Κεφάλαιο 2

Εισηγήσεις της ημερίδας "Ελληνικός τουρισμός και κλιματική αλλαγή: πολιτικές προσαρμογής και νέα στρατηγική ανάπτυξης"

Η ημερίδα συνδιοργανώθηκε, από την Τράπεζα της Ελλάδος, το Μαριολοπούλειο-Καναγκίνειο Ίδρυμα Επιστημών Περιβάλλοντος και το Κέντρον Ερεύνης Φυσικής της Ατμοσφαίρας και Κλιματολογίας της Ακαδημίας Αθηνών, την Τρίτη 9 Ιουλίου 2013, στο Κεντρικό Κατάστημα της Τράπεζας της Ελλάδος.

Χαιρετισμός από τον τότε Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος κ. Γεώργιο Προβόπουλο

Κυρίες και κύριοι,

Σας καλωσορίζω στη σημερινή εκδήλωση.

Όπως οι περισσότεροι γνωρίζετε, από το Μάρτιο του 2009 έχει συσταθεί στην Τράπεζα της Ελλάδος η Επιτροπή Μελέτης Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής (ΕΜΕΚΑ). Η επιτροπή αυτή αποτελείται από διακεκριμένους επιστήμονες που μελετούν τις οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην Ελλάδα. Η πρώτη έκθεση, που δημοσιεύθηκε τον Ιούνιο του 2011, αποτίμησε το κόστος της κλιματικής αλλαγής για την ελληνική οικονομία και κατέδειξε την ανάγκη να θωρακιστεί η χώρα έναντι των κινδύνων της κλιματικής μεταβολής με την υιοθέτηση της κατάλληλης μακροχρόνιας στρατηγικής. Από τη μελέτη προέκυψε επίσης πως το κόστος της κλιματικής αλλαγής θα είναι κατά πολύ μικρότερο αν δράσουμε εγκαίρως για να την αντιμετωπίσουμε από ό,τι αν την αφήσουμε να εξελιχθεί χωρίς καμία προληπτική παρέμβαση. Χρειάζεται επομένως να χαραχθεί μια πολιτική προσαρμογής, η οποία μάλιστα, μέσα στη σημερινή δυσχερή οικονομική συγκυρία, θα μπορούσε να δώσει την ευκαιρία να αναπτυχθούν νέες δραστηριότητες, συμβάλλοντας στην ταχύτερη έξοδο από την κρίση.

Η σημερινή ημερίδα, ξεκινώντας από την καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης στο χώρο του τουρισμού, φιλοδοξεί να ανοίξει το διάλογο για τις πολιτικές προσαρμογής του κλάδου στην κλιματική αλλαγή και για την ένταξη των πολιτικών αυτών σε μια νέα στρατηγική ανάπτυξης. Επιδίωξη των επιστημόνων που συμμετέχουν στη φιλόδοξη αυτή προσπάθεια είναι η έκδοση μιας ειδικής έκθεσης στις αρχές του 2014.

Ο τουρισμός αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους κλάδους της οικονομίας, λόγω της υψηλής συμβολής του στο ΑΕΠ, στην απασχόληση αλλά και στις εισπράξεις του ισοζυγίου υπηρεσιών. Την ίδια στιγμή όμως παρουσιάζει και αδυναμίες, όπως η εποχική και γεωγραφική συγκέντρωση του προσφερόμενου προϊόντος και η βραδεία προσαρμογή στις νέες συνθήκες της ζήτησης και στον εντεινόμενο περιφερειακό ανταγωνισμό. Η έκθεση της ΕΜΕΚΑ κατέληξε στην πρόβλεψη ότι η κλιματική αλλαγή θα τείνει να οξύνει αυτές τις χρόνιες αδυναμίες, ενώ παράλληλα κατέδειξε την αναγκαιότητα ανάληψης πρωτοβουλιών, με σκοπό τη μείωση της εποχικότητας και τη διασπορά της προσφοράς τουριστικών υπηρεσιών σε μεγαλύτερο μέρος της επικράτειας.

Οι στόχοι αυτοί μπορούν να επιτευχθούν με τη συνεργασία της πολιτείας και του ιδιωτικού τομέα και την κατάρτιση ενός μακροχρόνιου στρατηγικού σχεδιασμού του κλάδου. Επιγραμματικά, αυτό σημαίνει ότι:

- Ο ιδιωτικός τομέας θα αναλάβει επιχειρηματικές πρωτοβουλίες που θα αξιοποιούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας, θα σέβονται το περιβάλλον και την πολιτιστική κληρονομιά και θα ενισχύουν την ανταγωνιστικότητα του προϊόντος, αφήνοντας πίσω κοντόφθαλμες πρακτικές που στηρίζονται αποκλειστικά στο βραχυπρόθεσμο κέρδος.

- Η Πολιτεία –και αυτό περιλαμβάνει την κυβέρνηση και την τοπική αυτοδιοίκηση– πρέπει, πρώτον, να επιτύχει την άριστη κατανομή των περιορισμένων δημόσιων πόρων, έτσι ώστε να αναβαθμιστούν οι υποδομές που επηρεάζουν την ποιότητα του τουριστικού προϊόντος, και, δεύτερον, να συνεχίσει να βελτιώνει το "περιβάλλον" της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Επιτρέψτε μου να θυμίσω πως η Τράπεζα της Ελλάδος έχει τονίσει επανειλημμένα, από τον Οκτώβριο του 2009, ότι η σημερινή κρίση αποτελεί πρόκληση αλλά και ευκαιρία για το γενικό αναπροσανατολισμό της οικονομικής πολιτικής, παράλληλα με μια πιο πολυδιάστατη προσέγγιση της ανάπτυξης, που θα ενσωματώνει στοιχεία όπως η προστασία του περιβάλλοντος και η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής. Μάλιστα, ήδη από τον Οκτώβριο του 2010, η Τράπεζα της Ελλάδος πρότεινε την κατάρτιση ενός συνεκτικού Σχεδίου Δράσης για την Ανάπτυξη και περιέγραψε τις κυριότερες κατευθύνσεις του. Στο πλαίσιο αυτό, ο τουρισμός αναφερόταν ως μία από τις βασικές πηγές ανάπτυξης και προτεινόταν η αναβάθμισή του με την εφαρμογή μιας σειράς πολιτικών όπως:

- η προσέλκυση επισκεπτών υψηλότερου εισοδηματικού επιπέδου,
- η ενθάρρυνση της μόνιμης ή εποχικής διαμονής εύπορων συνταξιούχων από άλλες χώρες, αλλά και εργαζόμενων ελεύθερων επαγγελματιών,
- η ενθάρρυνση του συνεδριακού τουρισμού,
- η διευκόλυνση της κρουαζιέρας και
- η προσέλκυση ξένων επισκεπτών και στην ηπειρωτική και ορεινή Ελλάδα.

Από τότε η Τράπεζα της Ελλάδος τόνιζε ότι οι περιορισμένοι δημόσιοι πόροι θα πρέπει να κατανεμηθούν πιο αποδοτικά και, μεταξύ άλλων, να στραφούν:

- στην προστασία και την ανάδειξη των παραδοσιακών οικισμών,
- στην ενίσχυση του ορεινού τουρισμού,
- στην αναβάθμιση των υπηρεσιών που παρέχονται στα μουσεία και σε χώρους μεγάλης επισκεψιμότητας,
- στην προστασία χώρων φυσικού κάλλους και
- στην ενίσχυση των σύγχρονων υποδομών στις συγκοινωνίες, στις επικοινωνίες και στις υπηρεσίες υγείας, που είναι απολύτως απαραίτητες για την ανάπτυξη του συνεδριακού τουρισμού και την ενθάρρυνση της μόνιμης ή εποχικής διαμονής στη χώρα μας ξένων συνταξιούχων ή ελεύθερων επαγγελματιών.

Μερικά ακόμη σημαντικά σημεία που είχαν αναδειχθεί ήταν:

- η ανάγκη ολοκλήρωσης του χωροταξικού σχεδιασμού για τον τουρισμό,
- η δυνατότητα να συγχρηματοδοτούνται έργα υποδομής με τη μορφή συμπράξεων με ιδιωτικούς φορείς ή να υπάρχει συμμετοχή επιχειρήσεων στη χρηματοδότηση δραστηριοτήτων που απαιτούνται για την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και την αύξηση του αριθμού των αφίξεων,

- η βελτίωση της κατάρτισης που παρέχουν οι σχολές τουριστικών επαγγελμάτων, καθώς και η ενίσχυση των σχετικών προγραμμάτων σπουδών στα πανεπιστήμια, με τελικό στόχο να αναδειχθεί η χώρα σε κέντρο τουριστικής εκπαίδευσης για την ευρύτερη περιοχή, και
- η ανάγκη ειδικής φροντίδας για την αναβάθμιση της Αθήνας, που αποτελεί βασικό σημείο εισόδου στη χώρα.

* * *

Τους τελευταίους μήνες ενισχύονται οι ενδείξεις ότι η οικονομία έχει εισέλθει σε τροχιά εξισορρόπησης. Στην τελευταία μας έκθεση, εκτιμήσαμε ότι η οικονομία θα επανέλθει σε πορεία θετικών ρυθμών ανάπτυξης από το 2014, εάν παγιωθεί το κλίμα εμπιστοσύνης και επισπευσθούν οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο τουρισμός μπορεί να συμβάλει στην ανάκαμψη και, στη συνέχεια, στη βιώσιμη ανάπτυξη. Όπως γνωρίζετε, είναι σαφώς θετικές οι προβλέψεις για τις τουριστικές εισπράξεις και τις αφίξεις εφέτος.

Πέρα όμως από το 2013, η βιώσιμη ανάπτυξη του κλάδου δεν πρέπει και δεν μπορεί να στηριχθεί σε πολιτικές που αποδείχθηκαν επιζήμιες. Αντιθέτως, οι κατάλληλες πολιτικές, που θα λαμβάνουν υπόψη και τα νέα δεδομένα της ταυτόχρονης οικονομικής και περιβαλλοντικής κρίσης, πρέπει να είναι το αντικείμενο του διαλόγου που θέλουμε να ενθαρρύνουμε με τη σημερινή εκδήλωση.

Σας ευχαριστώ για την προσοχή σας.

Χαιρετισμός από τον Γενικό Γραμματέα Τουρισμού κ. Αναστάσιο Λιάσκο

Κύριε Διοικητά,

Εκλεκτοί εισηγητές,

Φίλοι από το χώρο του τουρισμού,

Κυρίες και κύριοι,

Θα ήθελα αρχικά να συγχαρώ τους διοργανωτές για την ιδιαίτερα σημαντική και επίκαιρη πρωτοβουλία αυτής της ημερίδας, αλλά και για το ουσιαστικό έργο που επιτελείται, με στόχο τη σύνδεση του τουρισμού με το περιβάλλον, την αειφορία και την ανάδειξη του περιβαλλοντικού χαρακτήρα των τουριστικών δραστηριοτήτων.

Ο τουριστικός τομέας κατέχει διακριτό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη, με επιπτώσεις ταυτόχρονα σε κάθε κοινωνική δραστηριότητα και κυρίως στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον, στην αειφορία, αλλά και στην ποιότητα της καθημερινής ζωής των ανθρώπων.

Η ευθύνη είναι σημαντική, τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ώστε να υπάρξει άμεση προσαρμογή του κλάδου στα νέα δεδομένα με πολιτικές αειφορίας και ιδιαίτερα σε κατ' εξοχήν τουριστικούς προορισμούς, όπως η Μεσόγειος των 120 εκατομμυρίων επισκεπτών σε ετήσια βάση.

Κυρίες και κύριοι,

Η θεωρία του παρελθόντος, που αναφέρει ότι ανάπτυξη και πολιτιστική ταυτότητα δεν μπορούν να συνυπάρξουν, ότι η ανάπτυξη απειλεί και διαβρώνει το περιβάλλον, δεν μπορεί να έχει θέση στη νέα πραγματικότητα που διαμορφώνουμε.

Ο τουρισμός, ως δραστηριότητα που έχει συνέργειες με την πολιτιστική και φυσική κληρονομιά, αλλά και τους σύγχρονους πολιτισμούς και παραδόσεις, καταδεικνύει την ανάγκη να συνδυαστεί η οικονομική πρόοδος με τη βιώσιμη ανάπτυξη, αλλά και με την ηθική διάσταση.

Το ζήτημα δεν προσλαμβάνει μόνο οικονομικές διαστάσεις. Ο τουρισμός είναι σημαντικός μοχλός ανάπτυξης της χώρας, αλλά το περιεχόμενό του δείχνει να ξεπερνά την οικονομική του παράμετρο.

Η βιωσιμότητα του τουρισμού καλύπτει πολλές πλευρές:

- την υπεύθυνη χρήση των φυσικών πόρων,
- τη συνεκτίμηση του περιβαλλοντικού αντίκτυπου των δραστηριοτήτων (παραγωγή αποβλήτων, πιέσεις που υφίστανται τα ύδατα, το έδαφος και η βιοποικιλότητα κ.ά.),
- τη χρήση "καθαρής" ενέργειας,
- την προστασία της πολιτιστικής ταυτότητας των προορισμών,
- τη βιωσιμότητα των θέσεων απασχόλησης που δημιουργούνται,
- τις τοπικές οικονομικές επιπτώσεις ή ακόμη την ποιότητα της υποδοχής.

Δύο κατευθύνσεις ανοίγονται μπροστά μας: Από τη μια είναι ο δρόμος της χωρίς μέτρο αξιοποίησης και εκμετάλλευσης της γης και των φυσικών πόρων της χώρας. Από την άλλη είναι

ο δρόμος της ήπιας ανάπτυξης, της ανάπτυξης που σέβεται το περιβάλλον και βασίζεται στο μέτρο και τις βασικές αρχές της αειφορίας και βιωσιμότητας.

Αφήνουμε πίσω αναχρονιστικές και ανεπαρκείς πολιτικές και λογικές του παρελθόντος και καθορίζουμε μια νέα στρατηγική τουριστικής ανάπτυξης που σέβεται το περιβάλλον και την ποιότητα ζωής. Μια υγιής τουριστική βιομηχανία εξαρτάται από ένα υγιές περιβάλλον.

Προτεραιότητά μας στο Υπουργείο Τουρισμού αποτελεί η προώθηση ενός μοντέλου με περιβαλλοντικές προεκτάσεις και με λέξη-κλειδί την "ανάπτυξη":

- Ανάπτυξη που θα σέβεται το περιβάλλον.
- Ανάπτυξη που θα κινείται βάσει κανόνων κοινωνικής ευθύνης.
- Ανάπτυξη που θα αμβλύνει τις ανισότητες και θα σέβεται την πολιτισμική ποικιλομορφία.
- Ανάπτυξη με αειφορία και επίκεντρο τον άνθρωπο και την ποιότητα της ζωής του.

Στο πλαίσιο αυτό, στο Υπουργείο Τουρισμού εργαζόμαστε πάνω σε ένα Στρατηγικό Σχέδιο, το οποίο στηρίζεται σε τέσσερις βασικές παραμέτρους:

- την ανάπτυξη ενός σύγχρονου θεσμικού πλαισίου για τον τουρισμό και τις ειδικές μορφές του,
- την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, με διευκόλυνση των επενδύσεων,
- τη διασφάλιση της ποιότητας στις υποδομές και τις υπηρεσίες του τουρισμού,
- την επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό της πατρίδας μας.

Προχωρούμε την προσπάθεια μέσα από συνέργειες και θεσμικές παρεμβάσεις που θα υποστηριχθούν και από νέες νομοθετικές πρωτοβουλίες. Συνεργαζόμαστε με υπουργεία και φορείς, καταρτίζοντας την εθνική πολιτική για τον τουρισμό.

Η αειφορία δεν είναι απλώς μια διακήρυξη ή ένα επικοινωνιακό τέχνασμα. Είναι πράξη. Είναι θεμελιώδης αρχή με συγκεκριμένο περιεχόμενο.

Βασικός στόχος του Υπουργείου Τουρισμού είναι η προσαρμογή των τουριστικών επενδύσεων στο τοπίο. Η ανάδειξη των ιδιαίτερων τοπικών γεωμορφολογικών, αρχιτεκτονικών, πολιτιστικών και λοιπών ποιοτικών στοιχείων, καθώς και η αξιοποίηση παραδοσιακών κτιρίων και οικισμών. Στο πλαίσιο αυτό, αναμένεται και η επικαιροποίηση της Στρατηγικής Μελέτης Περιβαλλοντικής Εκτίμησης.

Είναι κοινή πεποίθηση ότι κάθε σοβαρή και σωστά σχεδιασμένη αειφόρος τουριστική ανάπτυξη μπορεί να επιτύχει μόνο μέσα από τη συντονισμένη κοινή δράση και τις συμπράξεις του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα, αλλά και τη συνεργασία της επιστημονικής και ακαδημαϊκής κοινότητας.

Έως τώρα, στο Υπουργείο Τουρισμού, θα πρέπει να επισημάνω, έχουν συντελεστεί ουσιαστικά και σημαντικά βήματα:

- Με το νέο Χωροταξικό Σχέδιο που προωθούμε σε συνεργασία με το ΥΠΕΚΑ και το οποίο και βρίσκεται ήδη σε διαβούλευση, λαμβάνονται μέτρα ώστε να μετριαστεί το περιβαλλοντικό αποτύπωμα από τη λειτουργία των τουριστικών μονάδων.
- Με τον "Πράσινο Τουρισμό" προωθούμε περιβαλλοντικά φιλικές και ενεργειακά αποδοτικές τεχνολογίες στις τουριστικές επιχειρήσεις.

- Με το νομοσχέδιο του Υπουργείου Τουρισμού, που συζητούμε αυτές τις ημέρες στη Βουλή, προωθούμε ένα νέο πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης, που συμβάλλει στην αναβάθμιση της ποιότητας του τουριστικού προϊόντος και στη μετάβαση σε έναν ποιοτικό, πολυθεματικό και οικονομικά αποδοτικότερο τουρισμό.
- Με το νέο θεσμικό πλαίσιο που συγκροτούμε προωθείται η δημιουργία σύνθετων και οργανωμένων τουριστικών αναπτύξεων, με μειωμένους συντελεστές δόμησης, αυστηρό περιβαλλοντικό έλεγχο και σεβασμό στο τοπίο.
- Ταυτόχρονα, γίνεται επένδυση στις ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού, οι οποίες προωθούν μια ανάπτυξη πιο φιλική προς το περιβάλλον.

Φίλες και φίλοι,

Αποτελεί ευκαιρία να συνδυάσουμε στην πράξη τις πολιτικές μας, την αειφορία με την τουριστική ανάπτυξη, την οικονομική ανάκαμψη με την ποιότητα ζωής.

Μια υγιής τουριστική βιομηχανία εξαρτάται από ένα υγιές και ποιοτικό περιβάλλον, το οποίο πρέπει και μπορούμε να κληροδοτήσουμε στις επόμενες γενιές πολύ καλύτερο από ό,τι μας το παρέδωσαν οι προηγούμενες.

Θεωρούμε πολύ σημαντική τη συνεισφορά σας στην υπόθεση του τουρισμού. Η Τράπεζα της Ελλάδος, με τις εμπεριστατωμένες μελέτες και αναλύσεις της, αλλά και οι υπόλοιποι φορείς, έχουν επανειλημμένα εκτιμήσει τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στη λειτουργία των τουριστικών επιχειρήσεων. Τις καταγράφουμε και τις αξιοποιούμε.

Η σημερινή ημερίδα θα ξεκαθαρίσει αρκετά από αυτά τα ζητήματα. Μόνο με συνεργασία θα διαμορφώσουμε μακροχρόνιο σχεδιασμό. Με μικρές κινήσεις, με σεβασμό προς το περιβάλλον και προς τον φιλοξενούμενο επισκέπτη, πιστεύουμε πως μπορούμε να προστατεύσουμε και να αναδείξουμε τον πλούτο της Ελλάδας.

Ο τουρισμός είναι εδώ για να υπενθυμίσει την εθνική προσπάθεια, στην επιτυχία της οποίας έχουμε όλοι ξεχωριστό μερίδιο ευθύνης.

Αυτό ας είναι το στοίχημά μας για το μέλλον.

Σας ευχαριστώ πολύ.

Α΄ Συνεδρία:
Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στον τουρισμό και στην ανταγωνιστικότητα

Εισήγηση του προεδρεύοντος της συνεδρίας

Καθηγητής Γρηγόρης Ι. Τσάλτας
Πρύτανης του Παντείου Πανεπιστημίου,
Διευθυντής του Ευρωπαϊκού Κέντρου Περιβαλλοντικής Έρευνας και Κατάρτισης (Ε.Κε.Πε.Κ.)
τ. Υπουργός Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής

Ο τουρισμός ως παραγωγική δραστηριότητα συνεισφέρει σε μεγάλο βαθμό στην οικονομική μεγέθυνση και αποτελεί, στις τωρινές συνθήκες της κρίσης, το συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας μας.[1] Η διατήρηση αυτού του πλεονεκτήματος συναρτάται, μεταξύ άλλων, προς τη δυνατότητα πρόβλεψης για μελλοντικούς κινδύνους, με σημαντικότερο αυτόν των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Οι κλιματικές συνθήκες στις τουριστικές περιοχές της χώρας προβλέπεται να αλλάξουν αρκετά την περίοδο 2021-2050. Σύμφωνα με τα πορίσματα του πανευρωπαϊκού προγράμματος PESETA, η αύξηση της θερμοκρασίας αναμένεται να επηρεάσει την τουριστική κίνηση, καθώς αρκετοί ταξιδιώτες ενδέχεται να αλλάξουν προορισμό ή να μείνουν στη χώρα τους.[2] Εκτιμάται ότι, σύμφωνα με την ίδια πάντα έρευνα, σε περίπτωση που η μέση θερμοκρασία αυξηθεί κατά 2,5° C στη Βόρεια Μεσόγειο (Ισπανία, Πορτογαλία, Ελλάδα), θα παρουσιαστεί μείωση των διανυκτερεύσεων κατά 1% και απώλειες εσόδων της τάξης των 825 εκατομμυρίων ευρώ ετησίως. Σε περίπτωση που η αύξηση αυτή ξεπεράσει τους 5° C, οι απώλειες εσόδων θα αγγίξουν σχεδόν τα 5 δισεκατομμύρια ευρώ ετησίως.

Η ώρα για τη λήψη μέτρων προσαρμογής έχει φθάσει. Δεν υπάρχει πολυτέλεια για άλλο χαμένο χρόνο. Η ελληνική επιστημονική κοινότητα, σε συνεργασία με την οργανωμένη έκφραση της κοινωνίας των πολιτών, έχει ήδη καταθέσει εδώ και δύο χρόνια έναν "Οδικό χάρτη" για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή.[3] Μεταξύ άλλων, τα μέτρα που προτείνει αφορούν τα εξής:[4]

1 Ο κλάδος του τουρισμού συμμετέχει με 17,2% στο ΑΕΠ (στοιχεία 2007) και απασχολεί το 20,7% του συνολικού εργατικού δυναμικού της χώρας, βλ. Επιτροπή Μελέτης Επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής, *Οι Περιβαλλοντικές, Οικονομικές και Κοινωνικές Επιπτώσεις της Κλιματικής Αλλαγής στην Ελλάδα*, Τράπεζα της Ελλάδος, Ιούνιος 2011, σελ. 237.

2 Βλ. http://peseta.jrc.ec.europa.eu/climate_scenarios.html και Ciscar, J.C., *Climate Change Impacts in Europe. Final Report of the PESETA research project*, European Commission, JRC, IPTS and IES, 2009. Διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC55391.pdf

3 Βλ. Ε.Κε.Π.Ε.Κ. Παντείου Πανεπιστημίου, ΓΣΕΕ, ΤΕΕ, WWF Ελλάς, "Οδικός χάρτης για την προσαρμογή της Ελλάδας στην κλιματική αλλαγή", επιστημονική έκθεση, Αθήνα, Οκτώβριος 2011.

4 Ibid., σελ. 32.

- Αναθεώρηση του υπάρχοντος ειδικού χωροταξικού σχεδίου για τον τουρισμό στην κατεύθυνση πιο φιλικών προς το περιβάλλον πολιτικών με αναγνώριση της φέρουσας ικανότητας των παράκτιων και νησιωτικών περιοχών.
- Άμεση και καθολική εφαρμογή συστημάτων περιβαλλοντικής τυποποίησης (eco-labelling) για τις τουριστικές εγκαταστάσεις.
- Δημιουργία κινήτρων για τη μείωση του αποτυπώματος άνθρακα και της ενεργειακής κατανάλωσης των τουριστικών μονάδων.
- Εκπόνηση μελέτης για τον υπολογισμό του κόστους μετεγκατάστασης τουριστικών εγκαταστάσεων.
- Διασύνδεση της τουριστικής πολιτικής με την Ολοκληρωμένη Διαχείριση Παράκτιων Ζωνών.
- Αδειοδότηση για την εγκατάσταση τουριστικών εγκαταστάσεων σε νησιωτικές περιοχές ανάλογα με τη φέρουσα ικανότητά τους.
- Αλλαγή του προτύπου προσέλκυσης τουριστών, με επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου όλο το χρόνο και όχι μόνο κατά τους θερινούς μήνες και με την ανάδειξη προορισμών εναλλακτικού τουρισμού.
- Αποκέντρωση αρμοδιοτήτων από την κεντρική διοίκηση στην τοπική αυτοδιοίκηση για άμεση παρέμβαση σε περιπτώσεις παρανομιών, αλλά και για την εκπόνηση τοπικών σχεδίων τουριστικής ανάπτυξης.

Η προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, όπως γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω, δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ως άλλη μία τομεακή πολιτική με αποσπασματικά μέτρα και παρεμβάσεις. Απαιτεί μια συνολική, ολιστική προσέγγιση με διατομεακό χαρακτήρα, που να συμπεριλαμβάνει όλους τους εμπλεκόμενους φορείς σε ισότιμη βάση και συμμετοχή. Πριν όμως από την κατάρτιση και κυρίως την εφαρμογή των κατάλληλων πολιτικών, κρίνεται αναγκαίο να εκπονηθεί από την επιστημονική και ερευνητική κοινότητα το υπόβαθρο μια συνολικής στρατηγικής για την προσαρμογή. Η κρίση προσφέρει για ακόμα μια φορά μια μεγάλη ευκαιρία ώστε να ξεπεράσουμε τον κατακερματισμό της ακαδημαϊκής κοινότητας στην παραγωγή καινοτόμων λύσεων και ιδεών και να συνεργαστούμε στην οικοδόμηση μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης για την προσαρμογή.

Οι τουριστικές επιχειρήσεις μπροστά στις προκλήσεις της ανάπτυξης, της κλιματικής αλλαγής και της προστασίας του περιβάλλοντος

Ανδρέας Α. Ανδρεάδης
Πρόεδρος του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ)

Ξεκινώντας θα ήθελα να συγχαρώ την Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ) για την πρωτοβουλία της για τη σύσταση της Επιτροπής Μελέτης Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής, την εκπόνηση της σημαντικής και πρωτοποριακής μελέτης του 2011 για τις περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στη χώρα μας και τη συνεχή δέσμευσή της στο θέμα αυτό, όπως δείχνει η σημερινή εκδήλωση.

Μέσα στη δίνη της κρίσης, όπου έχουμε βρεθεί στη θέση να αμφιβάλλουμε τι θα μας φέρει το αύριο, ο πειρασμός είναι να μην κοιτάξουμε πολύ μακροπρόθεσμα. Γιατί όταν αισθανόμαστε ότι απειλείται η ίδια η επιβίωσή μας στο αύριο, μπορεί να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι ο μακροπρόθεσμος σχεδιασμός είναι πολυτέλεια. Και όμως, τώρα περισσότερο από ποτέ είναι απαραίτητο να θέσουμε τις βάσεις, με ορίζοντα το 2021 και παραπέρα, μιας αναγεννημένης Ελλάδας, που θα εξασφαλίζει ευκαιρίες εργασίας και ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο για τους κατοίκους της και ιδιαίτερα για τη νέα γενιά. Μια σύγχρονη, ευνομούμενη ευρωπαϊκή χώρα, στο καλύτερο οικόπεδο του πλανήτη, όπου όλοι οι πολίτες του κόσμου θα ήθελαν να ζουν είτε μόνιμα είτε προσωρινά. Μια Ελλάδα ευχάριστη και ελκυστική για τους μόνιμους κατοίκους της, άρα και για τους επισκέπτες της. Αυτό είναι το όραμά μας.

Και σκεπτόμενοι ποιες πρέπει να είναι οι προϋποθέσεις για αυτή την Ελλάδα που οραματιζόμαστε, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τις σημαντικές επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών και τη σημασία της διατήρησης και ανάδειξης του περιβαλλοντικού θησαυρού της χώρας μας. Η μελέτη της McKinsey "Ελλάδα, 10 Χρόνια Μπροστά", μας έδωσε έναν άξονα δράσης για την τροχιά ανάπτυξης που θα μας οδηγήσει στην Ελλάδα που θέλουμε να έχουμε 10 χρόνια μπροστά. Τώρα, μαζί με την McKinsey και την Πολιτεία, εκπονούμε την μελέτη Τουρισμός 2021, με εξειδίκευση των προτάσεων για τον τουρισμό. Το φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών και η μελέτη της ΤτΕ μας ζητούν να κοιτάξουμε ακόμα πιο μπροστά, 40 και 90 χρόνια, με ορίζοντα το 2050-2100 και να εστιάσουμε στις επιπτώσεις του προβλήματος των κλιματικών αλλαγών. Μας ζητούν να μην παραμελήσουμε στο σχεδιασμό μας αυτό το φαινόμενο, που θα οδηγήσει στη χώρα μας, μεταξύ άλλων, σε κίνδυνο ανόδου της στάθμης της θάλασσας μέχρι το 2100 μεταξύ 0,2 και 2 μέτρων, αυξημένες θερμοκρασίες, αυξημένη ξηρασία, αυξημένο κίνδυνο πυρκαγιάς και μείωση της βιοποικιλότητας. Χωρίς τη χάραξη πολιτικής που να λαμβάνει αυτά υπόψη, όπως δείχνει η μελέτη της ΤτΕ, το κόστος στο ΑΕΠ της Ελλάδας, όπως και στον τομέα του τουρισμού, θα είναι σημαντικό.

Ο μετριασμός του φαινομένου των κλιματικών αλλαγών, στο μεγαλύτερό του βαθμό, βρίσκεται έξω από τα δικά μας χέρια, σε επίπεδο κρατών και στις διεθνείς διαπραγματεύσεις και υποσχέσεις δράσης μεγάλων δυνάμεων, όπως πρόσφατα του Προέδρου Ομπάμα, που όλοι παρα-

κολουθούμε. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι ο ελληνικός τουριστικός τομέας δεν οφείλει να σκύψει πάνω στο πρόβλημα και να αναλάβει δράση για το μετριασμό του. Εξάλλου, ο τουρισμός όχι μόνο επηρεάζεται από τις κλιματολογικές αλλαγές, αλλά και τις επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (WTO), 5% του συνόλου των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου παγκοσμίως προέρχονται από τον τουρισμό, κυρίως από τις μεταφορές (4%), αλλά και από τα καταλύματα (1%). Ο τουριστικός τομέας στην Ελλάδα έχει ανταποκριθεί σε αυτό το κάλεσμα, με αυξημένο ενδιαφέρον για φιλικές προς το περιβάλλον επενδύσεις, όπως οι ΑΠΕ, και στη διεκδίκηση περιβαλλοντικών πιστοποιήσεων, όπως φαίνεται από την αύξηση των σχετικών βραβεύσεων καταλυμάτων στη χώρα μας. Οφείλουμε να επιμείνουμε σε αυτό το σημείο και να βελτιωθούμε. Δεν θα ήθελα να σταθώ όμως στο μετριασμό των εκλύσεων αερίων του θερμοκηπίου στον περιορισμένο χρόνο που διαθέτω, όχι γιατί δεν τον θεωρώ σημαντικό, αλλά επειδή, όπως ανέφερα, ο ρόλος του τομέα μας δεν μπορεί παρά να είναι περιορισμένος —σημαντικός και απαραίτητος, αλλά περιορισμένος— και οι ειδικοί δυστυχώς προεξοφλούν ότι η αύξηση των 2 βαθμών θερμοκρασίας πιθανόν να είναι αναπόφευκτη και η προετοιμασία για την προσαρμογή στις επιπτώσεις επιτακτικά αναγκαία.

Οπότε το κρίσιμο ερώτημα που τίθεται και που θα ήθελα να προσεγγίσω στο χρόνο που μου απομένει είναι το εξής: πώς μπορούμε ως τομέας να προσαρμοστούμε στο μέλλον που μας περιμένει —που σε ένα βαθμό είναι ήδη εδώ, με τον κόσμο να αντιμετωπίζει ήδη αυξήσεις θερμοκρασίας και δείγματα των επιπτώσεων των κλιματικών αλλαγών παγκοσμίως— και πώς σε αυτή την εικόνα, που η μελέτη της ΤτΕ περιγράφει αναλυτικά, θα τοποθετήσουμε την Ελλάδα ως ανταγωνιστική τουριστικά;

Το γεγονός είναι ότι ο τουρισμός μεγαλώνει πιο γρήγορα από την υπόλοιπη οικονομία της χώρας, με σημαντικά οφέλη στην αύξηση θέσεων εργασίας. Έχουμε βάλει εθνικό στόχο να κάνουμε την Ελλάδα έναν τουριστικό προορισμό ανάμεσα στους 10 καλύτερους και ποιοτικότερους παγκοσμίως. Αν εφαρμόσουμε το νέο στρατηγικό σχέδιο, το 2021 ο τουρισμός μπορεί να ξεπεράσει τα 24 εκατ. ετήσιες αφίξεις, με κατά κεφαλήν δαπάνη περίπου 800 ευρώ. Δηλαδή να παράγει ετησίως άμεσα έσοδα 18-19 δισεκ. ευρώ και συνολικά 48-50 δισεκ. ευρώ, έναντι 32 δισεκ. ευρώ το 2012, άρα επιπλέον 9 μονάδες στο ΑΕΠ της χώρας. Τότε συνολικά 1.000.000 άτομα θα εργάζονται άμεσα και έμμεσα στον τουρισμό, έναντι 680.000 σήμερα.

Λόγω των πλεονεκτημάτων της χώρας μας —και εννοώ ανταγωνιστικά στοιχεία, όπως τη φυσική της ομορφιά, την πολιτιστική της κληρονομιά, τη δημοκρατικότητά της— αυτή η ανοδική πορεία μπορεί και πρέπει να συνεχιστεί και μετά το 2021 μέχρι το 2050-2100. Πώς όμως θα εδραιώσουμε αυτή τη θέση μας, όταν οι προβλέψεις μας λένε ότι, λόγω των κλιματικών αλλαγών η χώρα μας και όλη η Μεσόγειος, αν δεν προσαρμοστούν, θα είναι από τους μεγάλους χαμένους τουριστικά στα επόμενα 50-100 χρόνια;

Το καλοκαίρι, προβλέπουν οι ειδικοί, θα γίνει λιγότερο ευχάριστο για τους επισκέπτες μας και οι περιοχές που αναμένουν την πλειοψηφία των εσόδων τους από τους καλοκαιρινούς

μήνες θα αντιμετωπίσουν μεγάλες απώλειες. Παράλληλα, οι βόρειες ευρωπαϊκές αγορές, στις οποίες βασιζόμαστε, θα έχουν ευνοϊκότερο κλίμα στις χώρες τους, με αβέβαια αποτελέσματα στις ροές των επισκεπτών προς τη Μεσόγειο. Αν λοιπόν η Ελλάδα παραμείνει στο πεπαλαιωμένο μοντέλο "sun & beach" τους μήνες του καλοκαιριού, με απόλυτη εξάρτηση από τις παραδοσιακές αγορές που γνωρίζει σήμερα, είναι καταδικασμένη να είναι στους χαμένους.

Αντίθετα, εάν εκμεταλλευθεί την ευκαιρία να επιμηκύνει τη σαιζόν από τον Ιούλιο και Αύγουστο, που θα είναι λιγότερο ελκυστικοί σύμφωνα με το δείκτη τουριστικής ευφορίας, σε Μάρτιο, Απρίλιο, Μάιο, Σεπτέμβριο, Οκτώβριο και ίσως Νοέμβριο και να εμπλουτίσει το προϊόν της, θα μπορέσει να προσαρμοστεί και να διεκδικήσει και μακροπρόθεσμα μια θέση ανάμεσα στους καλύτερους ποιοτικούς τουριστικούς προορισμούς του κόσμου.

Πώς όμως θα επιτευχθεί αυτό και τι μπορεί να κάνει ο ΣΕΤΕ σε συνεργασία με τους άλλους φορείς και την Πολιτεία σήμερα; Η ανάδειξη του ΣΕΤΕ, άρα και του τομέα του τουρισμού, ως ισότιμου κοινωνικού εταίρου με τους άλλους εργοδοτικούς φορείς, ΣΕΒ, ΓΣΕΒΕΕ, ΕΣΕΕ, έγινε πρόσφατα πραγματικότητα. Ο ΣΕΤΕ, με μέλη του τους 14 πανελλήνιους κλαδικούς τουριστικούς φορείς, εκπροσωπώντας 50.000 τουριστικές επιχειρήσεις κάθε μορφής με 400.000 εργαζόμενους, καλύπτει σήμερα το σύνολο των επιμέρους κλάδων των τουριστικών επιχειρήσεων της χώρας. Βλέπουμε το συλλογικό ρόλο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας καθοριστικό στην προσαρμογή του προϊόντος μας στις προδιαγραφές που αναφέρω. Οφείλουμε να αναλάβουμε τις ευθύνες που μας αναλογούν απέναντι σε αυτή την απειλή και τις επόμενες γενεές.

Ξεκινώντας λοιπόν από τα σχέδια για την ενίσχυση της ζήτησης στα επόμενα δέκα χρόνια αλλά και παραπέρα, με τα δεδομένα των κλιματικών αλλαγών, πρώτο στόχο αποτελεί η ανάπτυξη ενός νέου πακέτου προϊόντων. Ποια είναι αυτά; Παραδείγματα είναι ο "τουρισμός πολυτελείας ήλιου και θάλασσας", ο "αυθεντικός τουρισμός ήλιου και θάλασσας", τα "city breaks", τα συνέδρια και οι εκδηλώσεις, ο τουρισμός ατόμων τρίτης ηλικίας, ο τουρισμός υγείας, ο ιατρικός τουρισμός, ο τουρισμός υπαίθρου, ο χειμερινός τουρισμός κ.λπ., με τον πολιτισμό και τη γαστρονομία μας να υποστηρίζουν σχεδόν όλα αυτά τα προϊόντα-εμπειρίες.

Απαραίτητη είναι και η αποτελεσματική προβολή του ελληνικού τουριστικού προϊόντος. Σήμερα είναι πραγματικότητα η δημιουργία της μη κερδοσκοπικής εταιρίας-εργαλείου Marketing Greece AE. Στόχος της Marketing Greece AE είναι να υποστηρίξει το Υπουργείο Τουρισμού και τον ΕΟΤ στη δημιουργία μιας νέας τουριστικής ταυτότητας της Ελλάδας και των προορισμών της, μέσα από έναν υψηλής ποιότητας σχεδιασμό σύγχρονης και πολυεπίπεδης επικοινωνιακής στρατηγικής.

Σε πλήρη ευθυγράμμιση με την εθνική στρατηγική, θα βοηθήσει καθοριστικά την τοπική αυτοδιοίκηση και τις τουριστικές επιχειρήσεις, τόσο στην έρευνα των αγορών και την αποτελεσματική στόχευση όσο και στον επανασχεδιασμό και προώθηση σύγχρονων τουριστικών προϊόντων πέραν του συμβατικού μοντέλου του "μαζικού τουρισμού ήλιου και θάλασσας". Στόχος μας είναι να διευρύνουμε τη γκάμα των προϊόντων μας αλλά και των αγορών. Πρέπει

να εκμεταλλευθούμε τη γεωστρατηγική θέση της χώρας, προσεγγίζοντας σημαντικούς νέους προορισμούς κοντά μας, όπως η Ρωσία, η Ουκρανία, η Τουρκία και η Μέση Ανατολή.

Στο σχεδιασμό για την αύξηση και την ποιοτική βελτίωση της προσφοράς, ο ΣΕΤΕ, σε στενή συνεργασία με τα Υπουργεία Τουρισμού και Ανάπτυξης, οργανώνει ένα αναλυτικό σχέδιο-χάρτη προτεραιοτήτων των απαιτούμενων δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων, κατανεμημένο χωροταξικά και ανά κατηγορία επένδυσης, με στόχο να επιτευχθούν ετήσιες επενδύσεις στον τουρισμό ύψους τουλάχιστον 3,5 δισεκ. ευρώ. Ο χάρτης αυτός είναι απαραίτητος τόσο για το νέο ΕΣΠΑ όσο και για την ορθή αξιολόγηση των επενδύσεων από τις επιτροπές του νέου επενδυτικού νόμου. Παράλληλα, το νέο ινστιτούτο του ΣΕΤΕ, το ΙΝΣΕΤΕ, δομεί ένα νέο σύστημα κριτηρίων πιστοποίησης της ποιότητας των παρεχόμενων τουριστικών υπηρεσιών, όπως αστέρια/κλειδιά, εστιατόρια, ταξί κ.λπ., που αποτελεί ζήτημα απόλυτης προτεραιότητας για την ουσιαστική αναβάθμιση της ποιότητας και ανταγωνιστικότητας του τουρισμού μας μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα.

Αξιοσημείωτες είναι και οι νομοθετικές προσπάθειες, που έχουν ολοκληρωθεί σε μεγάλο βαθμό, σχετικά με το νέο επενδυτικό νόμο, τη μείωση της γραφειοκρατίας στην αδειοδότηση των τουριστικών επιχειρήσεων, την ολοκλήρωση του νομοθετικού πλαισίου για την τουριστική κατοικία και το θαλάσσιο τουρισμό, αλλά και μία σειρά άλλων θετικών νομοθετικών ρυθμίσεων που εμπεριέχονται στα προς ψήφιση νομοσχέδια των Υπουργείων Τουρισμού και Ναυτιλίας. Αυτά είναι όλα σημαντικά βήματα για την επιμήκυνση της σαιζόν και τον εμπλουτισμό των τουριστικών προϊόντων.

Κυρίαρχο ρόλο στο νέο σχέδιο για τον ελληνικό τουρισμό, κυρίαρχο ρόλο στην προσπάθεια για ανάπτυξη έχει το ανθρώπινο κεφάλαιο, ο ανθρώπινος παράγοντας. Ας μην ξεχνάμε ότι σχεδόν ένας στους πέντε κατοίκους της Ελλάδας απασχολείται, είτε άμεσα είτε έμμεσα, στον τουρισμό και ότι για κάθε άμεση θέση εργασίας στην τουριστική οικονομία δημιουργείται σχεδόν μία ακόμη στην ευρύτερη οικονομία. Επιπλέον, ο τουρισμός είναι αυτή η οικονομική δραστηριότητα που δημιουργεί και διατηρεί θέσεις εργασίας, ακόμη και εν μέσω κρίσης, κυρίως στην περιφέρεια και κυρίως για νέους ανθρώπους.

Σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση και την κατάρτιση του ανθρώπινου δυναμικού, ο ΣΕΤΕ, μέσω του ΙΝΣΕΤΕ, ξεκινά ένα ιδιαίτερα σημαντικό πρόγραμμα πιστοποίησης της ποιότητας της παρεχόμενης τουριστικής κατάρτισης και εκπαίδευσης. Το πρόγραμμα "Επιταγή εισόδου στην αγορά εργασίας" του τουριστικού τομέα για 10.000 νέους ανέργους, που οργανώθηκε με τη συνεργασία των Υπουργείων Εργασίας και Τουρισμού, της ΕΕΔΕ και του ΣΕΤΕ, δέχθηκε 52.500 αιτήσεις! Αυτό δείχνει το εξαιρετικό ενδιαφέρον των νέων για εργασία στον τουρισμό, αλλά και το πόσα πολλά πρέπει να γίνουν στον τομέα αυτό τόσο από το κράτος όσο και από τους επιχειρηματίες. Γιατί έχουμε όλοι μεγάλες ευθύνες και υποχρεώσεις να ξανακτίσουμε το όραμα, να ανοίξουμε το δρόμο και να δικαιώσουμε τα όνειρα και τις προσδοκίες των νέων συμπολιτών μας, στοιχεία που θα αποτελέσουν τον κορμό ενός ποιοτικότερου και πιο ανταγωνιστικού μελλοντικού τουριστικού προϊόντος το 2050-2100.

Υπάρχουν πολλά ακόμη που πρέπει να γίνουν έγκαιρα, σήμερα, για να διεκδικήσουμε μια ανταγωνιστική τουριστικά Ελλάδα τα επόμενα 100 χρόνια, απέναντι στην απειλή των κλιματικών αλλαγών. Κλείνοντας, θα ήθελα να αναφερθώ πολύ σύντομα σε κάποια από αυτά:

Στο χωροταξικό θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι περιοχές που είναι ευπαθείς σε άνοδο της στάθμης της θάλασσας, ιδιαίτερα οι περιοχές υψηλής ευπάθειας, οι λεγόμενες "δελταϊκές ζώνες" της μελέτης της ΤτΕ. Θα προσκαλούσα τους ειδικούς της μελέτης να προσφέρουν τις γνώσεις τους στη διαμόρφωση της σχετικής πολιτικής.

Στην μελέτη που εκπονεί η McKinsey για το 2021 πρέπει να ληφθούν υπόψη και οι παράμετροι των κλιματικών αλλαγών.

Ο νέος επενδυτικός νόμος πρέπει να λάβει υπόψη το αυξημένο κόστος λειτουργίας που θα έχει να αντιμετωπίσει μελλοντικά ο τουριστικός επιχειρηματίας – της τάξης του 5-7% ετησίως (λόγω αυξημένων ασφαλίστρων, εξοπλισμού, βελτίωσης υποδομών αυξημένης κατανάλωσης ενέργειας για ψύξη κ.ά.) – στο σχεδιασμό του σήμερα, θέτοντας ήδη κατάλληλα κίνητρα και σχεδιασμό προετοιμασίας και για το μετριασμό, αλλά και για την προσαρμογή.

Παράλληλα, στον τομέα της εκπαίδευσης, οφείλουμε όλοι να εστιάσουμε στην ένταξη της παραμέτρου των επιπτώσεων των κλιματικών αλλαγών και ως ΙΝΣΕΤΕ δεσμευόμαστε να το κάνουμε αυτό. Οφείλουμε επίσης να δώσουμε ευρύτερη έμφαση στην παιδεία, με τη δημιουργία σχολών που θα παράγουν το εξειδικευμένο δυναμικό που χρειάζεται η χώρα για να προσφέρει ένα πιο ποιοτικό και εμπλουτισμένο μοντέλο τουρισμού το 2050-2100.

Κυρίες και κύριοι,

Σε μία τόσο δύσκολη περίοδο για την Ελλάδα, με αμέτρητες προκλήσεις να διεκδικούν την προσοχή μας και να απαιτούν άμεση επίλυση, καλούμαστε να λάβουμε υπόψη τις σημαντικές μελλοντικές επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών στο σχεδιασμό μας. Δεν μπορούμε να τις αγνοήσουμε. Τώρα πρέπει να θέσουμε τις βάσεις για την Ελλάδα που οραματιζόμαστε, την Ελλάδα που θα παραδώσουμε στις επόμενες γενιές. Πρέπει να ξεκινήσουμε σήμερα.

Σας ευχαριστώ.

Οι περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην Ελλάδα

Χρήστος Σ. Ζερεφός
Ακαδημαϊκός, Ομότιμος Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Συντονιστής της Επιτροπής Μελέτης Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής (ΕΜΕΚΑ) της Τραπέζας της Ελλάδος

Οι επιμέρους μελέτες στην έκθεση της ΕΜΕΚΑ, που εξέδωσε η Τράπεζα της Ελλάδος το 2011, ανέδειξαν τον πλούτο των φυσικών πόρων που διαθέτει η χώρα μας, αλλά και τους φυσικούς και οικονομικούς κινδύνους που απειλούν το φυσικό και το ανθρώπινο περιβάλλον της. Πρόκειται για μια χώρα με εξαιρετικά μεγάλο μήκος ακτογραμμής, περίπου 16.300 χμ. (όσο περίπου το 1/3 της περιφέρειας του πλανήτη), εκ των οποίων περίπου τα 1.000 χμ.. αποτελούν περιοχές υψηλής ευπάθειας στην κλιματική αλλαγή. Η ευπάθεια έγκειται στον κίνδυνο ανόδου της μέσης στάθμης της θάλασσας στη χώρα μας, η οποία εκτιμάται ότι θα κυμανθεί, μέχρι το 2100, μεταξύ 0,2 και 2 μέτρων. Βεβαίως, η ευπάθεια των ακτών δεν καθορίζεται μόνο από τον κίνδυνο ανόδου της μέσης στάθμης της θάλασσας και τις ακραίες κλιματικές καταστάσεις, αλλά και από άλλους τοπικούς παράγοντες, τεκτονικούς, γεωμορφολογικούς κ.λπ. Από το σύνολο της ακτογραμμής της Ελλάδος, περίπου το 20% αποτελεί ακτές με μέτρια έως υψηλή ευπάθεια στις αναμενόμενες, βάσει των εκτιμήσεων, περιβαλλοντικές εξελίξεις, λόγω της ανθρωπογενούς παρέμβασης.

Οι συνέπειες τόσο των μακροχρόνιων μεταβολών της στάθμης της θάλασσας όσο και των παροδικών ακραίων καταστάσεων αφορούν πολλούς κλάδους της οικονομίας μεταξύ των οποίων και τον τουρισμό.

Το περιβάλλον της Ελλάδος, εκτός από το εντελώς ιδιαίτερο στοιχείο της πολύ εκτεταμένης ακτογραμμής, διαθέτει μεγάλη βιοποικιλότητα και διαφορετικά κλιματικά χαρακτηριστικά, που οφείλονται στην αλληλεπίδραση μεταξύ αφενός των καιρικών συστημάτων και αφετέρου της πολύπλοκης τοπογραφίας και της εκατοστιαίας κατανομής ξηράς και θάλασσας, καθώς κινούμεθα από τη δύση προς την ανατολή και από το βορρά προς το νότο. Έτσι, μέσα σε λίγες δεκάδες χιλιομέτρων, τα κλιματικά χαρακτηριστικά μπορούν να μεταβληθούν από παράκτιου μεσογειακού τύπου σε χαρακτηριστικά ακόμη και αλπικού τύπου στις κεντρικές και βόρειες περιοχές της χώρας. Η παρεμβολή της πολυσχιδούς τοπογραφίας στις τροχιές των διερχόμενων καιρικών συστημάτων διαχωρίζει τον κορμό της Ελλάδος στη δυτική ομβροπλευρά και στην ανατολική ομβροσκιά. Η χώρα διαθέτει όμβρια ύδατα αρκετά για όλες τις ανάγκες της, αλλά δυστυχώς δεν γίνεται σωστή διαχείριση αυτών των υδάτων.

Ο συνολικός όγκος του ύδατος που δέχεται η χώρα κατ' έτος ανέρχεται κατά μέσο όρο σε 115 δισεκ. κυβικά μέτρα, όγκος ο οποίος δεν υστερεί από εκείνον σε πολλές άλλες χώρες της Ευρώπης. Ωστόσο, σε περιοχές της Ελλάδος υπάρχει υδατικό έλλειμμα, ιδίως στην ομβροσκιά της χώρας, όπου η μείωση της διαθεσιμότητας υδάτων γίνεται εντονότερη, όχι μόνο λόγω της

ακατάλληλης διαχείρισης των υδάτινων πόρων αλλά και εξαιτίας ακραίων κλιματικών καταστάσεων, όπως ήταν εκείνη του 1989-90, κατά την οποία οι βροχές μειώθηκαν κατά περίπου 40%. Σε αντιστάθμιση όμως, σε πολλές περιοχές της χώρας που χαρακτηρίζονται από υδατικό έλλειμμα είναι ισχυρότερες οι βιογενείς εκπομπές αρωματικών ενώσεων, χάρη στις οποίες εκλύονται στην ατμόσφαιρα οι χαρακτηριστικές ευχάριστες οσμές, τις οποίες πάντοτε εκθειάζουν οι επισκέπτες της Ελλάδος.

Διαχρονικά, όπως προκύπτει από τις υπάρχουσες μετρήσεις, τον περασμένο αιώνα οι βροχοπτώσεις μειώθηκαν κατά περίπου 20% στη Δυτική Ελλάδα και 10% στην Ανατολική Ελλάδα. Οι μειώσεις αυτές αποδίδονται κυρίως σε φυσικά αίτια. Με βάση τους υπολογισμούς για τις επιδράσεις της ανθρωπογενούς παρέμβασης στο κλίμα υπό δύο ακραία σενάρια κλιματικής μεταβολής (το "B2" και το "A2"), που αναλύθηκαν στα συναφή τμήματα της μελέτης της ΕΜΕΚΑ, αναμένεται ότι κατά το τέλος του 21ου αιώνα η βροχή θα μειωθεί μεταξύ 5% και περίπου 19%, με βάση τα αντίστοιχα σενάρια, σε επίπεδο επικράτειας. Επίσης, προκύπτει ότι κατά το τέλος του 21ου αιώνα η θερμοκρασία του αέρα θα αυξηθεί μεταξύ περίπου 3,0° C και 4,5° C αντίστοιχα. Γενικά, οι προσομοιώσεις προβλέπουν σημαντικές μεταβολές πολλών κλιματικών παραμέτρων, όπως η υγρασία, η νεφοκάλυψη κ.ά. Ενδιαφέρον, όσον αφορά τη χρήση Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ), παρουσιάζουν η αναμενόμενη αύξηση της μέσης προσπίπτουσας ηλιακής ακτινοβολίας (μεταξύ 2,3 W/τ.μ. και 4,5 W/τ.μ.) στο σύνολο της επικράτειας και η αύξηση της έντασης των ετησίων ανέμων κατά 10% προς το τέλος του 21ου αιώνα.

Από την οικεία μελέτη στην έκθεση της ΕΜΕΚΑ, που δημοσιεύθηκε το 2011, προέκυψε ότι, ακόμη και στην περίπτωση ενός ενδιάμεσου σεναρίου (του "A1B"), αναμένεται ότι στα ηπειρωτικά ο αριθμός των ημερών κατά τις οποίες η μέγιστη θερμοκρασία θα υπερβαίνει τους 35° C θα είναι μεγαλύτερος κατά 35-40 ημέρες την περίοδο 2071-2100 σε σύγκριση με το παρόν. Ακόμη μεγαλύτερη αύξηση (περίπου 50 ημέρες στην επικράτεια) θα σημειώσει ο αριθμός των ημερών με ελάχιστη θερμοκρασία άνω των 20° C (τροπικές νύκτες). Σε αντιδιαστολή, ο αριθμός των ημερών με νυκτερινό παγετό αναμένεται να μειωθεί σημαντικά, ιδίως στη Βόρεια Ελλάδα (μείωση έως και κατά 40 ημέρες). Εξάλλου, η άνοδος της θερμοκρασίας θα έχει ως συνέπεια την αύξηση της χρονικής διάρκειας της βλαστητικής περιόδου κατά 15-35 ημέρες.

Οι μεταβολές αυτές θα καταστήσουν αναγκαία και τη βελτίωση των τουριστικών υποδομών (ξενοδοχείων και ενοικιαζόμενων κατοικιών, χώρων εστίασης και ψυχαγωγίας) όσον αφορά τα συστήματα κλιματισμού, κυρίως το καλοκαίρι. Ειδικότερα, για την περίοδο 2071-2100, προβλέπεται ότι στα πεδινά ηπειρωτικά της Ελλάδος θα υπάρξει αυξημένη ανάγκη ψύξης έως και 40 επιπλέον ημέρες το χρόνο. Η αυξημένη ζήτηση θα είναι σημαντικά μικρότερη στις ορεινές και στις νησιωτικές περιοχές. Πάντως, θα υπάρξει και μία θετική πτυχή της ανόδου της θερμοκρασίας, λόγω της μείωσης των ενεργειακών απαιτήσεων για θέρμανση κατά την ψυχρή περίοδο του έτους. Αυτό έχει επίσης σημασία καθώς η ζήτηση του τουριστικού προϊόντος προβλέπεται να ανακατανεμηθεί μέσα στους μήνες του έτους.

Μεταβολές αναμένονται επίσης ως προς τις ακραίες τιμές της βροχόπτωσης. Στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα και τη ΒΔ Μακεδονία η μέγιστη ποσότητα του νερού που κατακρημνίζεται σε διάστημα έως 3 ημέρες αναμένεται να αυξηθεί σε ποσοστό έως 30%, ενώ στη Δυτική Ελλάδα αναμένεται να μειωθεί σε ποσοστό έως 20%. Σε αντιδιαστολή με τις πλημμυρικές περιόδους, οι μεγαλύτερες αυξήσεις της διάρκειας των ξηρών περιόδων θα σημειωθούν στην ανατολική ηπειρωτική χώρα και στη Βόρεια Κρήτη, όπου αναμένονται 20 επιπλέον ημέρες ξηρασίας μέχρι το 2021-2050 και μέχρι 40 επιπλέον ημέρες το 2071-2100. Αναμένεται ότι η μεταβολή των κλιματικών συνθηκών θα αυξήσει σημαντικά τον αριθμό των ημερών με εξαιρετικά αυξημένο κίνδυνο πυρκαγιάς, κατά 40 ημέρες το 2071-2100, σε όλη την Ανατολική Ελλάδα από τη Θράκη ως την Πελοπόννησο, ενώ μικρότερες αυξήσεις αναμένονται στη Δυτική Ελλάδα.

Γενικότερα, εκτιμάται ότι η κλιματική αλλαγή, με βάση την επίδρασή της στην εξέλιξη του δείκτη "τουριστικής ευφορίας" ως το τέλος του αιώνα, θα έχει επιπτώσεις και για τον ελληνικό τουρισμό, οι οποίες εντοπίζονται κυρίως στη χρονική και περιφερειακή ανακατανομή των αφίξεων τουριστών στη χώρα μας, επομένως και των τουριστικών εισπράξεων. Τα έσοδα από τον τομέα του τουρισμού αποτελούν σημαντικό οικονομικό πόρο της χώρας, γι' αυτό και στην έκθεση της ΕΜΕΚΑ του 2011 διατυπώθηκαν προτάσεις για την ανάγκη μακροχρόνιου στρατηγικού σχεδιασμού με στόχο την αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος της χώρας στο πλαίσιο μιας εξελισσόμενης ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής. Στις προτάσεις αυτές αναφέρθηκε ήδη συνοπτικά ο κ. Διοικητής, ενώ θα αναφερθεί και ο επόμενος ομιλητής, ο καθηγητής κ. Σαρτζετάκης.

Όπως προέκυψε προκαταρκτικά από την έκθεση της ΕΜΕΚΑ, για την ελληνική οικονομία ως σύνολο, προκειμένου να μετριαστούν οι ζημίες εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής, είναι αναγκαίο να ασκηθεί και πολιτική προσαρμογής, η οποία προβλέπεται από το Σενάριο Προσαρμογής.

Συνοπτικά αναφέρω ότι σ' αυτή την περίπτωση το ΑΕΠ της Ελλάδος θα παρουσιάσει μείωση κατά 2,3% και 3,7% τα έτη 2050 και 2100 αντίστοιχα και το κόστος προσαρμογής εκτιμάται ίσο με 67 δισεκ. ευρώ. Ωστόσο, όπως αναλύεται στα οικεία τμήματα της έκθεσης, τα μέτρα προσαρμογής δεν εξαλείφουν το σύνολο των ζημιών λόγω της κλιματικής αλλαγής, απλώς τις περιορίζουν. Το συνολικό κόστος για την ελληνική οικονομία από τις εναπομένουσες ζημίες λόγω της κλιματικής αλλαγής εκτιμήθηκε ίσο με 510 δισεκ. ευρώ (σταθερές τιμές του 2008), σωρευτικά μέχρι το 2100. Το συνολικό κόστος για την ελληνική οικονομία βάσει του Σεναρίου Προσαρμογής είναι το άθροισμα του κόστους που συνεπάγονται για την οικονομία τα μέτρα προσαρμογής και του κόστους που οφείλεται στις (περιορισμένες) ζημίες εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής. Έτσι, το συνολικό κόστος του Σεναρίου Προσαρμογής εκτιμήθηκε ίσο με 577 δισεκ. ευρώ (σταθερές τιμές του 2008) σωρευτικά μέχρι το 2100. Επί τη ευκαιρία υπενθυμίζω ότι, όπως αναφέρθηκε αναλυτικότερα στην ετήσια Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος εφέτος το Φεβρουάριο, η ΕΜΕΚΑ επιδιώκει τώρα να συμβάλει στην επεξεργασία μιας εθνικής στρατηγικής προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή. Σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η σημερινή εκδήλωση για τον τουρισμό.

Η σημερινή δυσχερής οικονομική συγκυρία φαίνεται εκ πρώτης όψεως ότι δημιουργεί εμπόδια σχετικά με την εξασφάλιση των κεφαλαίων που θα απαιτηθούν στο πλαίσιο της πολιτικής μετριασμού και προσαρμογής. Όμως, στο μέτρο κατά το οποίο η πολιτική αυτή αξιοποιείται ως ευκαιρία νέων δραστηριοτήτων και ανάπτυξης, μπορεί να αποτελέσει μέρος της στρατηγικής που θα συμβάλει στην έξοδο από την οικονομική κρίση και στη διαμόρφωση ενός νέου αναπτυξιακού προτύπου – με άλλα λόγια, η υιοθέτησή της, αντί να παρεμποδίζεται από το σημερινό οξύ πρόβλημα της οικονομίας, μπορεί να συμβάλει, έστω και εν μέρει, στη λύση του. Αυτό κατά μείζονα λόγο ισχύει για τον κλάδο του τουρισμού.

Προοπτικές του ελληνικού τουρισμού λαμβάνοντας υπόψη και τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής

Ευτύχιος Σαρτζετάκης
Καθηγητής Οικονομικών του Περιβάλλοντος
Διευθυντής του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Οικονομική Επιστήμη, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Διευθυντής του MSc in Sustainable Development, International Hellenic University

1 Βασικά χαρακτηριστικά – θετικά και αρνητικά – του ελληνικού τουρισμού

Ο τουρισμός αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, λόγω της υψηλής συμμετοχής του στο ΑΕΠ της χώρας και της ακόμη υψηλότερης συμμετοχής του στην απασχόληση, όπως φαίνεται και από τα στοιχεία του Πίνακα 1. Επίσης πολύ σημαντικός είναι ο ρόλος του στην κάλυψη μέρους του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας (51,2% του συνολικού ελλείμματος), ιδιαίτερα στην παρούσα πολύ δύσκολη οικονομική συγκυρία.

Πίνακας 1 **Βασικά στοιχεία του ελληνικού τουρισμού, 2012**

Συμμετοχή στο ΑΕΠ	16,4% [WTTC]
Συμμετοχή στην απασχόληση	18,3% της συνολικής απασχόλησης [WTTC]
Συνολική απασχόληση στον τομέα	688.800 άτομα [WTTC]
Έσοδα από διεθνή τουρισμό	10,4 δισεκ. ευρώ [TtE]
Διεθνείς αφίξεις τουριστών	16,9 εκατ.
Μέση κατά κεφαλήν δαπάνη	616 ευρώ/τουρίστα
Μερίδια αγοράς	1,5% (παγκόσμιας), 2,9% (ευρωπαϊκής)

Παρά τη διαχρονικά σημαντική συμβολή και την ώθηση του κλάδου τα τελευταία δύο χρόνια, ο ελληνικός τουρισμός παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα, κύρια των οποίων είναι ο γεωγραφικός και εποχικός συγκεντρωτισμός του προσφερόμενου προϊόντος. Δηλαδή, από τη μια πλευρά, πάνω από τα 3/4 της προσφοράς (σε κλίνες) συγκεντρώνονται σε Κρήτη (21%), Δωδεκάνησα (17%), Μακεδονία (14%), Στερεά Ελλάδα (13%) και Ιόνια Νησιά (11%) και από την άλλη, οι τουριστικές μονάδες λειτουργούν κυρίως εποχικά, συγκεντρώνοντας το σύνολο σχεδόν του κύκλου εργασιών τους κατά τους μήνες Ιούλιο, Αύγουστο και Σεπτέμβριο (82% στην Κρήτη, 84% στα Ιόνια Νησιά και 90% στα Δωδεκάνησα).

Επιπρόσθετα, η Ελλάδα υστερεί σημαντικά σε σχέση με τον περιφερειακό ανταγωνισμό, καθώς κυριαρχούν οι μικρές μονάδες χαμηλών κατηγοριών, οι οποίες αδυνατούν να παρέχουν αναβαθμισμένες υπηρεσίες που θα προσελκύουν τουρισμό υψηλών εισοδημάτων. Σημαντικό

πρόβλημα, τέλος, αποτελεί η χαμηλή αξιοποίηση του τουριστικού δυναμικού μικρού μεγέθους επιχειρήσεων στις περισσότερες περιφέρειες. Δηλαδή, ενώ σε αρκετές περιοχές έγιναν σημαντικές επενδύσεις, αυτές δεν συνοδεύθηκαν από την απαραίτητη πολιτική διαφήμισης και προώθησής τους στον τουριστικό χάρτη της χώρας.

Τα παραπάνω στοιχεία, συνδυαζόμενα με τον έντονο περιφερειακό ανταγωνισμό και την υψηλή ελαστικότητα της τουριστικής ζήτησης, αναδεικνύουν την ανάγκη μετάβασης από το πρότυπο του μαζικού τουρισμού, που βασίζεται στο πλαίσιο "ήλιος-άμμος-θάλασσα", σε ένα πρότυπο "βιώσιμου τουρισμού", το οποίο να αξιοποιεί πλήρως τα ιστορικά, πολιτιστικά και περιβαλλοντικά πλεονεκτήματα του συνόλου της ελληνικής επικράτειας.

2 Η επίδραση της κλιματικής αλλαγής στον τουρισμό

Το τουριστικό προϊόν είναι προφανώς ευάλωτο στην κλιματική αλλαγή, τόσο από την πλευρά της ζήτησης όσο και από την πλευρά της προσφοράς. Η αυξανόμενη συχνότητα ολοένα υψηλότερων θερμοκρασιών κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, τα ακραία καιρικά φαινόμενα και η έλλειψη νερού είναι μόνο μερικές από τις επιπτώσεις που θα επηρεάσουν σημαντικά τον κλάδο του τουρισμού. Για παράδειγμα, έρευνα της Deutsche Bank προβλέπει ανακατανομή των τουριστικών αφίξεων υπέρ χωρών με χαμηλότερες μέσες εαρινές θερμοκρασίες, όπως οι χώρες της Βαλτικής και της Μπενελούξ, η Γερμανία και η Σκανδιναβία, και εις βάρος των χωρών της ανατολικής Μεσογείου, όπου ανήκει η Ελλάδα, όπως παρουσιάζεται στο Σχήμα 1 (Deutsche Bank Research 2008). Επίσης, μελέτη του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού προβλέπει ότι ο τουρισμός στη Μεσόγειο θα επηρεαστεί σημαντικότατα από την κλιματική αλλαγή (World Tourism Organization 2008).

Η μελέτη της ΕΜΕΚΑ για τον τουρισμό (Επιτροπή Μελέτης Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής 2011), ακολουθώντας τη διεθνή βιβλιογραφία, κατέδειξε ότι απαιτείται άμεσα η ανάληψη σημαντικών δράσεων για τον επαναπροσδιορισμό του ελληνικού τουριστικού προϊόντος (Σαρτζετάκης και Καρατζόγλου 2011). Τα αποτελέσματα της μελέτης έδειξαν ότι, παρότι η κλιματική αλλαγή δεν φαίνεται να έχει σημαντική αρνητική επίπτωση κατά μέσο όρο γεωγραφικά και εποχικά στον ελληνικό χώρο, θα έχει σημαντικά αρνητικές επιπτώσεις κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, και ιδιαίτερα στις περιοχές της Ελλάδος που συγκεντρώνουν το μεγάλο μέρος της τουριστικής ζήτησης. Επομένως, η κλιματική αλλαγή θα έχει αρνητικά αποτελέσματα, ιδιαίτερα προς το τέλος του αιώνα, εάν δεν αντιμετωπιστούν τα διαχρονικά προβλήματα του ελληνικού τουρισμού, δηλαδή η γεωγραφική και εποχική συγκέντρωση του τουριστικού προϊόντος. Η μελέτη εξέτασε τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην τουριστική ζήτηση χρησιμοποιώντας τον Κλιματικό Δείκτη Τουρισμού (ή αλλιώς Δείκτη Τουριστικής Ευφορίας) Tourism Climate Index – TCI, καθώς και στο κόστος λειτουργίας των τουριστικών μονάδων.

Σχήμα 1 **Επίδραση κλιματικής αλλαγής**

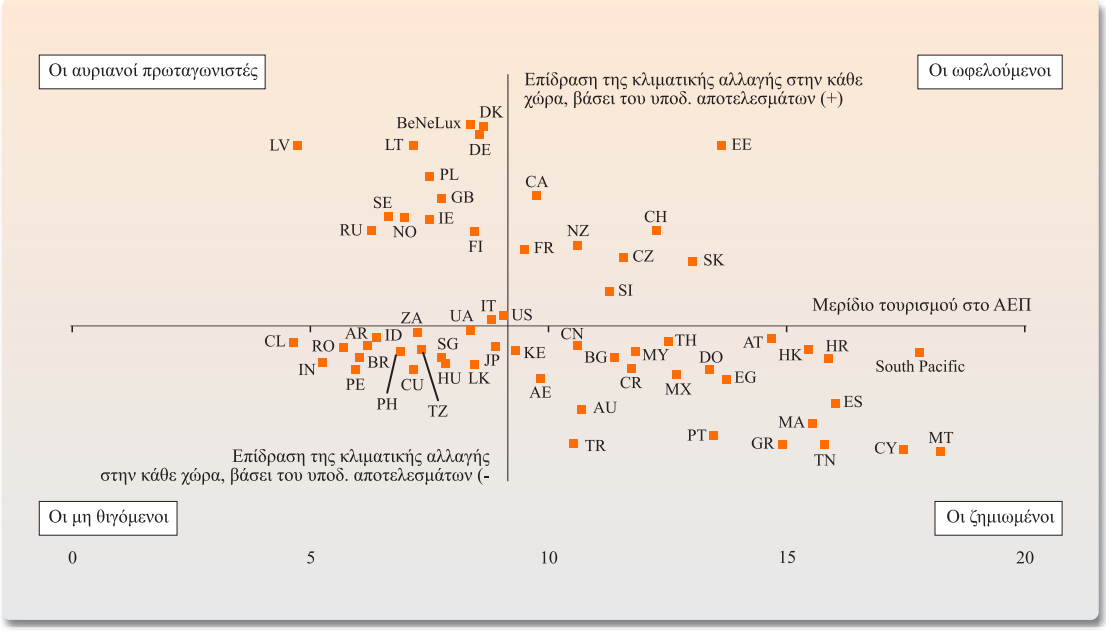

Επεξήγηση σχήματος:
Οριζόντιος άξονας: μερίδιο τουρισμού στο ΑΕΠ.
Κάθετος άξονας: επίδραση (θετική πάνω και αρνητική κάτω από τον οριζόντιο άξονα) της κλιματικής αλλαγής στην κάθε χώρα (βάσει του υποδ. αποτελεσμάτων).
Κατηγοριοποίηση χωρών ανά τεταρτημόριο: (1) επάνω αριστερά: οι αυριανοί πρωταγωνιστές, (2) επάνω δεξιά: οι ωφελούμενοι, (3) κάτω αριστερά: οι μη θιγόμενοι και (4) κάτω δεξιά: οι ζημιωμένοι.

Πηγή: Deutsche Bank Research 2008.

Ο TCI συνδυάζει κλιματικές μεταβλητές, όπως θερμοκρασία, υγρασία κ.λπ., σε έναν ενιαίο δείκτη, σχεδιασμένο να αποτιμά την καταλληλότητα των κλιματικών συνθηκών κάποιας περιοχής, ώστε να υποστηρίζονται υπαίθριες τουριστικές δραστηριότητες. Χρησιμοποιώντας τις εκτιμήσεις των κλιματικών δεδομένων της ερευνητικής ομάδας του Κέντρου Ερεύνης Φυσικής της Ατμοσφαίρας και Κλιματολογίας της Ακαδημίας Αθηνών (ΚΕΦΑΚ), υπολογίστηκε ο TCI, ανά δεκαετία, για το χρονικό διάστημα 2010-2100, ανά εποχή, για όλη την επικράτεια και κατά γεωγραφική περιφέρεια.

Από την ανάλυση των δεδομένων σε ετήσια βάση και σε επίπεδο επικράτειας προκύπτει ότι, μετά από μια μικρή κάμψη κατά τις πρώτες τρεις δεκαετίες, οι αφίξεις αυξάνονται σημαντικά. Δυστυχώς, η ανάλυση των δεδομένων σε εποχικό και περιφερειακό επίπεδο αποδεικνύει ότι τα παραπάνω αποτελέσματα είναι παραπλανητικά, καθώς οι κύριοι τουριστικοί προορισμοί της χώρας θα υποστούν σημαντικές μειώσεις στις αφίξεις κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, περίοδο κορύφωσης της ζήτησης του τουριστικού προϊόντος.

Οι αρνητικές επιπτώσεις που αναφέρονται στην έκθεση της ΕΜΕΚΑ μπορεί να μετριαστούν ή ακόμη και να ανατραπούν, καθώς οι δείκτες τουριστικής ευφορίας βελτιώνονται σημαντικά την άνοιξη και το φθινόπωρο. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της Κρήτης, η βελτίωση του

δείκτη κατά τις δύο αυτές εποχές είναι ικανή να ανατρέψει τις ζημίες του καλοκαιριού, οδηγώντας σε αύξηση των εσόδων σε ετήσια βάση.

Τα θετικά αυτά αποτελέσματα βασίζονται στην υπόθεση ότι θα πραγματοποιηθούν οι αναμενόμενες αφίξεις τουριστών κατά την άνοιξη και το φθινόπωρο. Κάτι τέτοιο όμως απαιτεί την υπέρβαση θεσμικών παραγόντων, οι οποίοι περιορίζουν το χρόνο άφιξης των τουριστών κατά κύριο λόγο στους καλοκαιρινούς μήνες (σχολικές διακοπές, άδειες εργαζομένων) και οι οποίοι συνδιαμορφώνουν, από κοινού με το κατάλληλο κλίμα, τα μεγέθη και την εποχικότητα των αφίξεων. Η υπέρβαση αυτή προϋποθέτει τον εντοπισμό νέων στοχευμένων τουριστικών αγορών (συνταξιούχοι, εκδρομείς του σαββατοκύριακου, επαγγελματικός και συνεδριακός τουρισμός), οι οποίες δεν υπόκεινται στους ανωτέρω περιορισμούς και βέβαια την επανατοποθέτηση του ελληνικού τουριστικού προϊόντος στην αντίληψη των καταναλωτών-τουριστών και, το κυριότερο, των διεθνών τουριστικών πρακτόρων.

3 Διεθνείς τάσεις οι οποίες επηρεάζουν την τουριστική ζήτηση

Τα τελευταία χρόνια παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές σε παγκόσμια κλίμακα, οι οποίες επηρεάζουν —και στο μέλλον θα επηρεάσουν ακόμη περισσότερο— τον κλάδο του τουρισμού. Μεταξύ αυτών των αλλαγών συμπεριλαμβάνεται η σημαντική ανακατανομή εισοδημάτων σε παγκόσμιο επίπεδο, με αξιόλογη άνοδο των εισοδημάτων σε αναπτυσσόμενες χώρες, όπου διαμορφώνεται μια πολυπληθής τάξη μεσαίων και υψηλών εισοδημάτων, τα οποία αποτελούν μια ανερχόμενη δύναμη στο διεθνή τουρισμό. Επίσης σημαντικός παράγοντας είναι η διεύρυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων στη Δύση, η οποία, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη γήρανση του πληθυσμού (για παράδειγμα, το 34,5% των Ευρωπαίων θα είναι άνω των 65 ετών το 2025, σύμφωνα με την Eurostat), μεταβάλλει σημαντικά τις ανάγκες και τις απαιτήσεις των τουριστών. Σε θεσμικό επίπεδο, σημαντικές είναι οι μεταβολές της διάρκειας σπουδών στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (παράδειγμα Βρετανίας), καθώς επίσης και η τάση των επιχειρήσεων να παρέχουν περισσότερες μικρότερης διάρκειας άδειες, που οδηγούν σε διακοπές μικρότερης διάρκειας ή/και σε "διακοπές του σαββατοκύριακου". Τέλος, σημαντικές είναι οι αλλαγές στις προτιμήσεις των τουριστών, οι οποίοι πλέον δίνουν έμφαση στην ποιότητα της τουριστικής εμπειρίας, σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος, πολιτισμού και τοπικής κουλτούρας.

Όπως δείχνει η διεθνής βιβλιογραφία, οι επιχειρήσεις του τουριστικού τομέα, αναγνωρίζοντας την ανάγκη για προστασία του περιβάλλοντος (Huybers and Bennet 2003), ξεκίνησαν να ανταποκρίνονται στην επιθυμία των πελατών τους για πιο υπεύθυνη στάση απέναντι στα περιβαλλοντικά ζητήματα (Bohdanowicz 2006). Η αλλαγή στάσης των τουριστών καταγράφεται σε έρευνες που έχουν γίνει, σύμφωνα με τις οποίες ένα πάρα πολύ μεγάλο ποσοστό πελατών ξενο-

δοχείων (90%) θα προτιμούσε να μείνει σε ένα ξενοδοχείο το οποίο εφαρμόζει πολιτικές περιβαλλοντικής διαχείρισης (Han et al. 2011).

Παρόμοια αποτελέσματα καταγράφονται και στην ελληνική τουριστική αγορά. Πρόσφατη μελέτη (Ανθουλίδης 2013) δείχνει ότι οι "πράσινοι" τουρίστες εμφανίζονται πλέον δυναμικά στην αγορά, απαιτώντας "πράσινες" τουριστικές υπηρεσίες. Η μελέτη βασίστηκε σε ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν εξ ολοκλήρου από ξένους τουρίστες σε ξενοδοχειακές μονάδες κυρίως της Χαλκιδικής και της Πελοποννήσου. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 2, σχεδόν 30% των

Σχήμα 2 **Πόσο σημαντικός παράγοντας για την επιλογή ξενοδοχείου είναι η ύπαρξη εναλλακτικών δραστηριοτήτων;**

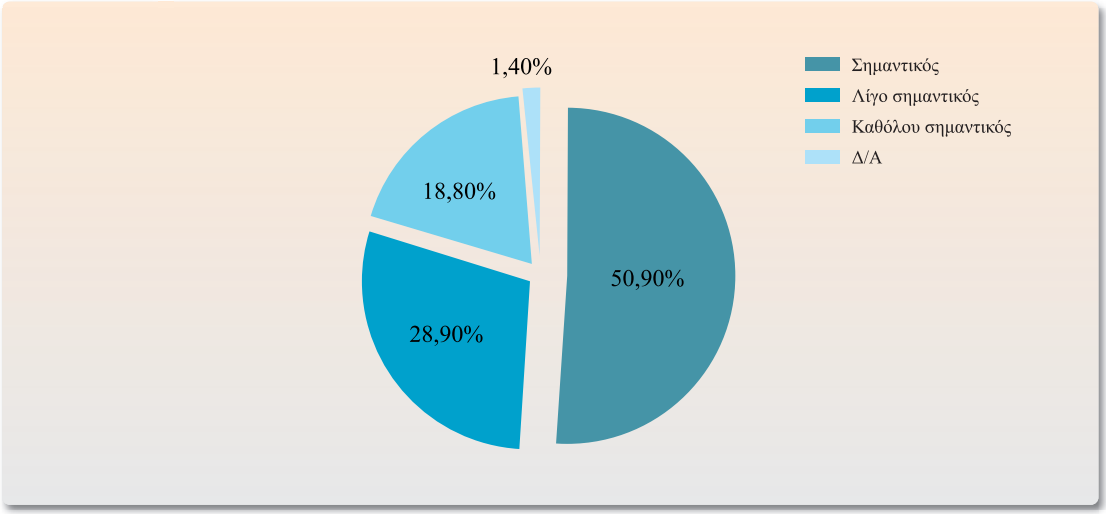

Σχήμα 3 **Παίζει ρόλο η ύπαρξη περιβαλλοντικής σήμανσης στην επιλογή ξενοδοχείου;**

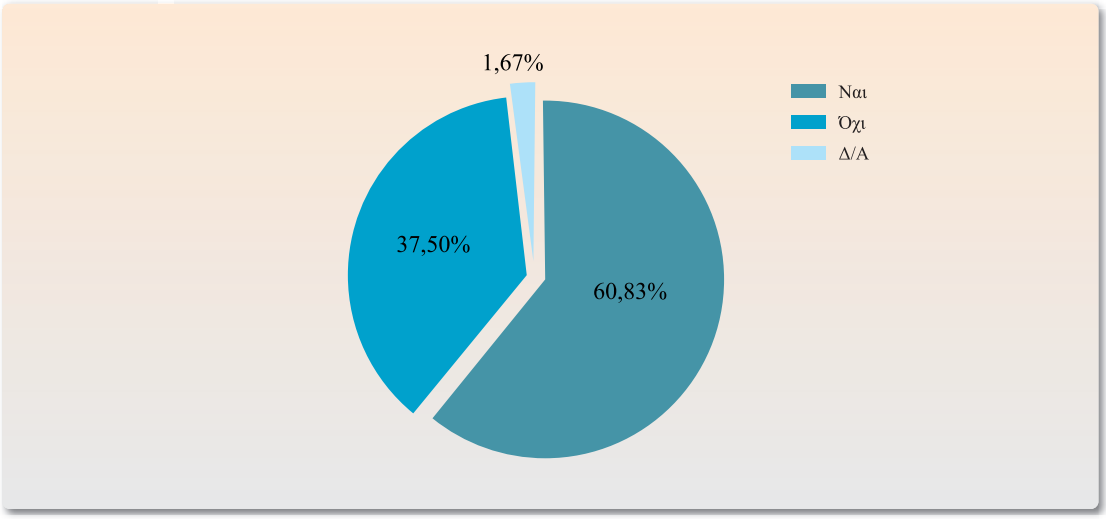

Σχήμα 4 **Σε ποιο βαθμό είστε περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένοι στην καθημερινή σας ζωή;**

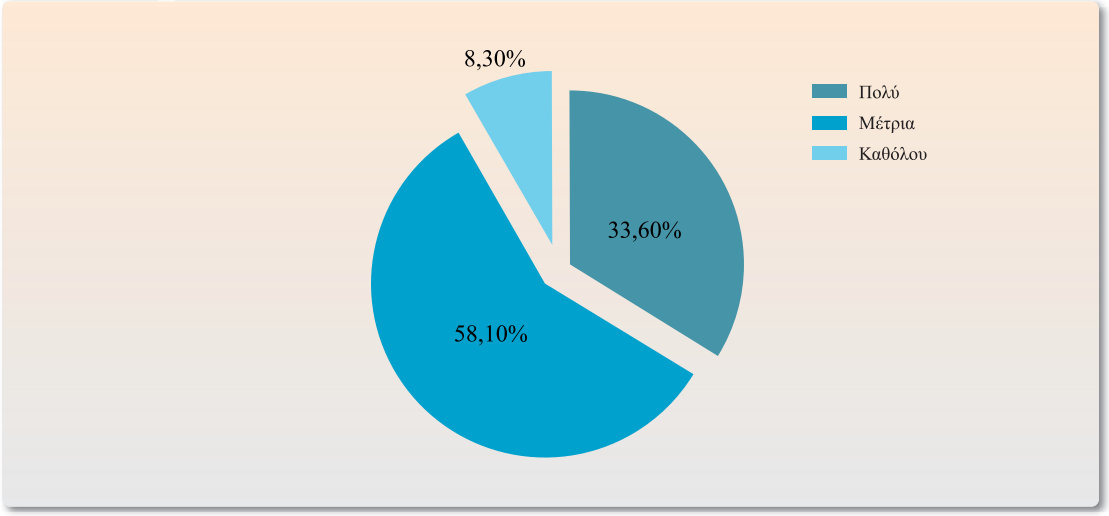

τουριστών θεωρεί την ύπαρξη εναλλακτικών δραστηριοτήτων (ορειβασία, πεζοπορία κ.λπ.) σημαντικό παράγοντα στην επιλογή ξενοδοχείου και ένα 50% μέτριας σημασίας.

Επίσης πολύ σημαντικό ποσοστό των τουριστών (πάνω από 60%, Σχήμα 3) δηλώνει ότι η ύπαρξη περιβαλλοντικής σήμανσης παίζει ρόλο στην επιλογή ξενοδοχείου.

Συνδυάζοντας τα παραπάνω δεδομένα με τις απαντήσεις των τουριστών, οι οποίοι δηλώνουν στη συντριπτική πλειοψηφία πολύ (34%) ως μέτρια (58%) περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένοι στην καθημερινή τους ζωή (Σχήμα 4), είναι προφανές ότι, καθώς οι "πράσινοι" καταναλωτές αρχίζουν να συμπεριφέρονται και ως "πράσινοι" τουρίστες, η ζήτηση για εναλλακτικό/βιώσιμο τουρισμό θα αυξηθεί ραγδαία στο άμεσο μέλλον.

4 Προτάσεις τουριστικής πολιτικής

Συνδυάζοντας τα παραπάνω, δηλαδή τα χρόνια προβλήματα του ελληνικού τουρισμού —γεωγραφική και χρονική συγκέντρωση και ποιοτικό έλλειμμα— των οποίων τις αρνητικές επιπτώσεις θα εντείνει η κλιματική αλλαγή, με τις διεθνείς εξελίξεις στην τουριστική ζήτηση, προκύπτει αβίαστα η άμεση ανάγκη επαναπροσδιορισμού του μοντέλου ανάπτυξης του ελληνικού τουρισμού. Οι στόχοι προφανείς: μείωση της εποχικότητας, διασπορά του τουριστικού προϊόντος σε μεγαλύτερο μέρος της επικράτειας και βελτίωση της ποιότητας, συμπεριλαμβανομένης και της περιβαλλοντικής ποιότητας. Οι στόχοι αυτοί μπορεί να επιτευχθούν με τη συνεργασία της Πολιτείας και των εκπροσώπων του κλάδου μέσα από το μακροχρόνιο στρατηγικό σχεδιασμό του ελληνικού τουρισμού. Μεταξύ άλλων, θα πρέπει να αναδειχθούν τα

πλούσια φυσικά χαρακτηριστικά των περιοχών της χώρας που παραμένουν τουριστικά ανεκμετάλλευτες, να προωθηθούν ήπιες και εναλλακτικές μορφές τουρισμού, να δοθεί έμφαση στην προσέλκυση νέων στοχευμένων ομάδων τουριστών και να ληφθούν μέτρα προσαρμογής και μετριασμού του περιβαλλοντικού αποτυπώματος της λειτουργίας των τουριστικών μονάδων.

Προς την κατεύθυνση αυτή θα βοηθήσει η προσθήκη νέων υψηλής ποιότητας ξενοδοχειακών μονάδων και συναφών υπηρεσιών στο πλαίσιο ενός προσεκτικού χωροταξικού σχεδιασμού. Σημαντικότερη όμως, όσον αφορά την εποχική και γεωγραφική αποκέντρωση, είναι η αξιοποίηση, με την απαραίτητη ποιοτική αναβάθμιση, του υπάρχοντος δυναμικού, ιδιαίτερα των μεσαίων και μικρών μονάδων, κυρίως στις περιφέρειες οι οποίες δεν είναι ανεπτυγμένες τουριστικά. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, απαιτείται ο συντονισμός της δράσης των μονάδων αυτών (που θα συμπεριλαμβάνει αποδοχή ελάχιστων κριτηρίων ποιότητας) και η κατάλληλη προώθηση συγκεκριμένων προορισμών (destination branding) με βάση τα χαρακτηριστικά βιώσιμου τουρισμού που διαθέτουν.

Παρά το ότι η διεθνής βιβλιογραφία και πρακτική αναδεικνύει τα οφέλη της προώθησης βιώσιμων τουριστικών προορισμών, είναι προφανείς οι δυσκολίες εφαρμογής του μοντέλου αυτού στην Ελλάδα, κυρίως λόγω έλλειψης υποδομών, συντονισμού και κουλτούρας συνεργασίας. Τα προβλήματα αυτά καταγράφονται και στην ενδιαφέρουσα μελέτη των Ριζόπουλου, Μανέ και Βλάχου (2013). Η μελέτη αυτή καταγράφει τα αποτελέσματα της προσπάθειας ανάδειξης της Κοινότητας Βυζίτσας στο Πήλιο ως βιώσιμου τουριστικού προορισμού. Οι συγγραφείς εξέτασαν τις δυνατότητες της Βυζίτσας να αποτελέσει πόλο έλξης τουριστών οι οποίοι έχουν υψηλές περιβαλλοντικές ευαισθησίες και προτιμούν εναλλακτικές τουριστικές δραστηριότητες. Κατέγραψαν τις πολλές και διαφορετικές δυνατότητες που έχει η περιοχή, συμπεριλαμβανομένου του φυσικού της κάλλους, της αρχιτεκτονικής ομορφιάς και των περιπατητικών διαδρομών.

Με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία, η εργασία προτείνει βασικές δράσεις οι οποίες πρέπει να αναληφθούν, έτσι ώστε να αποτελέσει η Βυζίτσα βιώσιμο τουριστικό προορισμό για ξένους κυρίως τουρίστες. Το βασικό πρόβλημα που καταγράφει η μελέτη είναι η απουσία συντονισμού μεταξύ των ιδιωτών που δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Η ανάληψη συντονιστικών δράσεων από τις τοπικές κοινότητες, με τη συνδρομή των κρατικών φορέων προώθησης του τουρισμού, είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη βιώσιμων εναλλακτικών μορφών τουρισμού που θα προσελκύσουν τουρίστες καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, ιδιαίτερα σε περιφέρειες οι οποίες, παρά τα προφανή πλεονεκτήματά τους, δεν έχουν αναπτυχθεί τουριστικά έως τώρα.

5 Συμπεράσματα

Ο κλάδος του τουρισμού έχει διαχρονικά συνεισφέρει σημαντικά στην ελληνική οικονομία και συνεχίζει να προσφέρει, ιδιαίτερα τα τελευταία δύσκολα χρόνια της βαθιάς οικονομικής

ύφεσης. Παρά την αδιαμφισβήτητα σημαντική συμβολή του, το παρόν μοντέλο ανάπτυξης του ελληνικού τουρισμού έχει δημιουργήσει σημαντικά χρόνια προβλήματα στον κλάδο, τα οποία δυσχεραίνουν τη θέση του στο διεθνή ανταγωνισμό και μπορεί να οδηγήσουν σε σημαντικές περαιτέρω απώλειες μακροχρόνια λόγω της κλιματικής αλλαγής.

Η αντιστροφή των αρνητικών προβλέψεων μπορεί να επιτευχθεί με την αλλαγή του μοντέλου ανάπτυξης προς την κατεύθυνση του βιώσιμου τουρισμού, με προώθηση εναλλακτικών τουριστικών δράσεων και προορισμών σε όλη την ελληνική επικράτεια καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Βασικούς στόχους του νέου μοντέλου θα πρέπει να αποτελέσουν η βελτίωση της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών και προϊόντων και η περιβαλλοντική διαχείριση των δραστηριοτήτων του κλάδου.

Βιβλιογραφία

Ανθουλίδης, Ι. (2013), "Βιωσιμότητα του Ελληνικού Τουρισμού", Διπλωματική Μεταπτυχιακή Εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Bohdanowicz, P. (2006), "Environmental awareness and initiatives in the Swedish and Polish hotel industries – survey results", *International Journal of Hospitality Management*, 25, 662-682.

Deutsche Bank Research (2008), "Climate Change and Tourism: Where will the journey lead?", *Current issues*, Frankfurt. Διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://www.dbresearch.com/PROD/DBR_INTERNET_EN-PROD/PROD0000000000222943.PDF

Επιτροπή Μελέτης Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής (ΕΜΕΚΑ) (2011), *Οικονομικές, Κοινωνικές και Περιβαλλοντικές Επιπτώσεις της Κλιματικής Αλλαγής στην Ελλάδα*, Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα. Διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/klima/results.aspx

Han, H., L.-T. Hsu, J. Lee and C. Sheu (2011), "Are lodging customers ready to go green? An examination of attitudes, demographics, and eco-friendly intentions", *International Journal of Hospitality Management*, 30, 345-355.

Huybers, T. and J. Bennet (2003), "Environmental Management and the Competitiveness of Nature-Based Tourism Destinations", *Environmental and Resource Economics,* 24, 213-233.

Ριζόπουλος, Λ., Ν. Μανές και Κ. Βλάχου (2013), "Strategic Plan for the Development of Sustainable Tourism for the village of Vyzitsa, in Pelion", Συμβουλευτική Εργασία, MSc in Sustainable Strategies, International Hellenic University.

Σαρτζετάκης, Ε. και Β. Καρατζόγλου (2011), "Οικονομικές και φυσικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στον τουρισμό", στο *Οι περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην Ελλάδα*, Επιτροπή Μελέτης Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής (ΕΜΕΚΑ), Τράπεζα της Ελλάδος. Διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/klima/ results.aspx

World Tourism Organization (2008), *Climate Change and Tourism – Responding to Global Challenges*, UNWTO, Madrid. Διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://sdt.unwto.org/sites/all/files/docpdf/climate2008.pdf

Η παθογένεια του ελληνικού τουριστικού προϊόντος και η προσπάθεια αναβάθμισής του

Πάρις Τσάρτας
Καθηγητής Τουριστικής Ανάπτυξης, Πρύτανης Πανεπιστημίου Αιγαίου

Ανδρέας Παπαθεοδώρου
Αν. Καθηγητής, Διευθυντής Εργαστηρίου Τουριστικών Ερευνών και Μελετών (ΕΤΕΜ) Πανεπιστημίου Αιγαίου

1 Εισαγωγή

Ο ελληνικός τουρισμός βρίσκεται σε ένα κρίσιμο σταυροδρόμι, καθώς το υπόδειγμα ανάπτυξης που ακολούθησε τα τελευταία πενήντα περίπου χρόνια βρίσκεται πλέον σε κρίση. Για να μπορέσει ο ελληνικός τουρισμός να ξεπεράσει τα προβλήματα που αντιμετωπίζει, είναι ανάγκη να ληφθούν μια σειρά από δραστικά μέτρα. Στόχος της παρούσας εισήγησης είναι να αναδείξει κατ' αρχάς τα αίτια της παθογένειας που αντιμετωπίζει το ελληνικό τουριστικό προϊόν και στη συνέχεια να προτείνει μια σειρά από μέτρα που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην ουσιαστική αναβάθμισή του. Μετά τη σύντομη αυτή εισαγωγή, η δεύτερη ενότητα αναλύει βασικά μεγέθη του εισερχόμενου τουρισμού στην Ελλάδα, με έμφαση στην πραγματική κατά κεφαλήν πρόσοδο. Η τρίτη ενότητα εξετάζει θέματα ανταγωνιστικότητας του ελληνικού τουρισμού με βάση τη διεθνή κατάταξη της χώρας, συνολικά και ανά πυλώνα, στη σχετική έκθεση του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ. Με βάση τα παραπάνω, η τέταρτη ενότητα παρουσιάζει τα βασικά στοιχεία της παθογένειας του ελληνικού τουριστικού προϊόντος, αναφερόμενη μεταξύ άλλων σχηματικά και στον "άξονα του κακού". Η πέμπτη ενότητα προτείνει μια σειρά από πολιτικές που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ανασχετικά ως προς την παρούσα κρίση και να θέσουν τις βάσεις βελτίωσης του ελληνικού τουριστικού προϊόντος. Τέλος, η έκτη ενότητα συνοψίζει και συμπεραίνει.

2 Εισερχόμενος τουρισμός στην Ελλάδα

Για την ανάλυση των βασικών μεγεθών του εισερχόμενου (inbound) τουρισμού στην Ελλάδα θα βασιστούμε στο Διάγραμμα 1, που καλύπτει τη χρονική περίοδο 1965-2012, δηλαδή μια περίοδο περίπου πενήντα ετών. Τα στοιχεία αφίξεων και προσόδου προέρχονται από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (UNWTO), ενώ τα στοιχεία για τον πληθωρισμό από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Πιο συγκεκριμένα, είναι σαφές από το Διάγραμμα 1 ότι τόσο η ονομαστική τουριστική πρόσοδος όσο και οι αφίξεις διεθνών τουριστών έχουν σημειώσει θεαματική αύξηση τα τελευταία πενήντα χρόνια. Ειδικότερα, το 1965 οι διεθνείς τουριστικές αφίξεις ήταν λίγο

περισσότερες από 815 χιλιάδες, ενώ η ονομαστική τουριστική πρόσοδος ανερχόταν σε 108 εκατ. δολάρια ΗΠΑ. Από την άλλη πλευρά, το 2012 οι διεθνείς τουριστικές αφίξεις ήταν περίπου 15,5 εκατομμύρια, ενώ η ονομαστική τουριστική πρόσοδος ανήλθε περίπου σε 12,9 δισεκ. δολάρια ΗΠΑ. Δηλαδή το 2012 είχαμε 19πλάσιες αφίξεις και 120πλάσια πρόσοδο σε σχέση με το 1965 –τα μεγέθη αυτά αντιστοιχούν σε μέσο ρυθμό αύξησης 6,32% για τις αφίξεις και 10,47% για την πρόσοδο. Ακόμη και όταν αποπληθωρίσουμε την τουριστική πρόσοδο, η μεγέθυνση εξακολουθεί να είναι σημαντική, καθώς η πραγματική τουριστική πρόσοδος ανερχόταν σε 1,77 δισεκ. δολάρια αγοραστικής δύναμης του 1965– μέση ετήσια αύξηση της τάξης του 5,99%.

Διάγραμμα 1 **Ο εισερχόμενος τουρισμός στην Ελλάδα, 1965-2012**

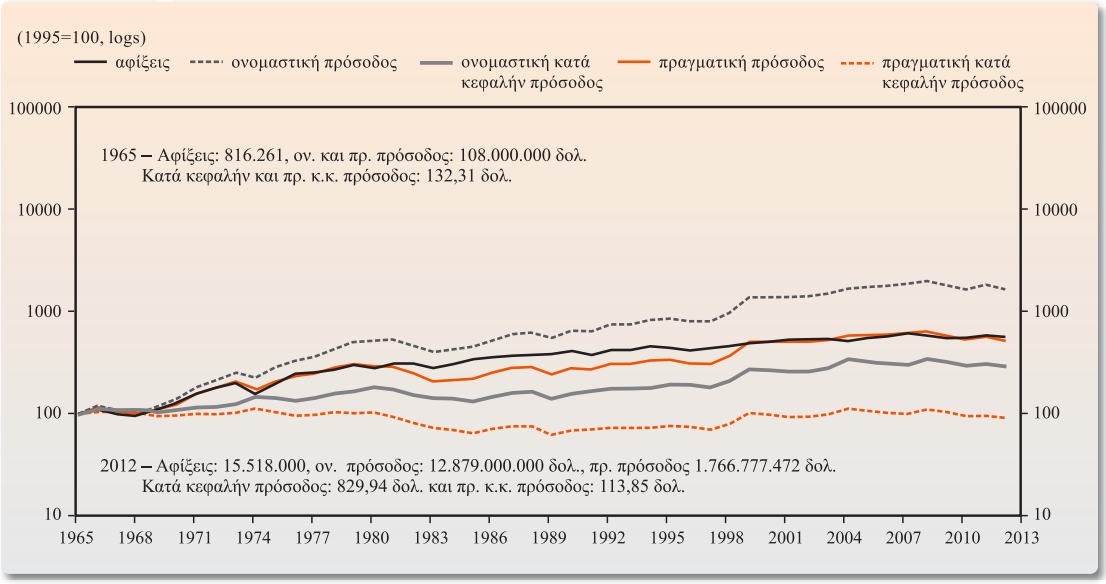

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού και Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου.

Η εντυπωσιακή αύξηση των παραπάνω μεγεθών συχνά προβάλλεται –τόσο από τους ασκούντες τουριστική πολιτική όσο και από τους επαγγελματίες του τουρισμού– ως μέτρο της διαχρονικής επιτυχίας του ελληνικού τουρισμού. Στην πραγματικότητα ωστόσο η αισιοδοξία αυτή μετριάζεται σε σημαντικό βαθμό όταν λαμβάνουμε υπόψη μας δύο ακόμη μεγέθη, δηλαδή την ονομαστική κατά κεφαλήν και ιδιαίτερα την πραγματική κατά κεφαλήν πρόσοδο. Πιο συγκεκριμένα, η ονομαστική κατά κεφαλήν τουριστική πρόσοδος ανερχόταν σε 132 δολάρια ΗΠΑ το 1965 και 830 δολάρια ΗΠΑ το 2012, σημειώνοντας μέση ετήσια αύξηση 3,89%. Επιπλέον, όταν εξετάζουμε το συγκεκριμένο μέγεθος σε πραγματικούς όρους, τότε αντιλαμβανόμαστε ότι τα τελευταία πενήντα περίπου χρόνια η χώρα παρέμεινε στάσιμη σημειώνοντας μάλιστα ελαφρά κάθοδο, καθώς το 2012 η πραγματική κατά κεφαλήν πρόσοδος ήταν περίπου 114 δολάρια ΗΠΑ αγοραστικής δύναμης του 1965. Με απλά λόγια, κατά μέσο όρο, ένας τουρίστας σήμερα δαπανά λιγότερα χρήματα από ό,τι ένας τουρίστας προ πεντηκονταετίας.

Παρότι υπάρχουν διάφοροι λόγοι που ερμηνεύουν την αρνητική αυτή πορεία, ως λογική συνέπεια των παραπάνω μπορεί κάλλιστα να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι η τουριστική ανάπτυξη στην Ελλάδα τα τελευταία πενήντα χρόνια βασίστηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό στην αύξηση της κλίμακας και όχι στη βελτίωση της ποιότητας. Αν και η αύξηση των συνολικών μεγεθών επιφέρει μια σειρά από ωφέλειες σχετιζόμενες με την επίτευξη οικονομιών κλίμακας και τη μείωση του μέσου κόστους, είναι σίγουρο ότι η αποκλειστική προσκόλληση στο πρότυπο εκτατικής ανάπτυξης δημιουργεί προβλήματα βιωσιμότητας, ιδιαίτερα περιβαλλοντικής, στο βαθμό που υπάρχει υπέρβαση της φέρουσας ικανότητας ενός τουριστικού προορισμού. Στη βάση αυτή επομένως είναι ιδιαίτερα σημαντικό να δοθεί η απαραίτητη έμφαση στην εντατική ανάπτυξη που αυξάνει τη μέση τουριστική πρόσοδο χωρίς την αντίστοιχη επιβάρυνση των συνολικών μεγεθών.

3 Ανταγωνιστικότητα του ελληνικού τουριστικού προϊόντος

Η δεύτερη ενότητα ανέδειξε το πρόβλημα της διαχρονικής στασιμότητας της πραγματικής κατά κεφαλήν τουριστικής προσόδου στην Ελλάδα, χωρίς ωστόσο να κάνει αναφορά στα τεκταινόμενα σε άλλες τουριστικές χώρες. Στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης λοιπόν επιχειρείται στην παρούσα ενότητα να αναλυθεί η ανταγωνιστικότητα του ελληνικού τουριστικού προϊόντος σε διεθνή κλίμακα με βάση στοιχεία της τελευταίας σχετικής έκθεσης (2013) του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ (World Economic Forum: *2013 Travel and Tourism Competitiveness Report*).

Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία της συγκεκριμένης έκθεσης, η Ελλάδα καταλαμβάνει την 32η θέση στην παγκόσμια κατάταξη τουριστικής ανταγωνιστικότητας για το έτος 2013, έναντι της 29ης το 2011 και της 24ης θέσης το 2009, η θέση της δηλαδή διαχρονικά χειροτέρευσε. Είναι ενδιαφέρον ότι την πρώτη θέση στη σχετική κατάταξη καταλαμβάνει η Ελβετία (όπως και στις προηγούμενες εκθέσεις), ακολουθούμενη από τη Γερμανία και την Αυστρία – χώρες δηλαδή με υψηλό εργατικό κόστος και υψηλό κόστος τουριστικών υπηρεσιών. Αντίθετα, χώρες όπως η Τυνησία, η Αίγυπτος και η Τουρκία, με χαμηλό εργατικό κόστος και χαμηλό κόστος τουριστικών υπηρεσιών βρίσκονται πολύ χαμηλότερα από την Ελλάδα. Συνεπώς, η ακρίβεια δεν συνεπάγεται απώλεια ανταγωνιστικότητας, αλλά ούτε και το αντίθετο, το να είναι δηλαδή μια χώρα φθηνή δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι είναι και πιο ανταγωνιστική. Αυτό που φαίνεται να έχει ιδιαίτερη σημασία είναι η σχέση τιμής και ποιότητας (το λεγόμενο "value for money"), καθώς και μια σειρά από επιμέρους στοιχεία, όπου η χώρα μας έχει απογοητευτικές επιδόσεις.

Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα φαίνεται ότι πάσχει ιδιαίτερα ως προς το ρυθμιστικό πλαίσιο, καθώς λαμβάνει την 39η θέση στο συγκεκριμένο πυλώνα και ειδικότερα την 98η θέση (επί συνόλου 140 χωρών) σε ό,τι αφορά τους κανόνες πολιτικής και την 69η θέση σε θέματα ασφάλειας.

Επιπλέον, η Ελλάδα έλαβε την 72η θέση σε ζητήματα περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Ως προς τις συνιστώσες της συγκεκριμένης θέσης, ιδιαίτερα ανησυχητικές είναι η 113η θέση που λαμβάνει η χώρα ως προς τις κατά κεφαλήν εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα, η 106η θέση ως προς τη βιωσιμότητα του προτύπου τουριστικής ανάπτυξης που ακολουθεί και η 104η θέση ως προς την τήρηση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Στη βάση αυτή φαντάζει αρκετά ειρωνικό ότι η Ελλάδα καταλαμβάνει την πρώτη θέση (μαζί με άλλες χώρες) στο θέμα της κύρωσης διεθνών περιβαλλοντικών συνθηκών… Η κατάσταση επίσης χαρακτηρίζεται μάλλον τραγική σε ό,τι αφορά την ανταγωνιστικότητα της χώρας σε επίπεδο τιμών, καθώς η Ελλάδα έλαβε την 127η θέση στην παγκόσμια κατάταξη, ενώ το γεγονός ότι έλαβε την 3η θέση σε θέματα τουριστικής υποδομής δεν αποτελεί κατ' ανάγκην θετικό μήνυμα, διότι αναδεικνύεται στην πράξη το πρόβλημα της ξενοδοχειακής υπερπροσφοράς (ιδιαίτερα σε κατηγορίες λίγων αστέρων), καθώς ο συγκεκριμένος δείκτης λαμβάνει αποκλειστικά υπόψη τον αριθμό των τουριστικών κλινών.

4 Παθογένεια του ελληνικού τουριστικού προϊόντος

Έχοντας λοιπόν υπόψη τα αναλυθέντα στις ενότητες 2 και 3, φαίνεται ότι το ελληνικό τουριστικό προϊόν χαρακτηρίζεται από μια παθογένεια που έχει τόσο εξωγενή όσο και ενδογενή χαρακτηριστικά. Τα βασικά στοιχεία της παθογένειας αυτής συνοψίζονται ενδεικτικά στα εξής:

- Η εικόνα ενός τυποποιημένου εποχικού τουριστικού προϊόντος, βασισμένου στα "4 s" του ηλιοτροπικού τουρισμού (sea, sun, sand and sex) και στην εκτατική —παρά εντατική— ανάπτυξη, λόγω της έλλειψης ποιοτικά ολοκληρωμένων τουριστικών υπηρεσιών.
- Ο κατακερματισμός της τουριστικής προσφοράς σε μικρές μονάδες, που δεν μπορούν να επωφεληθούν από οικονομίες κλίμακας και φάσματος, αλλά και δεν διαθέτουν την τεχνογνωσία να χρησιμοποιήσουν το μικρό τους μέγεθος στο πλαίσιο της ευέλικτης διαφοροποίησης του παρεχόμενου προϊόντος τους. Επιπλέον, υπάρχει συχνά καταστροφικός ανταγωνισμός μεταξύ των παρόχων τουριστικών υπηρεσιών, που, σε συνδυασμό με το πρόβλημα της παραξενοδοχίας και της μεγάλης διαπραγματευτικής δύναμης των διεθνών οργανωτών ταξιδιών (tour operators), οδηγεί ουσιαστικά σε απώλεια κερδοφορίας για τις επιχειρήσεις και σε χαμηλούς τουριστικούς πολλαπλασιαστές για τους προορισμούς.
- Η ύπαρξη προβλημάτων συντονισμού μεταξύ των τοπικών και εθνικών αρχών και φορέων τουρισμού ως προς τη διαμόρφωση και τις προτεραιότητες της πολιτικής τουριστικής ανάπτυξης, γεγονός που συχνά οδηγεί σε κατασπατάληση ανθρώπινων και χρηματικών πόρων.

Η παραπάνω παθογένεια σχετίζεται άμεσα με το τρίπτυχο του "άξονα του κακού" και ειδικότερα με την ύπαρξη "λευκών ελεφάντων" (white elephants), των "καταραμένων νικητών" και των "καιροσκόπων" (free riders). Πιο συγκεκριμένα, ο λευκός ελέφαντας αποτελούσε σπάνιο και ιερό ζώο στη Νοτιοανατολική Ασία και για το λόγο αυτό ο ιδιοκτήτης του δεν μπορούσε

να τον εντάξει στην παραγωγική διαδικασία. Επιφορτισμένος λοιπόν με το υπέρογκο κόστος συντήρησής του και χωρίς να είναι σε θέση να επωφελείται από αυτόν, ο ιδιοκτήτης του λευκού ελέφαντα οδηγείτο με μαθηματική ακρίβεια στην οικονομική εξαθλίωση. Μεταφορικά, η έννοια του λευκού ελέφαντα χρησιμοποιείται σήμερα αναφορικά με φαραωνικές υποδομές, χαρακτηριζόμενες από υψηλό, μη ανακτήσιμο κόστος (sunk costs) και εξαιρετικά κοστοβόρα συντήρηση, με αποτέλεσμα την οικονομική κατάρρευση ή την εγκατάλειψή τους. Στην Ελλάδα χαρακτηριστικό παράδειγμα λευκού ελέφαντα αποτελούν κάποιες από τις υποδομές των ολυμπιακών εγκαταστάσεων που δεν αξιοποιήθηκαν με το δέοντα τρόπο και που στην ουσία έχουν πλέον εγκαταλειφθεί. Συμπληρωματικά, η έννοια της "κατάρας του νικητή" (winner's curse) σχετίζεται με την ύπαρξη παιγνίων μηδενικού αθροίσματος (zero-sum games), όπου η αδυναμία συνεργασίας (co-ordination failure) και ο καταστροφικός ανταγωνισμός μεταξύ των παρόχων μιας τουριστικής υπηρεσίας αποβαίνουν μόνον προς όφελος της άλλης πλευράς. Για παράδειγμα, η συνεχής αντιπαλότητα μεταξύ διαφορετικών τοπικών αυτοδιοικήσεων για την προσέλκυση μιας αεροπορικής εταιρίας χαμηλού κόστους οδηγεί τελικά σε συνεχή μειοδοσία, προς όφελος της αεροπορικής εταιρίας και μόνον. Ή ο ανταγωνισμός κάτω από το τραπέζι μεταξύ των ξενοδόχων μιας περιοχής μπορεί τελικά να ωφελήσει αποκλειστικά έναν διοργανωτή ταξιδίων. Η όποια νίκη λοιπόν σε αυτήν τη διαδικασία είναι πύρρειος από πλευράς παρόχου, ο οποίος αισθάνεται "καταραμένος", με την έννοια ότι συνειδητοποιεί το υπέρογκο κόστος της νίκης του. Τέλος, αναφορά θα πρέπει να γίνει και στα προβλήματα που απορρέουν από την καιροσκοπική συμπεριφορά, συχνό φαινόμενο παθογένειας του ελληνικού τουρισμού. Για παράδειγμα, όλοι οι τουριστικοί φορείς μιας περιοχής μπορεί να ωφεληθούν από μια διαφημιστική εκστρατεία, αλλά ελάχιστοι μπορεί να είναι εκείνοι που θα αναλάβουν ουσιαστική πρωτοβουλία για τη χρηματοδότησή της. Οι περισσότεροι θα αναμένουν ακριβώς αυτούς τους λίγους, επωφελούμενοι χωρίς συνεισφορά. Το αποτέλεσμα βεβαίως μπορεί και να είναι να μη βρεθεί κανείς πρόθυμος να συμμετάσχει στην όλη προσπάθεια, συνειδητοποιώντας ότι επωμίζεται δυσανάλογα μεγάλο κόστος.

5 Προτάσεις βελτίωσης ελληνικού τουριστικού προϊόντος

Όλα όσα αναλύθηκαν στις προηγούμενες ενότητες δημιουργούν έναν περίπλοκο συνδυασμό εμπειριών στον ελληνικό τουρισμό. Το ζητούμενο φυσικά είναι κατά πόσον υπάρχει λύση στην αντιμετώπιση της παθογένειας του ελληνικού τουριστικού προϊόντος. Παραφράζοντας τον Καβάφη, θα μπορούσαμε να πούμε πως υφίσταται λύση, αλλά σίγουρα δεν είναι αυτή του ερχομού των "βαρβάρων"…

Πιο συγκεκριμένα, για τη βελτίωση της ποιότητας και της ανταγωνιστικότητας των παρεχόμενων τουριστικών υπηρεσιών, είναι απαραίτητη η υιοθέτηση πολιτικών διαχείρισης ολο-

κληρωμένης ποιότητας (integrated quality management). Μια τέτοια προσέγγιση πρέπει να κινείται προς την κατεύθυνση του θετικού αντίκτυπου στις δραστηριότητες των τουριστικών επαγγελματιών, των τουριστών, του τοπικού πληθυσμού και του περιβάλλοντος (δηλαδή των φυσικών, πολιτιστικών και ανθρώπινων πόρων). Επιπλέον, οι στρατηγικές διαχείρισης ολοκληρωμένης ποιότητας που εφαρμόζονται στους διάφορους προορισμούς πρέπει να έχουν ως ένα από τα κύρια μελήματά τους την ικανοποίηση των τουριστών.

Σε ό,τι αφορά την τάξη μεγέθους των τουριστικών και υποστηρικτικών σε αυτές υποδομών, υπάρχει ανάγκη πραγματιστικών προβλέψεων και σχεδιασμού για σταδιακή επέκταση, εάν και εφόσον χρειάζεται. Επιπλέον, οι τουριστικές υποδομές θα πρέπει να χαρακτηρίζονται από ευελιξία, δηλαδή να υπάρχει σχεδιασμός εναλλακτικών χρήσεων (π.χ. ξενοδοχεία μετατρεπόμενα σε νοσοκομεία, αερολιμένες σε εμπορικά κέντρα), καθώς και αποφυγή χωρικής στατικότητας (spatial fixity), εάν είναι δυνατόν (π.χ. χρήση κρουαζιερόπλοιων για ξενοδοχεία). Τέλος, κρίνεται απαραίτητη η οικοδόμηση στενών σχέσεων και στρατηγικών συμμαχιών μεταξύ των εμπλεκομένων στο ελληνικό τουριστικό προϊόν. Είναι απαραίτητη η προώθηση συμπράξεων δημόσιου και ιδιωτικού τομέα (ΣΔΙΤ), στο πλαίσιο όμως μιας απόλυτα διαφανούς διαδικασίας και με όρους που δεν θα λειτουργήσουν εις βάρος του δημόσιου συμφέροντος. Σημαντική είναι επίσης η συνεργασία μεταξύ ιδιοκτητών υποδομών και παρόχων τουριστικών υπηρεσιών, προκειμένου να επιμερίζεται ο κίνδυνος μονομερούς (δηλαδή μόνο από τους ιδιοκτήτες) ανάληψης των σχετικών επιχειρηματικών πρωτοβουλιών. Απαιτείται επίσης η υιοθέτηση μιας πολιτικής χαρτοφυλακίου συνεργασιών (τόσο γεωγραφικά – δηλαδή να αποφεύγεται η υπερβολική εξάρτηση από λίγες χώρες τουριστικής προέλευσης – όσο και προϊοντικά – δηλαδή να υπάρξει αναπροσαρμογή, διεύρυνση και διαφοροποίηση του ελληνικού τουριστικού προϊόντος ώστε να ανταποκρίνεται καλύτερα στις νέες τάσεις της αγοράς) αφενός για τον περιορισμό της έκθεσης στις διαφαινόμενες κρίσεις και αφετέρου για την αντιμετώπισή τους.

6 Συμπεράσματα

Η παρούσα εισήγηση προσπάθησε να αναδείξει τους βασικούς λόγους παθογένειας του ελληνικού τουριστικού προϊόντος, χρησιμοποιώντας μεταξύ άλλων στατιστικά στοιχεία χρονοσειρών διεθνών τουριστικών αφίξεων και τουριστικής προσόδου, καθώς και στοιχεία αναφορικά με τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της Ελλάδας στον τομέα του τουρισμού. Επιπλέον, επιχειρήθηκε η διατύπωση προτάσεων για τη βελτίωση του τουριστικού προϊόντος και την ανάσχεση της κρίσης. Δεδομένου του περιορισμένου μεγέθους της παρούσας εισήγησης, αρκετά από τα εγειρόμενα ζητήματα δεν αναπτύχθηκαν στον απαιτούμενο βαθμό. Ωστόσο, η παρούσα εισήγηση μπορεί να αποτελέσει βάση γόνιμου προβληματισμού προς αυτή την κατεύθυνση.

Β΄ Συνεδρία:
Πολιτικές και θεσμοί προσαρμογής του κλάδου του τουρισμού στην κλιματική αλλαγή

Εισήγηση του προεδρεύοντος της συνεδρίας

Γεράσιμος Ζαχαράτος
Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών
Γεν. Διευθυντής Ινστιτούτου Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (ΙΤΕΠ)

Κυρίες και κύριοι,

Συνεχίζουμε την ενδιαφέρουσα ημερίδα μας με απόψεις και συζήτηση επί της θεματικής της Β΄ Συνεδρίας "Πολιτικές και θεσμοί προσαρμογής του κλάδου του τουρισμού στην κλιματική αλλαγή". Το περιεχόμενό της συνιστά στην ουσία το δεύτερο σκέλος του τίτλου και γενικότερα της όλης προβληματικής που έθεσε στη δημόσια ημερήσια διάταξη η Τράπεζα της Ελλάδος, κατά βάση με την έκδοση της έκθεσης της ΕΜΕΚΑ και στη συνέχεια με τη σημερινή ημερίδα.

Η δεύτερη συνεδρία είναι λογικό επακόλουθο της πρώτης, στην οποία, μετά τις επί των αρχών ομιλίες του καθηγητή κ. Προβόπουλου, Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, και του κ. Λιάσκου, Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Τουρισμού, παρακολουθήσαμε τις εισηγήσεις του κ. Ανδρεάδη για τα στοιχεία του σημερινού πάγιου αποθέματος και τη γενικότερη οικονομική διάσταση του ελληνικού τουρισμού καθώς και τις προκλήσεις της ανάπτυξης, της κλιματικής αλλαγής και της προστασίας του περιβάλλοντος, του Ακαδημαϊκού κ. Ζερεφού, συντονιστή της ΕΜΕΚΑ, για τις περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην Ελλάδα, του καθηγητή κ. Σαρτζετάκη, μέλους της ΕΜΕΚΑ, και των καθηγητών κ. Ματζαράκη και κ. Νάστου, των οποίων οι εισηγήσεις τόσο για τη σχέση οικονομικών και φυσικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στον ελληνικό τουρισμό όσο και για και τη σχέση μεταξύ βιοκλιματολογίας και τουριστικής κλιματολογίας και τη σημασία της για τον τουρισμό της Ελλάδος, προσέφεραν το αναγκαίο υπόβαθρο ώστε, μαζί με τα προηγηθέντα δεδομένα των εισηγήσεων αφενός των καθηγητών κ. Τσάρτα και κ. Παπαθεοδώρου για την παθογένεια του ελληνικού τουριστικού προϊόντος και την προσπάθεια αναβάθμισής του και αφετέρου του κ. Γκικόπουλου, ο οποίος επιχείρησε μια αναλυτική οικονομική παρουσίαση και μια γενικότερη, προγραμματικού χαρακτήρα, τοποθέτηση του ελληνικού τουρισμού στην επόμενη δεκαετία, να αποκτήσουμε μια όσο το δυνατόν αξιόπιστη εικόνα της προβληματικής που μας έθεσε το πρώτο μέρος του τίτλου της ημερίδας μας, δηλαδή του ελληνικού τουρισμού και της κλιματικής αλλαγής. Έτσι η εικόνα αυτή διαμορφώνει εκ των πραγμάτων το πλαίσιο της δικής μας συνεδρίας, το οποίο αφορά τις ενδεδειγμένες πολιτικές και τους αναγκαίους θεσμούς

για την προσαρμογή του κλάδου του τουρισμού στην κλιματική αλλαγή στο μέλλον, το τι και πώς μέλλει γενέσθαι στη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη του ελληνικού τουρισμού υπό το πρίσμα της κλιματικής αλλαγής και των συνακόλουθων κλιματικοχωρικών μετατοπίσεων.

Είναι προφανές ότι ο χώρος αποτελεί τον κύριο και φυσικό αποδέκτη της τουριστικής δραστηριότητας, ως παραγωγής και διάθεσης ενός σημαντικού τμήματος του συνολικού εθνικού προϊόντος. Εντούτοις, οι αναπτυξιακές πολιτικές που υιοθετήθηκαν κατά τις προηγούμενες δεκαετίες δεν συνέδεσαν τις χωρικές παραμέτρους της επιλογής των υπό ή προς τουριστική ανάπτυξη τόπων με τα οικονομικά δεδομένα – και πολύ περισσότερο αυτά με το μέλλον του κλιματολογικού πλαισίου. Αυτό το τελευταίο θεωρήθηκε δεδομένο και σταθερό, αξιωματικά αμετάβλητο. Το ωραίο μέρος και το καλό κλίμα συνιστούσαν πάντα και σε κάθε χωρική επιλογή δεδομένα, μη χρήζοντα περαιτέρω διερεύνησης.

Έτσι, διαμορφώθηκε σταδιακά ένα επενδυτικό πλαίσιο για τον τουρισμό, το οποίο λειτούργησε –ας μου επιτραπεί η χρήση ενός νεολογισμού– αποκλειστικά φυσιοαισθητικά στο χώρο, διαμορφώνοντας τις τουριστικές περιοχές χωρίς να λαμβάνονται υπόψη, εκτός άλλων παραλείψεων, κυρίως μελλοντικοί κλιματολογικοί κίνδυνοι χωρικών μετατοπίσεων.

Είναι γεγονός ότι τόσο από επιστημονική όσο και από πολιτική άποψη, όπως π.χ. διατυπώνεται από την πλευρά της επίσημης ευρωπαϊκής πολιτικής, αναγνωρίζεται σήμερα η μεγάλη σημασία του χώρου υπό μορφή οιονεί χωροεδαφικού κεφαλαίου για την τουριστική δραστηριότητα, με τρόπο ώστε ο χώρος να αποτελεί ουσιώδες στοιχείο-παράγοντα των μηχανισμών που διαμορφώνουν την τουριστική αγορά. Η γενικότερη όμως κλιματολογική προβληματική, που σχετικά πρόσφατα έχει εισέλθει με μεγαλύτερη οξύτητα στη διεθνή συζήτηση και πρακτική, αλλά και οι πρωτοβουλίες της Τράπεζας της Ελλάδος, αρχικά με την έκθεση της ΕΜΕΚΑ και στη συνέχεια με τη σημερινή ημερίδα και τις πληροφορίες που μας έδωσαν οι συνάδελφοι της πρώτης συνεδρίας, έρχονται να μας υπομνήσουν και κάτι ακόμα πολύ σοβαρό: ότι στην προσέγγιση της σημασίας του χωροεδαφικού κεφαλαίου ως ουσιώδους παράγοντα επηρεασμού της τουριστικής αγοράς, που συνακόλουθα επηρεάζει και –με τον έναν ή τον άλλο τρόπο– υπεισέρχεται και στη συγκρότηση της τουριστικής πολιτικής και των θεσμών της, θα πρέπει να συνυπολογίζουμε μια επιπλέον σοβαρή μεταβλητή, αυτή της μακροχρόνιας κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών της για τον τουρισμό ως επενδυτική και καταναλωτικολειτουργική τουριστική δραστηριότητα.

Ως εκ τούτου, στο λίγο χρόνο που έχουμε στη διάθεσή μας, αναμένουμε με ενδιαφέρον τις χρονικά συνοπτικές αλλά ουσιώδεις απόψεις των ομιλητών μας επί του 2ου μέρους του γενικότερου αυτού θέματος όσον αφορά τις ενδεδειγμένες πολιτικές και τους αναγκαίους θεσμούς που θα οδηγήσουν, μέσα από αξιόπιστες προσαρμογές, στην ανάπτυξη του ελληνικού τουρισμού μέχρι το τέλος της τρέχουσας εκατονταετίας. Θα έχουμε λοιπόν τις απόψεις των κυρίων: Αλέξανδρου Αγγελόπουλου, μέλους του Δ.Σ. του Ξενοδοχειακού Επιμελητηρίου Ελλάδος και Προέδρου της Επιτροπής Περιβαλλοντικής Πολιτικής, Γεωργίου Βερνίκου, Γενικού Γραμμα-

τέα του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων, των καθηγητών Χάρη Κοκκώση, Ιωάννη Παραβάντη και Ιωάννη Σπιλάνη, του κ. Χάρη Σταματόπουλου, μέλους του Συμβουλίου Νομισματικής Πολιτικής της Τράπεζας της Ελλάδος και μέλους της ΕΜΕΚΑ, καθώς και του καθηγητή Πάρι Τσάρτα, Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

* * *

Αλέξανδρος Αγγελόπουλος
Αντιπρόεδρος Aldemar Resorts

Ας αναρωτηθούμε: Αποτελεί ο διάλογος για την κλιματική αλλαγή ένα διάλογο ουσίας; Ένα διάλογο που συνθέτει λύσεις; Μόνο θέτοντας ξανά αυτό το ερώτημα μπορεί να ξεκινήσει κανείς έναν επί της ουσίας διάλογο με καθαρές θέσεις και κυρίως ουσιαστικές λύσεις. Το κλίμα είναι μια μεταβλητή και ως τέτοια πρέπει να αντιμετωπίζεται. Το περιβάλλον μια σταθερά και οφείλουμε να το σεβαστούμε. Περιβάλλον, κλιματική αλλαγή και τουρισμός είναι λοιπόν ένα σύνθετο αντικείμενο συζήτησης με μια μόνο σταθερά, το περιβάλλον!

Η αρχή λοιπόν πρέπει να γίνει από εκεί: από το περιβάλλον που μας φιλοξενεί. Ο πλανήτης μας, με τις πεπερασμένες δυνατότητές του και τις πλείστες όσες απειλές με τις οποίες αναμετράται καθημερινά, έρχεται πλέον αντιμέτωπος και με μια πραγματικότητα που ίσως και να ξεφεύγει από τις δυνατότητες διαχείρισης που διαθέτουμε. Είμαστε πολλοί, πληθαίνουμε και οι πόροι του δεν είναι επαρκείς. Η ιστορία έδειξε ότι, ως ζων οργανισμός, ο πλανήτης αμύνεται. Μόνο που αυτή τη φορά οι εχθροί είμαστε εμείς.

Αυτά ως εισαγωγή και ως έκφραση ανησυχίας. Η κλιματική αλλαγή δεν μπορεί αποδεδειγμένα να αποδοθεί στην ανθρώπινη δραστηριότητα και μόνο. Τα πάντα ρει… Αυξημένες βροχοπτώσεις, ξηρασία, εξαφάνιση ειδών και εμφάνιση νέων ήταν πάντοτε στην ατζέντα του πλανήτη. Μπορούμε να δούμε την κλιματική αλλαγή ως απειλή, αλλά μπορούμε και να την αντιμετωπίσουμε ως μια πραγματικότητα με κανόνες και εργαλεία διαχείρισης.

Οι συνομιλητές μου ανέπτυξαν τεκμηριωμένα τα δεδομένα που έχουμε στα χέρια μας. Αρκετοί προχώρησαν σε μια φιλοσοφικής διάστασης προσέγγιση. Όλοι συμφωνούν ότι το κλίμα αλλάζει και μας επηρεάζει. Σαφώς και μπορούμε να επιβραδύνουμε ή και να επηρεάσουμε κάποιες πτυχές αυτής της αλλαγής. Δεν μπορούμε όμως να αναστρέψουμε την πορεία που έχει πάρει σε ζητήματα όπως, επί παραδείγματι, η στάθμη της θάλασσας, η θερμοκρασία στον πλανήτη και άλλα, για τα οποία μίλησαν αρμοδίως έγκριτοι καθηγητές.

Αναφερόμενοι στον τουρισμό και όλες τις πτυχές του, η επίδραση στο περιβάλλον είναι ευρείας κλίμακας. Τα ζητήματα που μας απασχολούν και θα μας απασχολήσουν είναι η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, το ενεργειακό αποτύπωμα των επιχειρήσεων του κλάδου, η συμπεριφορά επισκεπτών και εργαζομένων σε έναν τουριστικό προορισμό, η ένταξη της τουριστικής δραστηριότητας στη λειτουργία και τις ιδιαιτερότητες των τοπικών κοινωνιών, η επάρκεια και

σωστή χρήση των πόρων μιας περιοχής, αλλά και η διαμόρφωση ενός πλαισίου περιβαλλοντικής ηθικής, που θα ορίζει ποιες συμπεριφορές, κατασκευές και αναπτυξιακές πολιτικές δεν υποβαθμίζουν το περιβάλλον –φυσικό, πολιτιστικό, γαστρονομικό– και εξασφαλίζουν βιωσιμότητα στις γενιές που ακολουθούν. Πολλά από τα ζητήματα αυτά είναι στην ατζέντα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, αλλά και απασχολούν μεγάλες επιχειρήσεις και μικρές κοινωνίες.

Θαλάσσιος τουρισμός, ξενοδοχεία, αεροπορικές και θαλάσσιες μεταφορές είναι στο επίκεντρο συζητήσεων, αλλά και βάλλονται καθημερινά από επιλογές που δεν εντάσσονται σε μια γενικευμένη πολιτική βιώσιμης ανάπτυξης, αλλά κερδοσκοπίας και αμετροέπειας. Θα επιχειρήσω συνοπτικά –σε 10 σημεία– να περιγράψω τις προκλήσεις, αλλά και τις σχεδόν αυτονόητες πρακτικές, για ένα μοντέλο τουρισμού που θα σέβεται την Ελλάδα και ό,τι την περιγράφει!

Κατ' αρχήν, η τουριστική Ελλάδα είναι πρώτον και κύριον ο φυσικός της πλούτος, η πολιτιστική και ιστορική της κληρονομιά, οι άνθρωποί της και η θέση της στο χάρτη. Είναι το περιβάλλον της. Χωρίς αυτό, η τουριστική της δραστηριότητα θα ήταν πολύ διαφορετική και οι προοπτικές της πολύ διαφορετικές. Αυτό είναι κάτι που οφείλουμε, αν όχι να συντηρήσουμε ακέραιο, να προστατέψουμε και να εμπλουτίσουμε, με σεβασμό και προσοχή. Χωρίς τούτο, η τουριστική Ελλάδα δεν υφίσταται.

Έπειτα, και πέρα από τη γενική αυτή παραδοχή, πρέπει να αναλύσουμε και να κωδικοποιήσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής με τον ίδιο σεβασμό. Η τουριστική δραστηριότητα, ενταγμένη στο περιβάλλον της, είναι βέβαιο ότι θα ισχυροποιηθεί και θα έχει τα διαφοροποιά εκείνα στοιχεία για να αναδειχθεί ως μοναδική και πετυχημένη. Σε αυτά πρωτεύοντα ρόλο θα έχει βέβαια το φυσικό περιβάλλον, που ορίζει σαφώς και τις επιλογές που ανοίγονται μπροστά μας. Είναι λοιπόν και ζήτημα τοπικής πολιτικής.

Ένα τρίτο σημείο που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής είναι οι θάλασσές μας και ο πλούτος τους, πάνω και κάτω από την επιφάνειά τους. Εδώ και δεκαετίες καταγράφεται μια κινητικότητα στη στάθμη της θάλασσας, χωρίς σταθερά σημεία αναφοράς. Οργανισμοί όπως η ICE2SEA, ο ωκεανολόγος Κερτ Στοάζι, ο "δικός μας" Ευστράτιος Δουκάκης και άλλοι μιλάνε για μια άνοδο της στάθμης της θάλασσας που θα αγγίξει τα 80 cm σε κάποιες περιοχές του πλανήτη ως το τέλος του αιώνα. Το αποτέλεσμα μιας τέτοιας εξέλιξης θα μπορούσε να είναι και η σημαντικότερη απειλή στο μοντέλο του παραθεριστικού τουρισμού, που είναι και η κύρια μορφή τουρισμού στη χώρα μας, αφού οι ακτές μας κινδυνεύουν με εξαφάνιση. Ήδη η ΕΕ σχεδιάζει, και σύντομα θα εφαρμόσει, οδηγίες για εκείνες τις παράκτιες περιοχές της Ευρώπης που θα υποστούν το μεγαλύτερο πλήγμα. Η Μεσόγειος φαίνεται πως θα πληγεί κατά τι λιγότερο (περίπου 20% κάτω από το μέσο όρο). Ακόμη και αν δεν επιβεβαιωθεί αυτό το σενάριο, είναι απαραίτητο να εντάξουμε τα επενδυτικά μας έργα σε μια λογική βιώσιμης ανάπτυξης και όχι υπερανάπτυξης.

Μιλώντας για βιώσιμη ανάπτυξη, προκύπτει αυτονόητα το τέταρτο σημείο που θα πρέπει να εξετάσουμε σοβαρά. Η επαναχρησιμοποίηση πόρων και κυρίως η αλλαγή χρήσης και η παράταση ζωής υφιστάμενων δομών και ανωδομών είναι κρίσιμο ζήτημα για μας και για τις επόμε-

νες γενιές. Φανταστείτε μια παραλιακή ξενοδοχειακή μονάδα του ’70 (σήμερα 40+ ετών) να παρουσιάζει εικόνα εγκατάλειψης και να χάνει σταδιακά την εμπορική της αξία και δίπλα της ακριβώς μια νέα με κάποια χρόνια καλής πορείας πριν καταλήξει στον ίδιο παρονομαστή με την παλαιότερη. Όπως σε πολλές παλιές εγκαταστάσεις, έτσι και στα ξενοδοχεία, πρέπει να εξαντλούνται νομοθετικά και χρηματοδοτικά τα περιθώρια εκσυγχρονισμού υφιστάμενων μονάδων και να τους δίνεται μια τρίτη ή και τέταρτη ωφέλιμη ζωή. Αυτό προσκρούει συχνά σε συμφέροντα, δημιουργικές ανησυχίες ή και έλλειψη παιδείας. Τα εργαλεία που έχουμε στη διάθεσή μας είναι τέτοια που επιτρέπουν μια αλλαγή θεώρησης και αντιμετώπισης του θέματος αυτού, αν όχι για λόγους ιδεολογικούς, για οικονομικούς και πρακτικούς. Αυτό αποτελεί σαφώς καλύτερη εκμετάλλευση των περιορισμένων οικονομικών πόρων της χώρας, αλλά και βοηθά να μειωθούν σημαντικά τα επιβλαβή απόβλητα και μπάζα. Μην ξεχνάμε ότι ακόμη και σήμερα η διαχείρισή τους είναι μείζον θέμα.

Και αυτό είναι και το πέμπτο θέμα: Τα απόβλητα. Αν και δεν χρήζει σημαντικής ανάλυσης —όλοι γνωρίζουμε ότι δεν υπάρχει εθνικό πλάνο διαχείρισης αποβλήτων και ότι οι περισσότερες περιοχές της Ελλάδας τελούν υπό καθεστώς ομηρίας σε ό,τι αφορά τα σκουπίδια τους— θα επιμείνω σε δύο επιμέρους ζητήματα. Ο επισκέπτης της Ελλάδας βλέπει, φωτογραφίζει και σχολιάζει τα απόβλητά μας. Μας κρίνει από την καθαριότητα και την τάξη μας, όπως κάνουμε και μεταξύ μας. Οι τουριστικοί προορισμοί είναι ο καθρέφτης της κοινωνίας μας και οφείλουμε να τους διατηρούμε καθαρούς και σε τάξη. Εξίσου σημαντικό σημείο όμως είναι τα ίδια τα κτίσματά μας, η αρχιτεκτονική τους συνέπεια, η ένταξή τους στο φυσικό τους περιβάλλον, η παλαιότητά τους, η συντήρησή τους. Τα παλιά, ασυντήρητα, εκτός πολεοδομικού σχεδιασμού κτίσματα είναι και αυτά απόβλητα και μάλιστα, λόγω της νομοθετικής ατολμίας, έχουν και χαρακτήρα μονιμότητας.

Το έκτο σημείο επικεντρώνεται στην ενέργεια. Θεωρώ αδιανόητο να μη δίνονται κίνητρα για την απεξάρτηση από τα ορυκτά καύσιμα, που εκτός από τη συχνή άνοδο της τιμής τους επιβαρύνουν αποδεδειγμένα το περιβάλλον στο οποίο ζούμε. Μόνο το επικοινωνιακό πλεονέκτημα μιας περιβαλλοντικά φιλικής επιχείρησης να αναλύσουμε, θα δούμε ότι η απόσβεση μιας επένδυσης σε ΑΠΕ είναι και σύντομη και πολυσύνθετη. Εάν δε το αναγάγουμε σε αμιγώς οικονομικά μεγέθη, είναι εξίσου αυτονόητη η στροφή στις ΑΠΕ. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι ξενοδοχειακή επιχείρηση στην Ελλάδα, με πάνω από 7.000 τ.μ. θερμικών ηλιακών συλλεκτών, που απόσβεσε την επένδυση εντός τριετίας και εξοικονομεί ετησίως πάνω από 1,5 εκατ. ευρώ σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο. Βραβεύεται δε επί σειρά ετών για την περιβαλλοντική της δράση, που, εκτός της μεγάλης αυτής επένδυσης, περιλαμβάνει μια σειρά από ενέργειες και επεμβάσεις σε όλο το φάσμα των δραστηριοτήτων της.

Το έβδομο σημείο είναι η διάδοση της πολιτικής Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης (ΕΚΕ), που οφείλει να εφαρμόζει η κάθε επιχείρηση. Δεν αρκεί το πλαίσιο που έχει θέσει ή προτίθεται να θέσει η Πολιτεία. Οι επιχειρήσεις έχουν την εξουσία και τα εργαλεία να ασκήσουν πολιτική επιρροής και ευαισθητοποίησης σε ανθρώπινο δυναμικό και πελάτες και θα πρέπει να διευκο-

λύνονται στην υιοθέτηση μιας τέτοιας πρακτικής. Στα ζητήματα της ΕΚΕ περιλαμβάνονται και η προστασία του περιβάλλοντος, η εκπαίδευση και διαδικασίες/κανονισμοί που υπαγορεύουν κώδικες συμπεριφοράς.

Στην πιο πάνω λογική, οφείλουμε να δώσουμε ιδιαίτερη προσοχή στην εκπαίδευση που, σε ό,τι αφορά το περιβάλλον, αλλά και τον τουρισμό, πρέπει να ξεκινάει από το δημοτικό, αφού σε αυτές τις μικρές ηλικίες μαθαίνει κανείς πώς να ζει. Θεωρώ αδιανόητο ότι μέχρι σήμερα δεν έχει ασχοληθεί κανείς με ζητήματα όπως αυτό της περιβαλλοντικής παιδείας και της τουριστικής συνείδησης. Αυτά αναμεμειγμένα συνθέτουν ένα μάθημα που μας φέρνει κοντά στην Ελλάδα, τις ιδιαιτερότητες, τις δυνατότητες και τις εναλλακτικές της. Θα ήταν ευχής έργο, και ίσως η αρχή μιας αλλαγής που θέλουμε όλοι να δούμε, να ενταχθούν σχετικά μαθήματα στο δημοτικό. Μαζί με την ιστορία και την ιστορία της τέχνης συνθέτουν την εικόνα της Ελλάδας απαλλαγμένη από μυθοπλασίες και ευχολόγια.

Και μιας και ο λόγος για αλλαγή... επιτρέψτε μου να επανέλθω στην κλιματική αλλαγή. Συντελείται! Φταίμε; Ίσως ναι, ίσως όχι! Γεγονός παραμένει πως σε κάθε αλλαγή η μοναδική άμυνα και σωστή αντίδραση κάθε φορά είναι η σωστή πληροφόρηση και η έγκαιρη αντίδραση. Στην Ελλάδα σε κάθε αλλαγή η πρώτη μας αντίδραση είναι να γαντζωθούμε σε αυτό που γνωρίζουμε και σε αυτό που μας έφτασε ως εδώ. Δεν μας αρέσει η αλλαγή. Η αλλαγή όμως δεν είναι συνώνυμη της απειλής, αλλά συνώνυμη μιας εξελικτικής διαδρομής, που αναπόφευκτα περιέχει και στοιχεία αιφνιδιασμού. Αυτά καλούμαστε να ελέγξουμε και να προβλέψουμε στο μέτρο του δυνατού. Επιστημονικά και ίσως πρακτικά είμαστε περισσότεροι έτοιμοι να αντιμετωπίσουμε το επόμενο που θα βρεθεί στο δρόμο μας, αλλά είμαστε παντελώς αδύναμοι να δεχθούμε συναισθηματικά το νέο. Σε αυτόν τον τομέα έχουμε πολλά να μάθουμε από τους ξένους εταίρους μας, που δείχνουν καλύτερα αντανακλαστικά και είναι περισσότερο συνειδητοποιημένοι ως προς το γενικό φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής.

Το περιβάλλον και η κλιματική αλλαγή, τέλος, είναι και μια ευκαιρία με έντονα οικονομικά χαρακτηριστικά. Μελέτες δείχνουν ότι πολλά από τα επαγγέλματα του μέλλοντος θα έχουν να κάνουν με την προσαρμογή του ανθρώπου σε νέα περιβαλλοντικά δεδομένα, και ο τουρισμός δεν θα μπορούσε να μην αποτελεί χωριστό κεφάλαιο. Νέες τεχνολογίες σε υφιστάμενα κτίρια, σύγχρονη αρχιτεκτονική με παραπομπές σε υπαρκτά μοντέλα τοπικά προσαρμοσμένα, άλλη κουλτούρα διακοπών που να γεννάει αξία και όχι κόστος στους κατοίκους μιας περιοχής, επιστροφή σε όσα δίνουν αξία σε μια περιοχή, όπως οι διατροφικές της συνήθειες και τα έθιμά της, είναι όλα ενότητες ενός μεγάλου κεφαλαίου κοινωνικής και οικονομικής ανασύνταξης της χώρας. Και όλα χωρίς θυσίες, αλλά με τη δέουσα απλότητα και την κοινή λογική που εκπαραθυρώσαμε την τελευταία εικοσαετία.

Στις γενιές που σήμερα βγαίνουν από τη μέση εκπαίδευση θα πρέπει να δοθεί και η προοπτική να δώσουν λύσεις σε υπαρκτά προβλήματα και απαντήσεις ουσίας σε πραγματικούς προβληματισμούς. Όταν όλα αλλάζουν, δεν επιτρέπεται να φιλοδοξούμε ότι εμείς θα φέρουμε τον

κόσμο στα μέτρα μας. Εμείς θα προσαρμοστούμε. Ο διάλογος λοιπόν πρέπει να γίνει για τη λύση και όχι για την άποψη.

* * *

Γεώργιος Βερνίκος

Γενικός Γραμματέας Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων

Ο πλανήτης Γη υπάρχει εδώ και 4.600.000.000 χρόνια περίπου. Αν κάποιος μετατρέψει το ασύλληπτο αυτό χρονικό διάστημα σε μια κατανοητή τάξη μεγέθους, τότε η Γη μπορεί να συγκριθεί με έναν 46χρονο άνθρωπο. Για τα πρώτα επτά χρόνια της ζωής του δεν είναι τίποτα γνωστό. Κι ενώ για τα μετέπειτα χρόνια υπάρχουν απλώς κάποιες αποσπασματικές πληροφορίες, γνωρίζουμε πως η Γη μόλις στην ηλικία των 42 χρόνων άρχισε να ανθεί. Οι δεινόσαυροι και τα μεγάλα ερπετά εμφανίστηκαν ακριβώς ένα χρόνο πριν, όταν ο άνθρωπος ήταν 45. Τα θηλαστικά μόλις πριν από 8 μήνες. Στα μέσα της προηγούμενης εβδομάδας μεταβλήθηκαν οι ανθρωπόμορφοι πίθηκοι σε πιθηκόμορφους ανθρώπους και το τελευταίο σαββατοκύριακο μπήκε η Γη στην εποχή των παγετώνων.

Ο σημερινός άνθρωπος υπάρχει ακριβώς εδώ και 4 ώρες. Κατά τη διάρκεια της προηγούμενης ώρας έμαθε να καλλιεργεί το έδαφος και πριν από ένα λεπτό άρχισε η βιομηχανική επανάσταση. Στα τελευταία 60 δευτερόλεπτα ο σύγχρονος άνθρωπος κατάφερε να μετατρέψει τη Γη και την ατμόσφαιρά της από παράδεισο σε χώρο που δύσκολα κατοικείται. Πολλαπλασιάστηκε ο ίδιος σε κλίμακα επιδημίας, προκάλεσε την εξαφάνιση αμέτρητων ζωικών ειδών, δημιούργησε απίστευτη ρύπανση και μόλυνση, επηρέασε ακόμα και το κλίμα, και, ενώ βγήκε στο διάστημα για να αναζητήσει πρώτες ύλες, τώρα στέκεται, σαν ένα ανόητο παιδί μπροστά στις φοβερές επιπτώσεις που προκάλεσε η μετέωρη άνοδός του, στο χείλος μιας καταστροφής της όασης της ζωής στο ηλιακό σύστημα.

Είναι πράγματι αξιοπερίεργο το ότι ο άνθρωπος, αν δεν φθάσει στα όρια των επιπτώσεων της απληστίας του, δεν θέλει να ανακόψει την πορεία του, όσο και αν αυτή είναι αυτοκαταστροφική. Το θέμα των κλιματικών αλλαγών είναι από τα πιο χαρακτηριστικά. Ενώ εδώ και χρόνια είναι εμφανές ότι το μοντέλο ανάπτυξης που ακολουθούμε –και ιδιαίτερα η υπερβολική χρήση ορυκτών καυσίμων– επηρεάζει τη ζωή μας, καθώς και αυτή των επόμενων γενεών, με τεράστιες επιπτώσεις στην υγεία, το περιβάλλον και την οικονομία, μόλις πρόσφατα υιοθετήθηκε ως κεντρικό θέμα συζήτησης όλων των μεγάλων πολιτικών συναντήσεων. Μέχρι τώρα όσοι επισήμαιναν τον κίνδυνο ήταν περίπου περιθωριακοί και γραφικοί, ενώ εύκολα υιοθετούνταν απόψεις επιστημόνων που ήταν φανερό ότι επηρεάζονταν ή και χρηματοδοτούνταν από το λεγόμενο "ενεργειακό κατεστημένο". Κάτι αντίστοιχο συνέβαινε μέχρι και πριν από λίγα χρόνια με τον καπνό, όταν η Philip Morris και γενικά η καπνοβιομηχανία χρηματοδοτούσαν έρευνες για να ισχυριστούν ότι το κάπνισμα δεν επηρεάζει την υγεία!

Σήμερα ξέρουμε ότι χρειαζόμαστε δραστική μείωση των λεγόμενων αερίων του θερμοκηπίου, τουλάχιστον κατά 50% μέχρι το 2050, αν θέλουμε να αποφύγουμε τις μη αντιστρεπτές κλιματικές αλλαγές και τις επακόλουθες καταστροφές. Η μείωση είναι προφανές ότι πρέπει να στηριχθεί στη μαζική εφαρμογή των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (ΑΠΕ). Αυτή η αυτονόητη αλήθεια έρχεται σε αντίθεση με το σημερινό μοντέλο παραγωγής και κατανάλωσης ενέργειας. Για να σχεδιάσουμε άμεσα την "εποχή μετά τα ορυκτά καύσιμα" (πετρέλαιο, άνθρακα, φυσικό αέριο), χρειάζονται αποκεντρωμένα συστήματα παραγωγής ενέργειας που να στηρίζονται στις ΑΠΕ και θα πρέπει να εκπαιδεύσουμε μια ολόκληρη κοινωνία στην εξοικονόμηση ενέργειας.

Πρόσφατες μελέτες αναφέρουν ότι τα επόμενα 35 χρόνια θα χτιστούν στη γη περισσότερες οικοδομικές κατασκευές από όσες έχουν κατασκευαστεί μέχρι σήμερα σε όλη την ιστορία της ανθρωπότητας. Καθημερινά όλο και περισσότεροι άνθρωποι στις αναπτυσσόμενες χώρες επιθυμούν να καταναλώνουν όσο και όπως οι πολίτες στον ανεπτυγμένο κόσμο, ενώ ακόμα και αυτοί θέλουν να καταναλώνουν όλο και περισσότερο. Πλήρες αδιέξοδο. Είναι απαραίτητο να υπάρξει μια παγκόσμια κινητοποίηση που να στηρίζει τους ρυθμούς αύξησης, παραγωγής, κατανάλωσης ενέργειας όσον αφορά την αποτελεσματική χρήση και εξοικονόμησή της και την απεξάρτησή της από τα ορυκτά καύσιμα. Αν μπορούσα να συνεχίσω τη σκέψη μου, θα έλεγα ενδεικτικά ότι και στην Ελλάδα, όσον αφορά το χωροταξικό σχεδιασμό, θα θεωρούσα πιο σημαντική τη φιλοενεργειακή προσέγγιση των κτισμάτων παρά τους πολεοδομικούς συντελεστές.

Ενώ στα λόγια είμαστε υπέρμαχοι της περιβαλλοντικής προστασίας ακόμα και στα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην πράξη σχεδιάζουμε νέους πετρελαϊκούς σταθμούς σε αρκετά νησιά του Αιγαίου, νέους λιγνιτικούς σταθμούς στην ηπειρωτική χώρα και επιπλέον θέλουμε να κάνουμε και επενδύσεις σε λιγνιτικούς σταθμούς στα Βαλκάνια. Την ίδια στιγμή ο ήλιος, ο αέρας, η βιομάζα, η γεωθερμία αντιμετωπίζονται ως περιφερειακές επιλογές πολυτελείας.

Η πρόκληση είναι σαφής: Να ξεπεράσουμε τις αγκυλώσεις όσο υπάρχει ακόμα χρόνος. Να εξασφαλίσουμε ότι οι πολιτικές ηγεσίες θα σταθούν στο ύψος του μεγαλύτερου κοινού προβλήματος που αντιμετωπίζει ο πλανήτης μας. Ότι θα τολμήσουν να συγκρουστούν με κατεστημένες αντιλήψεις και οικονομικές δυνάμεις που στήριζαν μέχρι χθες. Ότι θα τολμήσουν να επανασχεδιάσουν τα οικονομικά τους προγράμματα με καινούργια ενεργειακά δεδομένα.

Η οικονομική κρίση που πλήττει τον κόσμο σήμερα μπορεί να αποτελέσει αφετηρία για μεγαλύτερη συνειδητοποίηση των αδιεξόδων του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης με βάση τα ορυκτά καύσιμα. Άλλωστε, μόνο έτσι μπορεί να δρομολογηθεί μια ριζική μεταστροφή από τα επικρατούντα μοντέλα. Μεγάλες επενδύσεις στις ανανεώσιμες μορφές ενέργειας αποτελούν τη μόνη βιώσιμη λύση για το μέλλον μας.

Πέρα από τις γενικές αναφορές για την ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος, έχουν μεγάλη σημασία και οι ειδικές μελέτες για τις επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών σε επιμέρους τομείς της οικονομίας. Στο πλαίσιο αυτό, η πρωτοβουλία της Τράπεζας της Ελλάδος να δημιουργήσει Επιτροπή Μελέτης Επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής (ΕΜΕΚΑ), με συντονιστή τον Ακα-

δημαϊκό Χρήστο Ζερεφό, είναι σημαντική και πρέπει με κάθε τρόπο να ενθαρρύνεται. Το θέμα "Ελληνικός τουρισμός και κλιματική αλλαγή: πολιτικές προσαρμογής και νέα στρατηγική ανάπτυξης", που συζητήθηκε στη σχετική ημερίδα, η οποία διοργανώθηκε στις 9/7/2013 στο κεντρικό κατάστημα της Τράπεζας της Ελλάδος, προσφέρεται για σειρά συλλογισμών και προτάσεων που μπορεί να είναι ιδιαίτερα επωφελείς σε όλους όσους ασχολούνται επιχειρηματικά και επιστημονικά με τον ελληνικό τουρισμό, ο οποίος, όπως σωστά αναφέρεται, συμμετέχει με 16% στο ΑΕΠ της χώρας μας και με 19% στην άμεση και έμμεση απασχόληση.

Σε μελέτες του ΣΕΤΕ και της McKinsey αναδεικνύονται:

α) η σημασία του τουρισμού για την ελληνική οικονομία,

β) τα προβλήματα ανταγωνιστικότητας του ελληνικού τουριστικού προϊόντος,

γ) η σημασία προσαρμογής του παραδοσιακού μοντέλου διακοπών "ήλιος-θάλασσα" στη σύγχρονη αντίληψη περί "εμπειρίας" που αποζητά ο τουρίστας,

δ) η αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος μέσα από την υιοθέτηση σύγχρονων εργαλείων ανάπτυξης και προβολής της τουριστικής δραστηριότητας,

ε) η προβληματική γεωγραφική και εποχική συγκέντρωση της τουριστικής ζήτησης.

Στην έκθεσή της η ΕΜΕΚΑ υποστηρίζει την ανάγκη επαναπροσδιορισμού του ελληνικού τουριστικού προϊόντος, που προκύπτει από αυτές τις μελέτες.

Η κλιματική αλλαγή θα έχει σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις κατά τη διάρκεια της —μικρής σήμερα— τουριστικής περιόδου, και ιδιαίτερα σε περιοχές της Ελλάδας που συγκεντρώνουν μεγάλο μέρος της τουριστικής κίνησης. Αυτές οι αρνητικές επιπτώσεις μπορούν να μετριαστούν ή ακόμη και να ανατραπούν αν αξιοποιήσει κανείς σωστά την άνοιξη και το φθινόπωρο. Αυτό, όπως σωστά επισημαίνεται, απαιτεί σειρά θεσμικών και πολιτικών πρωτοβουλιών, που να διαμορφώνουν από κοινού το κατάλληλο κλίμα, τα μεγέθη και την εποχικότητα των αφίξεων. Ενδεικτικά αναφέρονται οι σχολικές διακοπές, οι άδειες των εργαζομένων, ο εντοπισμός στοχευμένων τουριστικών αγορών, όπως συνταξιούχων, ιατρικού, επαγγελματικού και συνεδριακού τουρισμού.

Χρειάζεται μακροχρόνιος στρατηγικός σχεδιασμός, όπου, μεταξύ άλλων, να αναδεικνύονται τα πλούσια φυσικά χαρακτηριστικά των περιοχών της χώρας που παραμένουν ανεκμετάλλευτες, να προωθούνται ήπιες και εναλλακτικές μορφές τουρισμού και να δοθεί έμφαση στην προσέλκυση στοχευμένων ομάδων τουρισμού.

Θέλω να συνοψίσω, ολοκληρώνοντας, ότι σωστά οι κλιματικές αλλαγές έχουν θεωρηθεί από σειρά περιβαλλοντικών οργανώσεων, περιλαμβανομένης και της Greenpeace, ως το κυριότερο περιβαλλοντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο πλανήτης μας. Ο τουριστικός επιχειρηματίας όμως, όταν σχεδιάζει την επένδυσή του, ελάχιστα ή καθόλου μπορεί να κάνει προβλέψεις που να συνυπολογίζουν τις μακροχρόνιες περιβαλλοντικές επιπτώσεις, όπως αυτές των κλιματικών αλλαγών. Εάν ληφθεί όμως υπόψη ότι το περιβάλλον αποτελεί τον κυριότερο παράγοντα-λόγο επιλογής τουριστικού προορισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με

ποσοστό 32%, έναντι 25% για τον πολιτισμό και 16% για τη διασκέδαση, η προσπάθεια για την ελαχιστοποίησης του περιβαλλοντικού αποτυπώματος από τη λειτουργία των τουριστικών μονάδων θα είναι όλο και περισσότερο μονόδρομος. Μονόδρομος για κάθε σοβαρή τουριστική επένδυση και για κάθε τοπική κοινωνία που επιδιώκει και ενδιαφέρεται για τη βιώσιμη παρουσία της στην ιδιαίτερα ανταγωνιστική τουριστική δραστηριότητα. Ενώ λοιπόν οι κλιματικές αλλαγές είναι δύσκολο να λαμβάνονται υπόψη, είναι αναγκαίο να υπάρχει μέριμνα για την αντιμετώπιση άμεσων περιβαλλοντικών προβλημάτων, όπως:

1) Η ένταξη κάθε δομικού στοιχείου με απόλυτο σεβασμό στο φυσικό περιβάλλον, με αρχιτεκτονικές μορφές που να συνδυάζουν τις πιο σύγχρονες αισθητικές αντιλήψεις με την αίσθηση του μέτρου που απαιτούν η ελληνική φύση και η αισθητική του τοπίου, με λύσεις που να συμβάλλουν στην εξοικονόμηση ενεργειακών πόρων.
2) Σωστές υποδομές, που να εξασφαλίζουν βιώσιμη τροφοδοσία των τουριστικών επιχειρήσεων σε ενέργεια και νερό, αποχέτευση των λυμάτων, εφοδιασμό κ.λπ. Στο πλαίσιο αυτό περιλαμβάνονται η σωστή διαχείριση και ανακύκλωση των αποβλήτων και απορριμμάτων με τη λειτουργία συστήματος διαχωρισμού των ανακυκλούμενων υλικών από τα υπολείμματα της μονάδας και τριτοβάθμιου βιολογικού καθαρισμού με πλήρη επαναχρησιμοποίηση του νερού για άρδευση, φύτευση ενδημικών ειδών χλωρίδας στον περιβάλλοντα χώρο.
3) Δημιουργία πρότυπου Παρατηρητηρίου για τη συνεχή παρακολούθηση και αξιολόγηση περιβαλλοντικών παραμέτρων και επιπτώσεων από τις τουριστικές δραστηριότητες στην περιοχή, δημιουργία χώρου με εκθέματα από τα φυσικά οικοσυστήματα (την τοπική χλωρίδα και πανίδα) κάθε περιοχής, έργα πυροπροστασίας και αντιμετώπιση έκτακτων περιστατικών, δημιουργία περιπατητικών μονοπατιών.
4) Σχεδιασμός και υλοποίηση προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και ευαισθητοποίησης των νέων, των εργαζομένων και των κατοίκων της περιοχής, εκθετήριο τοπικών προϊόντων, ανάπτυξη πρωτοβουλιών για τη δημιουργία Τοπικού Συμφώνου Ποιότητας και υποστήριξη των τοπικών παραγωγών για την παραγωγή βιολογικών προϊόντων ποιότητας τα οποία να ενσωματώνονται στα μενού των ξενοδοχείων, συνεργασία με τοπικούς φορείς για την αναβάθμιση ή και την αναβίωση παραδοσιακών πολιτιστικών εκδηλώσεων και παραγωγικών δραστηριοτήτων.

* * *

Χάρης Κοκκώσης
Πρόεδρος της Διοικούσας Επιτροπής του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Η κλιματική αλλαγή είναι ένα φαινόμενο παγκόσμιας εμβέλειας και δικαίως αποτελεί αντικείμενο εντατικής αναζήτησης πολιτικής αντιμετώπισης σε παγκόσμιο επίπεδο. Πέρα όμως από

τις ενδεχόμενες διεθνείς συμφωνίες σε μακροεπίπεδο, που έχουν κυρίως έναν συμβολικό χαρακτήρα αναγνώρισης του κοινού φαινομένου και υποκίνησης κοινών δράσεων, το εθνικό επίπεδο αποτελεί το κατ' εξοχήν επιχειρησιακό επίπεδο άσκησης πολιτικής για την κλιματική αλλαγή. Αυτό —το εθνικό— είναι και το κατάλληλο επίπεδο εφαρμογής των δράσεων πρόληψης και προσαρμογής, καθώς και επιδίωξης συντονισμού μεταξύ των επιμέρους τομεακών πολιτικών που αναμένεται να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Άλλωστε, οι γεωγραφικές ιδιαιτερότητες ενός τόπου, μιας περιοχής, μιας περιφέρειας, μιας χώρας, μιας ευρύτερης περιοχής/περιφέρειας (όπως π.χ. η Μεσόγειος ή η ανατολική Μεσόγειος) έχουν μεγάλη σημασία ως προς τις αναμενόμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

Σε σχέση με τον τουρισμό υπάρχουν τέσσερα πεδία/τομείς ενδιαφέροντος όσον αφορά τις ενδεχόμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής: οι φυσικοί πόροι, οι τουριστικοί πόροι, οι τουριστικές και γενικές υποδομές και οι τουριστικές επιχειρήσεις.

Τα κύρια θέματα που αφορούν τους φυσικούς πόρους στήριξης του τουρισμού είναι το νερό και η ενέργεια, με την έννοια της επάρκειάς τους, ιδιαίτερα σε ορισμένες κρίσιμες περιοχές, οι οποίες ήδη αντιμετωπίζουν σχετικά προβλήματα (όπως για παράδειγμα η Κρήτη). Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να αναζητηθούν σχετικές δράσεις εξοικονόμησης πόρων, ανάπτυξης δικτύων, νέας τεχνολογίας κ.λπ., ενδεχομένως με την υιοθέτηση σύγχρονων πρακτικών και πολιτικών "πράσινης οικονομίας", στο βαθμό που είναι εφικτές στη χώρα μας και στις περιοχές αιχμής.

Ως προς τους τουριστικούς πόρους, το κύριο αντικείμενο πολιτικής είναι η προστασία και ανάδειξή τους, είτε αυτό αφορά τη βιοποικιλότητα και τα οικοσυστήματα, δηλαδή τις περιοχές ιδιαίτερου περιβαλλοντικού (άρα και τουριστικού) ενδιαφέροντος, είτε το τοπίο γενικότερα και τις ενδεχόμενες αλλαγές του λόγω των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Οι ακτές —ή τουλάχιστον ορισμένες από αυτές— θα μπορούσαν να τύχουν ιδιαίτερης μέριμνας, αν και στη χώρα μας η άνοδος της στάθμης της θάλασσας δεν προβλέπεται να είναι τόσο έντονη όσο σε άλλες περιοχές της γης. Οι σχετικές πολιτικές προφανώς θα πρέπει να εστιαστούν στην ορθολογική διαχείριση του χώρου.

Οι επιπτώσεις στις τουριστικές υποδομές, δηλαδή στις ειδικές τουριστικές εγκαταστάσεις και στα καταλύματα, έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον από διαφορετικές σκοπιές. Κάποιες τουριστικές υποδομές, όπως π.χ. τα χιονοδρομικά κέντρα στη νότια Ελλάδα, ενδέχεται να επηρεαστούν αρνητικά ως προς την ανταγωνιστικότητα ή και βιωσιμότητά τους, άρα θα πρέπει να προσαρμοστούν ενσωματώνοντας και άλλες δραστηριότητες (π.χ. οικοτουρισμό ή δραστηριότητες υπαίθρου). Κάποιες άλλες, όπως π.χ. γήπεδα γκολφ, ενδεχομένως να χρειαστεί να αυξήσουν το κόστος λειτουργίας τους ή —όπως στην περίπτωση κάποιων τουριστικών λιμανιών— να προβούν σε νέες επενδύσεις προστασίας. Αντίστοιχα, κάποιες γενικές υποδομές (λιμάνια, αεροδρόμια κ.λπ.) πιθανόν να απαιτήσουν επενδύσεις ή προσαρμογές (π.χ. εκσυγχρονισμού τεχνολογίας κ.λπ.), προκειμένου να ανταποκριθούν στις αυξημένες λειτουργικές τους ανάγκες. Παράλληλα, θα πρέπει να προσαρμοστούν οι κανονισμοί και οι ρυθμίσεις που αφορούν το σχε-

διασμό και την έγκριση των σχετικών εγκαταστάσεων (και έργων) ώστε να ενσωματώνουν τις προβλέψεις για ενδεχόμενες επιπτώσεις.

Τέλος, ως προς τις τουριστικές επιχειρήσεις, οι κυριότερες πολιτικές, σε σχέση με την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή αφορούν θέματα τόσο επάρκειας και ορθολογικής διαχείρισης ενέργειας και νερού όσο και κτιριακών εγκαταστάσεων (υλικά, προδιαγραφές κ.λπ.) και συναφών τουριστικών υποδομών, με υιοθέτηση σύγχρονων προτύπων, κανόνων και ρυθμίσεων.

Οι ανωτέρω πολιτικές και σχετικές δράσεις αφορούν πολλές δομές (υπουργεία, περιφέρειες, δήμους και επιχειρήσεις), που επηρεάζουν, επηρεάζονται ή σχετίζονται απλώς με τον τουρισμό, και το κύριο ζητούμενο είναι ο συντονισμός και η αναζήτηση συμπληρωματικότητας και συνέργειας.

Ένα κρίσιμο όμως θέμα σχετικά με όλα αυτά είναι η προσαρμογή των συναφών δράσεων και πολιτικών στις ιδιαιτερότητες κάθε περιοχής και προορισμού. Στο πλαίσιο αυτό καθοριστικό ρόλο μπορεί να έχει το Χωροταξικό του Τουρισμού, καθώς διατυπώνει αρχές και κανόνες για το πώς μπορεί να αναπτυχθεί ο τουρισμός σε κάθε περιοχή της χώρας.

Επιπλέον είναι σημαντικό, εκτός των άλλων, να υιοθετηθεί και να εφαρμοστεί ένα σύστημα παρακολούθησης και αξιολόγησης των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής σε διάφορες περιοχές της χώρας ως οδηγός διαμόρφωσης των σχετικών πολιτικών προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή.

* * *

Ιωάννης Παραβάντης
Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Ξεκινώ την εισήγησή μου στη στρογγυλή τράπεζα της ημερίδας, που εντάσσεται στη δεύτερη φάση των δραστηριοτήτων της ΕΜΕΚΑ σχετικά με την προσαρμογή του κλάδου του τουρισμού στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, αναφέροντας ότι είμαι πολιτικός μηχανικός από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ), με μάστερ και διδακτορικό από το Northwestern University στο Σικάγο, άρα εκπροσωπώ μια πιο ψύχραιμη βορειοαμερικανική προσέγγιση στο θέμα της κλιματικής αλλαγής. Για να ολοκληρώσω την εικόνα μου ως ομιλητή στην παρούσα ημερίδα, συμπληρώνω ότι έχω εκπονήσει, ως συντονιστής επιστημονικής ομάδας και κάτοχος μελετητικού πτυχίου γ΄ τάξης στην κατηγορία 27, πάνω από 40 μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων (ΜΠΕ) κυρίως μεγάλων έργων, πριν καταλήξω (πριν από 13 χρόνια) στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς (ΠΑΠΕΙ), που αποτελεί το πνευματικό μου καταφύγιο. Σημειώνω δε ότι δεν χρηματοδοτούμαι (ερευνητικά ή με οποιοδήποτε άλλο τρόπο) από κανένα λόμπυ είτε ορυκτών καυσίμων είτε ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (ΑΠΕ) είτε πυρηνικής ενέργειας.

Μια πιο ψύχραιμη προσέγγιση στον προβληματισμό για την κλιματική αλλαγή και τη συνεισφορά του ανθρώπου σε αυτή, κατά κύριο λόγο με τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα, είναι

χρήσιμη, ειδικά αν αναλογιστούμε την κλασική ανέκδοτη ιστορία που απεικονίζει τη διαφορά ανάμεσα σε έναν επιστήμονα και στον κοινό άνθρωπο (layperson): από τη μια, ο επιστήμονας, αν και περνάει δεκαετίες μελετώντας ένα φαινόμενο και αναλύοντας χιλιάδες εργαστηριακές παρατηρήσεις, με κοπιώδεις και σύνθετες υπολογιστικές μεθόδους, δεν αισθάνεται ποτέ απόλυτη σιγουριά για τα αποτελέσματα της έρευνάς του και τον κατατρύχει πάντα η αβεβαιότητα. Από την άλλη, ο κοινός άνθρωπος αναλύει πρόχειρα, γρήγορα και επιπόλαια τις λιγοστές γνώσεις και πληροφορίες που λαμβάνει ενδεχομένως από ένα φίλο του ή από την εφημερίδα (δηλαδή δείγμα μεγέθους μονάδας, μη τυχαία επιλεγμένο) και παρ' όλα αυτά είναι σίγουρος ότι κατέχει την αλήθεια και ενδεχομένως λοιδορεί τους επιστήμονες. Η πρώτη προσέγγιση, αυτή του επιστήμονα, είναι σαφές ότι απαιτείται ειδικά στην περίπτωση της κλιματικής αλλαγής, της ανθρωπογενούς συνεισφοράς σε αυτή και των επιπτώσεων που θα πρέπει να αναμένουμε στο υπόλοιπο του 21ου αιώνα. Ας μην ξεχνάμε ότι μέχρι πρόσφατα (από το 1940 έως το 1970) θεωρούσαμε ότι η μέση θερμοκρασία της γης έπεφτε και ότι βαδίζαμε προς νέα εποχή παγετώνων.

Στο ΠΑΠΕΙ έχω την τιμή να υπηρετώ ως μόνιμος Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών (ΔΕΣ), με γνωστικό αντικείμενο τις διεθνείς πολιτικές για την τεχνολογία, την ενέργεια και το περιβάλλον. Βρίσκω τη σημερινή ημερίδα εξαιρετικά σημαντική, διότι ο τουρισμός έχει κοινωνικές, οικονομικές, περιβαλλοντικές, ακόμα και πολιτικές επιπτώσεις, αποτελεί δε σημαντική παράμετρο της ατζέντας των Ηνωμένων Εθνών, των εθνικών κυβερνήσεων και πλήθους διεθνών χρηματοοικονομικών οργανισμών. Το σημαντικότερο πράγμα που έχω μάθει στο ΔΕΣ είναι ότι οι πιο κατάλληλοι άνθρωποι για την αντιμετώπιση των εξαιρετικά σύνθετων διεθνών περιβαλλοντικών προβλημάτων δεν είναι ούτε οι επιστήμονες ούτε οι μηχανικοί, αλλά οι διπλωμάτες. Η ψύχραιμη συνθετική τους ικανότητα και εμπειρία στην επίλυση δύσκολων προβλημάτων θα μπορούσαν να αποδειχθούν ιδιαίτερα χρήσιμες σήμερα καθώς επιχειρηματολογούμε για την προσαρμογή του τουρισμού στις όποιες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής για την περίπτωση της Ελλάδας.

Ο "φόβος", που ανέφερε προηγουμένως ο κ. Αγγελόπουλος, είναι κακός σύμβουλος στη χάραξη κάθε πολιτικής, συμπεριλαμβανομένης της τουριστικής. Σε αντίθεση με την καταστροφολογική εικόνα που παρουσιάζουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (ΜΜΕ) για το φυσικό περιβάλλον, τα στατιστικά δεδομένα δείχνουν ότι η γενιά μας είναι η πιο χαλαρή, ξεκούραστη και τυχερή που έζησε ποτέ: ζούμε περισσότερο, εργαζόμαστε λιγότερο (όσο και αν αυτό φαίνεται δύσκολο να το πιστέψουμε στην Ελλάδα της κρίσης) και απολαμβάνουμε πολύ ψηλότερο επίπεδο ζωής από τις προηγούμενες γενεές. Παράλληλα, η πραγματικότητα είναι ότι το σύνολο των γνώσεών μας για το μέγεθος της ανθρωπογενούς συνεισφοράς στην κλιματική αλλαγή, αλλά και τα σενάρια για την αύξηση της θερμοκρασίας ως το τέλος του 21ου αιώνα, προέρχονται αποκλειστικά από εξαιρετικά σύνθετα υπολογιστικά μοντέλα και εμπεριέχουν σημαντική αβεβαιότητα, που συνήθως παραβλέπεται στις σχετικές συζητήσεις. Ως εκ τούτου, όσον αφορά τις επιπτώσεις της όποιας κλιματικής αλλαγής στον κλάδο του τουρισμού, θα πρέπει να έχουμε

υπόψη μας ότι: (1) η όποια αλλαγή του κλίματος (το οποίο ούτως ή άλλως αποτελεί ένα δυσκολοπρόβλεπτο χαοτικό σύστημα) παραμένει ένα ενδεχόμενο, πιθανό μεν αλλά όχι βέβαιο, και (2) η αύξηση της θερμοκρασίας ενδέχεται να βελτιώσει τα ανταγωνιστικά τουριστικά πλεονεκτήματα της Ελλάδος, εφόσον θα την επηρεάσει λιγότερο δυσμενώς από άλλες περιοχές του κόσμου, όπως ανέφερε στην εισήγησή του ο διαπρεπής και επιφανής συνάδελφος κ. Ζερεφός.

Παρ' όλη την πιο ψύχραιμη προσέγγιση στο θέμα της ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής, έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι τίποτα από αυτά που αναφέρθηκαν μέχρι τώρα στη σημερινή ημερίδα δεν χάνει το νόημά του, ακόμα και αν το εξετάσουμε από μια αρκετά σκεπτικιστική οπτική γωνία. Δανειζόμενοι έννοιες της θεωρίας των παιγνίων (game theory), μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο άνθρωπος εμπλέκεται σε ένα παίγνιο με τη φύση (nature), που, ως τυχαίος παράγοντας, εκπροσωπεί την αβεβαιότητα. Αν τελικά επιβεβαιωθεί η απειλή της κλιματικής αλλαγής και αποδειχθεί ότι αυτή προκαλείται από τον άνθρωπο, τότε καλά θα κάνουμε να έχουμε πάρει μέτρα για την αντιμετώπισή της, όσο και να κοστίσουν, επειδή οι επιπτώσεις που συνδέονται με την αύξηση της θερμοκρασίας και τις λοιπές αλλαγές του κλίματος της γης ενδέχεται να είναι δραματικές. Ακόμα όμως και αν δεν επιβεβαιωθεί η (ανθρωπογενής) κλιματική αλλαγή, θα είναι καλύτερο να υιοθετήσουμε μέτρα για την τελική απαλλαγή μας από τα ορυκτά καύσιμα και να στραφούμε σε άλλες μορφές ενέργειας π.χ. στις ΑΠΕ, εφόσον, κατά πάσα πιθανότητα, έχουμε περάσει την κορύφωση της εποχής του πετρελαίου (peak oil). Η ανάλυση του παιγνίου αυτού επομένως δείχνει ότι η ενεργή προσπάθεια αντιμετώπισης της ενδεχόμενης κλιματικής αλλαγής αποτελεί σε κάθε περίπτωση τη βέλτιστη στρατηγική μας, δηλαδή είναι για μας κυρίαρχη στρατηγική (dominant strategy) και θα έπρεπε να την επιλέξουμε ως ορθολογικοί παίκτες. Αρκεί βέβαια: (1) να μην τρέφουμε φρούδες ελπίδες για τεχνολογίες (όπως πολλές ΑΠΕ) που δεν είναι ακόμα ώριμες να υποκαταστήσουν την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από ορυκτά καύσιμα και (2) να μην είναι παράλογα υπέρογκο το κόστος των όποιων μέτρων επιλέξουμε. Με λίγα λόγια, ακόμα και αν ξεχάσουμε τα περί κλιματικής αλλαγής, αξίζει να κυνηγήσουμε αυτά που συζητούμε σήμερα ως στόχους για τον ελληνικό τουρισμό.

Χρειάζεται όμως μια πιο ρεαλιστική αξιολόγηση των επιπτώσεων του τουρισμού στο περιβάλλον, ειδικά στο πλαίσιο της ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής. Για παράδειγμα, είναι αστείο να μιλάμε για απανθρακοποίηση (decarbonization) και τουρισμό απαλλαγμένο (εκπομπών του διοξειδίου του) άνθρακα (carbon-free tourism) τη στιγμή που πάνω από το 95% του οικολογικού αποτυπώματος (ecological footprint) του τουρισμού μεγάλων αποστάσεων οφείλεται στις αερομεταφορές. Θα πρέπει να στραφούμε σε λιγότερο φιλόδοξους και πιο ρεαλιστικούς στόχους.

Για την καλύτερη ανάλυση του κλάδου του τουρισμού χρειάζονται εργαλεία αφενός της προαναφερθείσας θεωρίας των παιγνίων και αφετέρου της θεωρίας της πολυπλοκότητας (complexity theory), που ουσιαστικά αποτελεί επέκταση της θεωρίας των παιγνίων σε συστήματα πολλών παικτών. Ο τουρισμός είναι ένα πολύπλοκο κοινωνικό, οικονομικό και τεχνολογικό σύστημα και

μάλιστα δίκτυο (network) – ας φανταστούμε την πολυπλοκότητα που εισάγει μόνο και μόνο το στοιχείο που αναφέρει σήμερα ο κ. Ματζαράκης (του Alberts-Ludwigs-Universität Freiburg), ότι υπάρχουν πάνω από 35 είδη τουρισμού. "Ημουνα νιος και γέρασα", είπε χαρακτηριστικά ο σύμβουλος του τουρισμού (εκ του ακροατηρίου της σημερινής ημερίδας) για την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, υπονοώντας ότι είναι κάτι που το έχει ακούσει πολλές φορές, αλλά δεν έχει ακόμα επιτευχθεί. Από την οπτική γωνία των πολύπλοκων συστημάτων (complex systems) όμως, αυτό είναι κατανοητό και αναμενόμενο, γιατί δεν μπορείς να επιβάλεις έξωθεν μια συμπεριφορά σε ένα πολύπλοκο σύστημα. Όπως αναφέρει στη σημερινή ημερίδα ο κ. Σταματόπουλος, μέλος του Συμβουλίου Νομισματικής Πολιτικής της Τράπεζας της Ελλάδος και της ΕΜΕΚΑ, "οι άνθρωποι δεν μπαίνουν σε καλούπι να το πας όπου θέλεις".

Έτσι, σχεδιάζοντας πολιτικές και μέτρα για τον τουρισμό, καλό είναι να θυμόμαστε ότι η κοινωνία, η οικονομία και η τεχνολογία είναι πολύπλοκα συστήματα με δρώντες (agents) και μεταδρώντες (meta-agents). Οτιδήποτε επιχειρήσουμε να εφαρμόσουμε επί αυτών θα προκαλέσει απρόσμενες αναδυόμενες συμπεριφορές (emergent behaviors), ειδικά τώρα που με την κρίση φαίνεται να αναπτύσσεται στην Ελλάδα κοινωνία των πολιτών. Για να εκμεταλλευθούμε τη φύση της πολυπλοκότητας, θα πρέπει να σχεδιάσουμε μέτρα που ενεργούν μικροσκοπικά σε επίπεδο δρώντων, επεμβαίνοντας στα κίνητρά τους (motives), αντί να προσπαθούν να επιβληθούν μακροσκοπικά, εκ των άνω, με λογική ελέγχου (control). Η ίδρυση πανεπιστημιακών τμημάτων τουρισμού θα αποτελούσε μία εξαιρετική τέτοια παρέμβαση, που έχει πολλές πιθανότητες να δράσει ως καταλύτης για αλλαγές στο πολύπλοκο κοινωνικό, οικονομικό και τεχνολογικό σύστημα του τουρισμού.

Ένα εξαιρετικά σημαντικό τουριστικό ζήτημα, που θα έπρεπε να εξεταστεί στο πλαίσιο των αλλαγών που ενδέχεται να επιφέρει η κλιματική αλλαγή, είναι το θέμα των διαρροών κεφαλαίων προς τρίτες χώρες (leakage), καθώς ο τυπικός ξένος τουρίστας επισκέπτεται μεν π.χ. ένα ελληνικό νησί, αλλά οικονομικά επωφελείται η πολυεθνική αλυσίδα του ξενοδοχείου στο οποίο διαμένει ή η εταιρία κρουαζιέρας που τον φέρνει εδώ. Ενώ η κλιματική αλλαγή ενδέχεται να μη δημιουργήσει μεγάλα προβλήματα, μπορεί με την επιτυχή αύξηση της τουριστικής κίνησης, αλλά ταυτόχρονα και με την παρουσία σημαντικών διαρροών, να μην υπάρχει για τις τοπικές κοινωνίες αξιοσημείωτο οικονομικό όφελος, ενώ οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις να αποδειχθούν ιδιαίτερα ζημιογόνες γι' αυτές. Επομένως, στην περίπτωση της Ελλάδος πρέπει να μελετηθεί και να υπολογιστεί το ποσοστό των διαρροών τώρα και στο μεσοπρόθεσμο μέλλον, οι ενδεχόμενες δε πολιτικές μετριασμού των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής να μην επιδεινώσουν την κατάσταση. Είναι σημαντικό να προσδιοριστεί ποιοι κερδίζουν από τη δραστηριότητα του τουρισμού (τουρίστες, τοπικές κοινότητες, κράτος, πολυεθνικές αλυσίδες, αεροπορικές εταιρίες κ.λπ.) στην Ελλάδα και πώς αυτή η ισορροπία ενδέχεται να μεταβληθεί σε μια θερμότερη γη, με υψηλότερη στάθμη θάλασσας και συχνότερα ακραία καιρικά φαινόμενα. Ακόμα σημειώνεται ότι η υποβάθμιση του περιβάλλοντος, σε συνδυασμό με φαινόμενα που πιθανόν

να ενταθούν με την παράταση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, όπως η τρομοκρατία, μπορούν να βλάψουν σοβαρά τον τουρισμό και να επηρεάσουν δυσμενώς την τουριστική κίνηση στην Ελλάδα.

Σε σχέση με διάφορα ζητήματα που αφορούν άλλα συγκεκριμένα μέτρα, κατ' αρχήν υπογραμμίζω αυτό που αναφέρει ο κ. Σαρτζετάκης (του Πανεπιστημίου Μακεδονίας), ότι η εποχική διασπορά του τουρισμού μπορεί να επιτευχθεί μόνο σε συνάρτηση με τη γεωγραφική διασπορά – περισσότερες περιοχές της Ελλάδας με διαφορετικά περιβαλλοντικά θέματα θα εισέλθουν στην τουριστική αγορά. Βέβαια, όποια μέτρα προταθούν, που στοχεύουν στη μείωση της ενεργειακής κατανάλωσης και την άμβλυνση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, ειδικά αυτών που αφορούν την υπερθέρμανση του πλανήτη, είναι πιθανό να τύχουν ευμενούς αποδοχής από τους τουρίστες που έρχονται στην Ελλάδα, καθώς επικρατεί η άποψη ότι το 80% αυτών έχουν φιλική στάση προς το περιβάλλον και τον εναλλακτικό τουρισμό. Ως προς τη λογική των όποιων φιλοπεριβαλλοντικών μέτρων προταθούν όμως, είναι απαραίτητο να έχουμε υπόψη μας το γνωστό παιγνιακό δίλημμα του φυλακισμένου (prisoner's dilemma), της τραγωδίας των κοινών (tragedy of the commons), που ο εκλεκτός συνάδελφος κ. Παπαθεοδώρου (του Πανεπιστημίου Αιγαίου) παρομοίασε με ποδήλατο με πολλούς καβαλάρηδες, στο οποίο, αν ο τελευταίος δεν κάνει πετάλι, δεν υπάρχει πρόβλημα, αλλά αν κάνουν το ίδιο όλοι (και γίνουν free riders), τότε το ποδήλατο θα πέσει. Τέλος, σημαντική παράμετρος είναι το κόστος των πολιτικών και μέτρων που προτείνονται. Για παράδειγμα, στην ημερίδα αναφέρθηκε ότι ο εκσυγχρονισμός των συστημάτων κλιματισμού των ξενοδοχείων κοστίζει, κάτι που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη από τους λήπτες αποφάσεων και τους υπευθύνους για τη χάραξη της ενεργειακής πολιτικής του κλάδου στην εποχή της κλιματικής αλλαγής. Προσωπικά πιστεύω ότι το σημαντικότερο μέτρο θα ήταν να περιορίσει το κράτος τις παρεμβάσεις του στην ελληνική τουριστική πολιτική και να δώσει αφειδώς κίνητρα στους τουριστικούς επιχειρηματίες, ώστε τα επιθυμητά αποτελέσματα να μην προκύψουν διά της βίας αλλά ως αναδυόμενα φαινόμενα του πολύπλοκου δικτύου του τουρισμού.

Όσον αφορά το σύνολο των παρεμβάσεων που θα προταθούν για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στον κλάδο του τουρισμού, αυτές πρέπει να είναι σχεδιασμένες ώστε να περιορίζεται η απερήμωση (ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα για την Ελλάδα σε εποχή κλιματικής αλλαγής), να προστατεύεται η βλάστηση και το φυσικό περιβάλλον (ειδικά των νησιών και των απομακρυσμένων παραδοσιακών περιοχών), η πρόσβαση των κατοίκων στις παραλίες, ο τοπικός τρόπος ζωής, η κουλτούρα και οι παραδόσεις. Χρειάζεται προσοχή σε απρόσμενες επιδράσεις. Για παράδειγμα, αν καταφέρουμε να διαμοιράσουμε την τουριστική κίνηση μέσα στο έτος (δηλαδή να απαλλαγούμε από τα peaks), θα πρέπει να προβληματιστούμε για την επίδραση του συνεχούς τουρισμού πάνω στις τοπικές κοινωνίες, στον ελληνικό τρόπο ζωής και στο φυσικό περιβάλλον (π.χ. στις παραλίες των νησιών μας).

Κλείνοντας την εισήγησή μου, παραμένω μετρημένα αισιόδοξος στο θέμα της κλιματικής αλλαγής και στο θέμα του τουρισμού και κρίνω ότι το μεσοπρόθεσμο μέλλον της χώρας μας θα είναι ρόδινο, εάν αναλογιστεί κανείς την ποιότητα των πανεπιστημιακών που εργάζονται στο χώρο. Όμως, όπως λέει ο Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αιγαίου κ. Τσάρτας, αισιόδοξοι ή απαισιόδοξοι, σημασία έχει να είμαστε ρεαλιστές. Συνιστώ ψυχραιμία, σύνεση και εργατικότητα – λιγότερη επικοινωνία και περισσότερη ουσία. Ας μου επιτραπεί να χρησιμοποιήσω μια παρομοίωση ως τελευταία πρόταση στην ομιλία μου: ο προβληματισμός μας για την παρούσα οικονομική κρίση δεν αποτελεί παρά θόρυβο επί του υποβάθρου του παγκόσμιου ρυθμού. Αυτό που ακούγεται πολύ ευκρινέστερα είναι το παράπονο της χώρας μας, που στην παρούσα στιγμή μας χρειάζεται περισσότερο από ποτέ, όπως ανέφερε στη σημερινή ημερίδα ο επιφανής επιχειρηματίας κ. Βερνίκος.

* * *

Γιάννης Σπιλάνης
Επίκουρος Καθηγητής, Εργαστήριο Τοπικής και Νησιωτικής Ανάπτυξης,
Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Όταν μιλάμε για τουρισμό στην Ελλάδα, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας, σε ό,τι αφορά την προσφορά και τη ζήτηση, ότι το 60-65% περίπου αφορά τη νησιωτική Ελλάδα και πάνω από το 80-85% συνολικά τις παράκτιες περιοχές της χώρας. Επομένως, αναμένεται ο τουρισμός να επηρεαστεί ιδιαίτερα από φαινόμενα όπως η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, η αύξηση των μέσων θερμοκρασιών, η λειψυδρία, τα έντονα καιρικά φαινόμενα, η διάβρωση των ακτών κ.λπ., δεδομένου ότι οι νησιωτικές και παράκτιες περιοχές είναι περισσότερο ευάλωτες. Για τους λόγους αυτούς, ειδικά στο νησιωτικό χώρο είναι απαραίτητο να γνωρίζουμε πώς συμβάλλει ο τουρισμός στην κλιματική αλλαγή, ώστε να υπάρξει μια ολοκληρωμένη ειδική πολιτική, με ειδικές τομεακές δράσεις στους κρίσιμους τομείς, λαμβάνοντας υπόψη το άρθρο 101 του Συντάγματος και το νόμο 4150/13 (άρθρο 32), αλλά και ποιοι είναι οι άμεσοι κίνδυνοι από την κλιματική αλλαγή στον τουρισμό, προκειμένου να αντιμετωπιστούν αυτά τα ιδιαίτερα προβλήματα με τις κατάλληλες πολιτικές.

Α. Η συμβολή του τουρισμού στον περιορισμό της κλιματικής αλλαγής

Οι πιέσεις που ασκεί ο τουρισμός στο περιβάλλον μπορούν να διακριθούν σε:

- *Μόνιμες:* αυτές που συνδέονται με την αλλαγή χρήσεων γης (εξαιτίας της δημιουργίας νέων υποδομών και άλλων εγκαταστάσεων για τουριστική χρήση) και συγκεκριμένα με την επέκταση του αστικού περιβάλλοντος εις βάρος του φυσικού. Αυτή η εξέλιξη έχει ιδιαίτερες συνέπειες όταν γίνεται εις βάρος περιοχών που είναι σημαντικές για την περιβαλλοντική ισορροπία και ειδικά για την κλιματική αλλαγή, όπως οι υδροβιότοποι, οι παράκτιες ζώνες, οι περιοχές προστασίας της φύσης και της βιοποικιλότητας κ.λπ.

- *Λειτουργικές:* αυτές που προέρχονται από τη λειτουργία των τουριστικών επιχειρήσεων και αφορούν την κατανάλωση νερού και ενέργειας και την παραγωγή αποβλήτων. Η παραγωγή αερίων του θερμοκηπίου πρέπει να περιοριστεί από το μοντέλο τουριστικής κατανάλωσης, που περιλαμβάνει κυρίως τον τρόπο μετακίνησης των τουριστών (αεροπλάνα και αυτοκίνητα συνεισφέρουν πάνω από το 50% της κατανάλωσης ενέργειας στον τουρισμό), με την υιοθέτηση του λεγόμενου "αργού τουρισμού" και των μεγαλύτερης διάρκειας ταξιδιών. Παράλληλα, θα πρέπει να βελτιωθεί η ενεργειακή αποδοτικότητα των τουριστικών εγκαταστάσεων.

Ειδικά σε ό,τι αφορά τον νησιωτικό χώρο, εξαιτίας του γεγονότος ότι τα νησιά χαρακτηρίζονται από μικρό μέγεθος και περιορισμένους πόρους αλλά και απομόνωση (που συνεπάγεται έλλειψη ενδοχώρας), η κατανάλωση αυτών των περιορισμένων πόρων δημιουργεί ιδιαίτερο πρόβλημα στην περιβαλλοντική τους ισορροπία.

Για τους παραπάνω λόγους πρέπει να μετρηθεί το περιβαλλοντικό αποτύπωμα του τουρισμού και να υπάρξει σοβαρή προσπάθεια για τον περιορισμό του, τόσο με πολιτικές ενημέρωσης των άμεσα ενδιαφερομένων (επιχειρηματιών, τουριστών) όσο και με την προσαρμογή της νομοθεσίας και των πολιτικών, ώστε να ευνοούν αναπτυξιακές στρατηγικές και συγκεκριμένες δράσεις που να αντιμετωπίζουν τα προβλήματα αυτά, δεδομένου ότι η συμβολή του τουρισμού στην κλιματική αλλαγή εξαρτάται από το συνολικό μοντέλο ανάπτυξης, από το είδος τουρισμού που επικρατεί σε έναν προορισμό και από τη συμπεριφορά τουριστών και επιχειρήσεων (καθαρή κατανάλωση και παραγωγή).

Η μέτρηση του περιβαλλοντικού αποτυπώματος, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά το χώρο των νησιών του Αιγαίου, μπορεί να γίνει από το Τουριστικό Παρατηρητήριο Αιγαίου του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού, που θεσμοθετήθηκε πρόσφατα με πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής σε συνεργασία με την Περιφέρεια Ν. Αιγαίου, και λειτουργεί υπό την επιστημονική καθοδήγηση του Πανεπιστημίου Αιγαίου, με μεθοδολογία που έχει ήδη αναπτυχθεί στο πλαίσιο προγράμματος υπό την εποπτεία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για τη Μεσόγειο (UNEP/Mediterranean Action Plan/Blue Plan)[1]. Στο ίδιο πρόγραμμα προτείνεται η εφαρμογή ενός σήματος ποιότητας για τουριστικές επιχειρήσεις και προορισμούς, που θα συνέβαλλε προς την κατεύθυνση αυτή.

Η προσέγγιση αυτή δεν περιορίζεται απλώς στην αντιμετώπιση του προβλήματος του περιβαλλοντικού αποτυπώματος του τουρισμού, αλλά αποσκοπεί στη συνολική βελτίωση της απόδοσής του και των επιπτώσεών του, καθώς και στη βιώσιμη ανάπτυξη των προορισμών μέσα από μια ολοκληρωμένη προσέγγιση.

1 Le Tellier, J. and I. Spilanis (2012), "Towards an observatory and a 'Quality label' of tourism sustainability in the Mediterranean", Blue Plan Papers 12, Plan Bleu, UNEP/MAP. Διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://planbleu.org/en/publications/towards-observatory-and-quality-label-tourism-sustainabilty-mediterranean

Β. Η προσαρμογή του τουρισμού στην κλιματική αλλαγή

Ζητούμενο στην περίπτωση αυτή είναι η αντιμετώπιση των αλλαγών που αναπόφευκτα θα επηρεάσουν τον τουρισμό. Οι προτεινόμενες δράσεις αφορούν:

- Την "απομάκρυνση" του τουρισμού από την παράκτια ζώνη και από την ιδιαίτερα θερμή περίοδο, με ταυτόχρονη "απομάκρυνσή" του από το μοντέλο των "3 s", γεγονός που επιτρέπει τη χρονική επέκταση της τουριστικής περιόδου. Ήδη η Γενική Γραμματεία Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής προωθεί, στο πλαίσιο της νέας προγραμματικής περιόδου, την αλλαγή του αναπτυξιακού προτύπου των νησιών, με έμφαση στην ανάδειξη των φυσικών, πολιτιστικών και παραγωγικών ιδιαιτεροτήτων των νησιών ("νησιωτικές ταυτότητες"). Αυτό θα επιτρέψει την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, με παράλληλη μείωση της πίεσης κατά τους ιδιαίτερα θερμούς μήνες.
- Τη δημιουργία προϋποθέσεων βελτίωσης του μικροκλίματος με ενεργές δράσεις σε τουριστικές εγκαταστάσεις (αλλαγές στη μόνωση των εγκαταστάσεων, φυσικός δροσισμός, βιοκλιματική κτιρίων κ.λπ.), μείωση των αναγκών σε νερό και ενέργεια και αξιοποίηση και κοινοτικών χρηματοδοτήσεων.

* * *

Χαράλαμπος Σταματόπουλος
Μέλος του Συμβουλίου Νομισματικής Πολιτικής, Τράπεζα της Ελλάδος

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλη την επιστημονική ομάδα, και ιδιαίτερα τον κ. Ζερεφό, για την εκπόνηση της μελέτης "Οι περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην Ελλάδα", η οποία μάλιστα πραγματοποιήθηκε σε καθαρά εθελοντική βάση. Το έργο αυτό παρέχει υψηλότατου επιπέδου πληροφόρηση για όλες τις πιθανές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής για τη χώρα μας μέχρι το τέλος αυτού του αιώνα. Συγκρίνοντας τις επιστημονικές εκτιμήσεις και προβλέψεις με γεγονότα που ήδη έχουν λάβει χώρα είναι σίγουρο ότι μπορούμε να οδηγηθούμε σε πλήθος συμπερασμάτων για τις μελλοντικές μας ενέργειες.

Θα προσπαθήσω να είμαι σύντομος, καθώς τα περισσότερα ζητήματα καλύφθηκαν από τους προηγούμενους ομιλητές, και θα επικεντρωθώ σε κάποια σχόλια σχετικά με τα μέτρα προσαρμογής των σύγχρονων κοινωνιών στην κλιματική αλλαγή, αλλά και σε θέματα που αφορούν την ορθολογική χρήση πόρων και υποδομών.

Νερό

Στις σημερινές συνθήκες, που καθορίζονται από την οικονομία της αγοράς και όχι της αυτοκατανάλωσης, έχει δυστυχώς εγκαταλειφθεί η ιδέα του "μικρόκοσμου" της στέρνας, δηλαδή της αποθήκευσης και εκμετάλλευσης των ομβρίων υδάτων για την ικανοποίηση μιας σειράς

αναγκών από τον ίδιο τον καταναλωτή. Ωστόσο, η υιοθέτηση παρόμοιων πρακτικών φαίνεται ότι, στην περίπτωση των νησιών, εξακολουθεί να είναι απαραίτητη, καθώς είναι επιβεβλημένη η εξοικονόμηση των υδάτινων πόρων με κάθε δυνατό μέσο.

Επιπλέον, λύσεις όπως τα μικρά φράγματα μπορούν να υιοθετηθούν, αλλά στα νησιά, όπου υπάρχει και το μεγαλύτερο πρόβλημα, φαίνεται ότι δεν αρκούν λόγω του χαμηλού ύψους βροχοπτώσεων και της έλλειψης ταμιευτήρων. Σε αυτές τις περιπτώσεις θα πρέπει να συνεκτιμηθούν και οι ιδιαίτερες συνθήκες κάθε τόπου και να υιοθετηθούν πρόσθετες ενέργειες, όπως οι υδρονομές, δηλαδή η μεταφορά ποσοτήτων νερού από το ένα μέρος στο άλλο, αλλά και η δημιουργία –στα μεγαλύτερα νησιά– μονάδων αφαλάτωσης, πρακτική που εφαρμόζεται παγκοσμίως.

Βεβαίως, πριν προχωρήσουμε σε οποιαδήποτε επιλογή προς την κατεύθυνση της αύξησης των υδάτινων αποθεμάτων, θα πρέπει να συνεκτιμήσουμε το ύψος της ζήτησης νερού καθ' όλη τη διάρκεια του έτους και όχι μόνο τις περιόδους αιχμής.

Ενέργεια

Στον τομέα της ενέργειας βεβαίως και θα πρέπει να επιδιώξουμε με κάθε μέσο τη μεγαλύτερη δυνατή μείωση της κατανάλωσης. Για παράδειγμα, ασφαλώς και θα πρέπει να εκσυγχρονίσουμε τις κλιματιστικές μονάδες των ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων, ωστόσο θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι η πρωτοβουλία αυτή έχει υψηλότατο κόστος, αποτελεί μια ιδιαίτερα δαπανηρή επένδυση και το κύριο ερώτημα είναι ποιος θα επωμιστεί το κόστος των –κατά περίπτωση– επιλογών (καλωδιακή σύνδεση, γεννήτριες, αποθήκευση ενέργειας που προέρχεται από ηλιακή ή αιολική ενέργεια). Θα δρομολογηθεί μέσω κοινοτικών προγραμμάτων, άρα το κόστος θα μετακυλιστεί στους Έλληνες ή στους ξένους καταναλωτές; Και τελικά υπάρχει τρόπος να αποτιμηθεί η σκοπιμότητα της εν λόγω δαπάνης σε σχέση με το προσδοκώμενο αποτέλεσμα; Κατά την άποψή μου, θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να κινηθούμε έχοντας υπόψη τη σχέση κόστους-οφέλους, αλλά, σε τελευταία ανάλυση, και το ποιος επιβαρύνεται από το εκάστοτε κόστος.

Λύματα

Όσον αφορά τη διαχείριση των λυμάτων, δυστυχώς σήμερα έχει σχεδόν συντελεστεί καταστροφή του υπεδάφους της χώρας και συνακόλουθα του υδροφόρου ορίζοντα όχι μόνο στα νησιά, όπου στα περισσότερα παρατηρείται επιπλέον γενικευμένη δυσωδία, αλλά και σε πολλές άλλες περιοχές της χώρας. Καθώς τα μέτρα προσαρμογής δυστυχώς είναι μια ιδιαίτερα ακριβή λύση, θα πρέπει να ληφθούν χαμηλού κόστους μέτρα βελτίωσης των τρεχουσών συνθηκών.

Υποδομές

Στο θέμα των υποδομών θα πρέπει να επισημάνω ότι, κατά την άποψή μου, δεν διαφαίνεται ο απαιτούμενος ορθολογισμός. Το ενδιαφέρον μας δεν μπορεί να εστιάζεται αποκλειστικά στην εξυ-

πηρέτηση των τουριστών, αλλά θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη και τις ανάγκες των ντόπιων πληθυσμών, των μονίμων κατοίκων, όχι μόνο των νησιών, αλλά και των λοιπών περιοχών της χώρας.

Ας αναρωτηθούμε, για παράδειγμα, πόσο απαραίτητα είναι στην Κρήτη τέσσερα λιμάνια και τρία αεροδρόμια, τα οποία μάλιστα μέχρι τώρα προσφέρουν κακής ποιότητας υπηρεσίες, τη στιγμή που δεν υπάρχει ασφαλές οδικό δίκτυο;

Επιπλέον, με προβληματίζει η σκέψη μήπως τελικά οδηγούμαστε σε υπερβολικές δαπάνες για περισσότερες υποδομές από όσες πραγματικά χρειαζόμαστε για να καλύψουμε τις ανάγκες μας. Ενδείκνυται, για παράδειγμα, στη βόρεια Πελοπόννησο η κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών και δρόμων, που μετά από λίγο καιρό, σύμφωνα με επιστημονικές μελέτες, θα έχουν πρόβλημα λόγω της διάβρωσης του εδάφους; Είναι απαραίτητο να προβούμε σε απαλλοτριώσεις πανάκριβων περιοχών για κατασκευή δρόμων δίπλα στη θάλασσα, ενώ είναι συνήθως πολύ φθηνότερη η κατασκευή οδικού δικτύου στην ενδοχώρα;

Επίλογος

Στην παρέμβασή μου προσπάθησα να είμαι πρακτικός και ρεαλιστικός, προτείνοντας όσο το δυνατόν ορθολογικότερη χρήση πόρων και υποδομών και καταθέτοντας κάποιες σκέψεις και ερωτήματα που ίσως χρησιμεύσουν ως εργαλεία καθώς θα χαράσσεται η στρατηγική αντιμετώπισης αυτού του σύνθετου —και για τη χώρα μας— ζητήματος. Είμαι αισιόδοξος για την περαιτέρω πορεία των θεμάτων που μας απασχολούν, αρκεί να έχουμε πάντα υπόψη μας τη σχέση κόστους-οφέλους, προκειμένου να αποφύγουμε ανεξέλεγκτες δαπάνες για έργα μειωμένης ωφέλειας.

Σας ευχαριστώ θερμά.

* * *

Πάρις Τσάρτας
Καθηγητής Τουριστικής Ανάπτυξης, Πρύτανης Πανεπιστημίου Αιγαίου

Με τη σημερινή παρουσίαση θα επιδιώξω να επισημάνω κάποια ζητήματα τα οποία θεωρώ κεφαλαιώδους σημασίας. Για το καθένα από αυτά, θα εξηγήσω με ένα επιμύθιο τους λόγους για τους οποίους πρέπει να είμαστε αισιόδοξοι ή απαισιόδοξοι, αν και η ουσία είναι να είμαστε ρεαλιστές.

Στον τουρισμό η κατάσταση αναφορικά με ζητήματα, όπως η έρευνα, η ανάπτυξη και η πραγματοποίηση μελετών —συγκρινόμενη με αυτή 30 χρόνια πριν— είναι εντυπωσιακά καλύτερη. Αυτό όμως που συνήθως συμβαίνει είναι πως, όταν συναντούνται άτομα που εμπλέκονται με το θέμα, το αποτέλεσμα είναι να υπάρχει συχνά ένα κλίμα που δείχνει το αντίθετο.

Η σχεδιασμένη ανάπτυξη, η επιχειρηματικότητα αλλά και η παιδεία (ειδικότερα στα τμήματα εκείνα τα οποία συνδέονται με την ανάπτυξη) πρέπει να χαρακτηρίζονται από τον ορθό λόγο.

Αυτό που έχει σημασία, τόσο σε αυτή τη μελέτη όσο και σε άλλες μελέτες, είναι να τηρείται η συγκεκριμένη αρχή της διοίκησης: πρέπει να προβλέπουμε, να προνοούμε και να προλαμβάνουμε. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να ξεκινήσει με αυτή την παραδοχή μια μελέτη. Όχι απλώς για το "θεαθήναι", αλλά γιατί πρέπει να προλαμβάνεις πράγματα που μπορούν να συμβούν 10-20 χρόνια μετά. Αυτό είναι και το ιδιαίτερα θετικό χαρακτηριστικό της σημαντικής προσπάθειας που έφερε εις πέρας ο Ακαδημαϊκός και συνάδελφος κ. Ζερεφός, με την Επιτροπή Μελέτης των Επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής (ΕΜΕΚΑ), για λογαριασμό της Τράπεζας της Ελλάδος.

Το πρώτο ζήτημα είναι η πολύ περίεργη αντίληψη που προβάλλουν πολλοί "ιθύνοντες" ότι δεν έχουμε μελέτες, έρευνες, έργα, προτάσεις στο χώρο του τουρισμού. Η πρώτη κατατεθειμένη προσπάθεια στις λεγόμενες ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού έγινε 30 χρόνια πριν από φωτισμένους τότε ανθρώπους στον ΕΟΤ. Η πρώτη μελέτη ανατέθηκε —διόλου παράδοξο— από την ΕΤΒΑ σε μια μικρή ομάδα μελετητών και είχε τίτλο "Νέες μορφές τουρισμού". Τα αναφέρω αυτά διότι υπάρχει η διαδεδομένη αντίληψη ότι μας λείπουν μελέτες ή ότι πολλές από αυτές μένουν στα ράφια. Υπάρχουν πολλές ενδιαφέρουσες μελέτες, που έχουν ανατεθεί από τράπεζες, από φορείς του ιδιωτικού τομέα (ΣΕΤΕ), από φορείς που δεν θα φανταζόταν κανείς (π.χ. WWF, ΟΤΑ κ.λπ.), και δεν βρίσκονται όλες στα ράφια, αλλά έχουν χρησιμοποιηθεί. Το επιμύθιο είναι ότι το πρόβλημα είναι πολιτικό και δεν είναι η μη ύπαρξη του αναγκαίου επιστημονικού υλικού, αλλά η μη χρήση του.

Το δεύτερο ζήτημα είναι αναμφίβολα η αρρώστια του οικονομισμού. Επί σαράντα χρόνια διαμορφώθηκε και εδραιώθηκε σε υψηλό ποσοστό μια λογική σε ό,τι αφορά την τουριστική ανάπτυξη, η οποία είχε να κάνει με τη συγκρότηση ενός συγκεκριμένου προτύπου: του προτύπου των τριών ή τεσσάρων "s" (sea, sun, sand, sex). Το κακό με αυτό το πρότυπο ήταν ότι διαμόρφωσε και παράδειγμα. Το πρότυπο το ίδιο, στην αρχική του φάση, ήταν το μόνο που ήταν δυνατόν να υπάρχει σε μια χώρα σαν τη δική μας: η στροφή στο μαζικό τουρισμό. Το ζήτημα όμως είναι σε ποιο βαθμό και ως πότε οφείλαμε να ακολουθούμε αυτό και αν έπρεπε να το αλλάξουμε. Το ίδιο πρότυπο επέβαλε και τη λογική των φθηνών τιμών. Αυτό ήταν από την αρχή —και παραμένει— ένα λάθος, από το οποίο προσπαθούμε αγωνιωδώς να ξεφύγουμε. Το επιμύθιο σε αυτή την περίπτωση είναι ότι μπορούν ιδιώτες επιχειρηματίες, επιστήμονες, εμπειρογνώμονες, άνθρωποι που ασχολούνται με το χώρο να συμφωνήσουν στο εξής: ότι δεν λάβαμε υπόψη όχι το ζήτημα αν μας αρέσει η ανάπτυξη να περιλαμβάνει τις ειδικές ή τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, αλλά ότι δεν λάβαμε υπόψη την προσφορά και τη ζήτηση, η οποία απαιτεί εδώ και πολλά χρόνια να περιλαμβάνονται και αυτά τα προϊόντα στο μοντέλο ανάπτυξης της χώρας.

Τρίτο ζήτημα είναι το υποτιθέμενο δίλημμα ανάμεσα στην ανάπτυξη και το περιβάλλον. Η συζήτηση που εδώ και πολλά χρόνια ταλανίζει επιστήμονες —και όχι μόνο στην Ελλάδα— είναι ότι η ανάπτυξη και το περιβάλλον είναι δύο ζητήματα που δεν πάνε μαζί ή μάλλον δημιουργούνται προβλήματα όταν πάνε μαζί. Αρχικά, να επισημάνω ότι εδώ χρειάζεται μια λογική έντιμων συμβιβασμών, γιατί η τουριστική ανάπτυξη απαιτεί έντιμους συμβιβασμούς. Ένα παράδειγμα:

δεν εργάζονται μόνο 800.000 άτομα στον τουρισμό στην Ελλάδα, αλλά από αυτόν αντλούν εισόδημα ενάμισι με δύο εκατομμύρια άτομα του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Και αυτό σημαίνει ότι λαμβάνουν χρήματα που είναι της τάξης ενός καλού μισθού, ασχέτως αν η συγκεκριμένη είναι γι' αυτούς πρώτη, δεύτερη ή τρίτη απασχόληση. Επιπλέον, οι τουρίστες που έρχονται στη χώρα μας και ανήκουν στις ηλικίες από 18 έως 65 χρονών, σε ποσοστό 80% αθλούνται ή έχουν κάποια ουσιαστική και καταγεγραμμένη θέση και άποψη για την ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος. Το επιμύθιο είναι ότι, όταν συζητάμε για τουριστική ανάπτυξη, συζητάμε για πάρα πολύ κόσμο που ασχολείται με τον τουρισμό, είτε αυτός είναι μαζικός είτε συνδέεται, άμεσα ή έμμεσα, με δραστηριότητες περιβάλλοντος και λαμβάνει εισοδήματα από αυτό.

Τέταρτο ζήτημα, στο οποίο αναφέρθηκε εμμέσως ο κ. Ζερεφός, είναι ο πλούτος των πόρων. Οι πόροι επιβάλλουν την ανάπτυξη των ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού ως ένα πολύ σημαντικό συμπληρωματικό κομμάτι της προσφοράς και ζήτησης της χώρας. Οι πόροι το επιβάλλουν. Έχουμε μια από τις πλουσιότερες καταγεγραμμένες χλωρίδες και πανίδες στον κόσμο. Είναι ένα δεδομένο. Συνεπώς, το ζήτημα δεν είναι να αναζητήσουμε ανάμεσα στις καλές ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού ποιες μπορεί να είναι καλύτερες και πιο ήπιες προς το περιβάλλον —άρα και καλύτερες για την κλιματική αλλαγή που έρχεται— σε σχέση με το μαζικό τουρισμό. Το επιμύθιο είναι να αποφασίσουμε ότι μπορούμε να λύσουμε τα ψευτοδιλήμματα με τα παρεχόμενα προϊόντα του τουρισμού τα οποία έχουν σχέση με το περιβάλλον. Τέτοια υπάρχουν άφθονα, επιμηκύνουν την τουριστική περίοδο και —το πιο περίεργο— αφήνουν συχνά πολύ περισσότερο κέρδος από το μαζικό τουρισμό.

Το πέμπτο ζήτημα έχει να κάνει με την τουριστική έρευνα και παιδεία. Αναφέρθηκε ότι η Ελλάδα κατέχει την 62η θέση μεταξύ άλλων χωρών στην τουριστική παιδεία. Ο αριθμός των ερευνών των σχετικών με τον τουρισμό, οι οποίες έχουν εκπονηθεί από ελληνικά πανεπιστήμια, από ερευνητικά κέντρα, όπως το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, το ΚΕΠΕ, το ΙΟΒΕ αλλά και άλλα ανεξάρτητα ερευνητικά ιδρύματα, είναι αδιανόητα μεγάλος, εάν κανείς αναλογιστεί πόσο λίγοι αριθμητικά είναι αυτοί που εργάζονται σε αυτόν το χώρο. Τα μεταπτυχιακά τμήματα τουρισμού της χώρας (μάστερ και διδακτορικά) έχουν παραγάγει έναν πολύ μεγάλο αριθμό στελεχών, τα οποία, όπως φάνηκε ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία, διαθέτουν και γνώση και εμπειρία. Μπορείτε να το διαπιστώσετε σε τουριστικές επιχειρήσεις, στους ΟΤΑ, στα ΑΕΙ και ΤΕΙ, στο Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης και στον ΕΟΤ, όπου θα βρείτε αποφοίτους αυτών των ελληνικών πανεπιστημίων. Έχουν παραγάγει έναν εντυπωσιακό αριθμό διδακτόρων (50-70) και έναν τεράστιο αριθμό ατόμων με μάστερ (1.000 άτομα τουλάχιστον). Αυτά έχουν γίνει από αυτή την τουριστική παιδεία, που βρίσκεται στην 62η θέση επειδή για πολλούς λόγους το κράτος δεν την ενισχύει. Επιμύθιο είναι εδώ ότι η πρόσφατη απόφαση της Πολιτείας να μην εγκριθούν τα τμήματα τουρισμού στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου και στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς, που συζητούνται από 20ετίας, προφανώς δείχνει ότι όλα τα παραπάνω είναι λάθος ή απλώς δεν ενδιαφέρουν την Πολιτεία.

Άρα ως έκτο και τελευταίο ζήτημα αναδεικνύεται ο προβληματικός ρόλος της κρατικής πολιτικής στον τουρισμό. Αν δηλαδή κοιτάξουμε 30-40 χρόνια πριν και δούμε την πορεία της τουριστικής πολιτικής, σε μεγάλο βαθμό αυτή εφαρμόστηκε και κινήθηκε κυρίως διότι υπήρξαν φωτισμένοι ιδιώτες και, το τονίζω, επιχειρηματίες. Υπήρξαν πολύ σοβαρές προσπάθειες σε τοπικό επίπεδο από τους ΟΤΑ. Υπήρξε ένας μικρός αριθμός κρατικών παρεμβάσεων —όχι όσο μεγάλος θα έπρεπε— κυρίως γιατί αυτοί που τις πραγματοποίησαν δεν ήταν πολιτικοί αλλά εμπειρογνώμονες και άνθρωποι που λειτούργησαν ως κρατικοί λειτουργοί στον παλιό ΕΟΤ και στο υπουργείο. Τέλος, υπήρξε και η παρέμβαση των επιστημόνων και εμπειρογνωμόνων την τελευταία 20ετία, οι οποίοι με πολύ κόπο —και παρά την κριτική που τους ασκήθηκε— επιδίωξαν να βάλουν τα πράγματα στη θέση τους. Επιμύθιο: ευτυχώς που το κράτος, με τη λογική που το ξέρουμε, δεν είχε ουσιαστική παρουσία στην ελληνική τουριστική πολιτική. Ευτυχώς που υπήρξαν ομάδες συμφερόντων (stakeholders) που παρενέβησαν στην τουριστική πολιτική και με τον τρόπο τους έχουν βελτιώσει τα πράγματα, παρά τις πολλές και αρνητικές επιπτώσεις στις οποίες μπορεί να έχει οδηγήσει το πρότυπο που προανέφερα.

Η όποια προσπάθεια, αναφορικά με τη συμβολή που μπορεί να έχει η ανάπτυξη του τουρισμού, άρα η αλλαγή του, στην επίλυση προβλημάτων, όπως αυτό της κλιματικής αλλαγής, κατά τη γνώμη μου έχει να κάνει με τρία ουσιαστικά ζητήματα:

- Να αποκτήσει η υπόθεση του περιβάλλοντος —είτε πρόκειται για το περιβάλλον ως έχει είτε για τα προϊόντα του περιβάλλοντος— μια σαφή οικονομική διάσταση. Πρέπει να είναι ξεκάθαρο ότι το περιβάλλον έχει οικονομικά χαρακτηριστικά, τα οποία μπορεί να είναι εξαιρετικά δυναμικά και χρήσιμα για τον τουρισμό αλλά και για οποιονδήποτε ασχολείται με αυτό.
- Πρέπει επιτέλους να γίνει ο τουρισμός (όχι ως βιομηχανία) πολιτικό ζήτημα υψίστης σημασίας και όχι απλώς μια αναφορά των πολιτικών μας περί "ατμομηχανής" ή "πυλώνα" της οικονομίας, με πραγματικές και ρεαλιστικές θεσμικά και αναπτυξιακά παρεμβάσεις.
- Τέλος, όλα τα παραπάνω δείχνουν ότι τίποτα δεν είναι απλό και όλα είναι συγκρουσιακά ζητήματα. Θα πρέπει να ενισχυθεί και στη χώρα μας ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών. Όπως φαίνεται, έπρεπε να υπάρξει μια κρίση αυτής της έκτασης για να ενεργοποιηθεί αυτή η ατελής θεσμικά πολιτική εκπροσώπηση. Και σε αυτό το επίπεδο μπορώ να πω και εγώ ότι είμαι αισιόδοξος.

Γ΄ Συνεδρία:
Συμπεράσματα και κλείσιμο εργασιών

Ισαάκ Σαμπεθάι
Οικονομολόγος, Τράπεζα της Ελλάδος

Η σημερινή ημερίδα εντάσσεται στη 2η φάση των εργασιών της ΕΜΕΚΑ, που φιλοδοξεί να συμβάλει στην κατάρτιση μιας στρατηγικής για την προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας στην κλιματική αλλαγή.

Οι ενέργειες προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή (δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις, νέες επιχειρηματικές δραστηριότητες) μπορούν να συμβάλουν αρχικά στην ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας και στη συνέχεια στη βιώσιμη ανάπτυξή της, ενισχύοντας αισθητά το ΑΕΠ και την απασχόληση (βλ. προβολές ΣΕΤΕ-McKinsey για το 2021).

Οι ρόλοι της Πολιτείας και των επιχειρήσεων είναι διακριτοί και αλληλοσυμπληρούμενοι.

- **Η Πολιτεία:** Μπορεί (α) να επιδιώξει την αποτελεσματική αξιοποίηση των (σήμερα) περιορισμένων πόρων για τη στοχευμένη βελτίωση υποδομών ώστε να παρέχονται αναβαθμισμένες τουριστικές υπηρεσίες, (β) να βελτιώσει το περιβάλλον της επιχειρηματικής δραστηριότητας στον τουρισμό (βλ. εισήγηση κ. Ανδρεάδη – ΣΕΤΕ), (γ) να επιτύχει καλύτερο συντονισμό κεντρικής διοίκησης και τοπικής αυτοδιοίκησης, αλλά και μεγαλύτερη αποκέντρωση, όπου είναι αποτελεσματικότερο (βλ. εισηγήσεις των κ.κ. Τσάρτα και Παπαθεοδώρου και του κ. Τσάλτα), (δ) να στηρίξει την τουριστική εκπαίδευση στο πανεπιστημιακό επίπεδο (βλ. εισηγήσεις του κ. Τσάλτα και του κ. Τσάρτα, του κ. Παραβάντη και του κ. Αγγελόπουλου).
- **Οι επιχειρήσεις:** Μπορούν να επιδιώξουν τη διαμόρφωση του τουριστικού προϊόντος και την ανάληψη επενδυτικών πρωτοβουλιών — με μακροπρόθεσμο ορίζοντα και με σφαιρική προσέγγιση, δηλαδή με σεβασμό στο φυσικό περιβάλλον και την πολιτιστική κληρονομιά, με στόχο να προσελκύουν ζήτηση τουριστικών υπηρεσιών σε όλες τις περιοχές της χώρας και σε όλη τη διάρκεια του χρόνου (βλ. εισήγηση κ. Σαρτζετάκη, αλλά και την εισήγηση του κ. Βερνίκου – ΣΕΤΕ και Greenpeace – ο οποίος τόνισε ότι "η προσπάθεια για την ελαχιστοποίηση του περιβαλλοντικού αποτυπώματος από τη λειτουργία των τουριστικών επιχειρήσεων θα είναι όλο και περισσότερο μονόδρομος").

Είναι πολύ θετικό ότι οι απόψεις που εκφράστηκαν τόσο από το Υπουργείο Τουρισμού (Γ.Γ. κ. Λιάσκος) όσο και από τον ΣΕΤΕ (Πρόεδρος κ. Ανδρεάδης) διέπονται από αυτή την αντίληψη.

Οι προτάσεις που διατυπώθηκαν και οι πρωτοβουλίες που αναφέρθηκαν είναι χρήσιμες προκειμένου να ασκούν αποτελεσματικά το ρόλο τους η Πολιτεία και οι επιχειρήσεις. Αναφέρονται ενδεικτικά οι προτάσεις για τη συγχρηματοδότηση έργων υποδομής, με συμπράξεις

δημόσιου-ιδιωτικού τομέα, και για τη συλλογική συμμετοχή επιχειρήσεων στη χρηματοδότηση δραστηριοτήτων που συντελούν στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου (ομιλία του Διοικητή της ΤτΕ κ. Προβόπουλου), οι συναφείς προτάσεις των κ.κ. Τσάρτα και Παπαθεοδώρου, καθώς και οι σκέψεις τους για το σχεδιασμό, την τάξη μεγέθους και την ευελιξία των τουριστικών υποδομών, οι επισημάνσεις του κ. Σαρτζετάκη και του κ. Αγγελόπουλου για τη σημασία της αξιοποίησης της υπάρχουσας τουριστικής υποδομής επί 12 μήνες το χρόνο, για την αναβάθμιση παλαιών εγκαταλελειμμένων υποδομών/εγκαταστάσεων, η πρόσφατη συνεργασία ΣΕΤΕ-Υπουργείου Εργασίας για το πρόγραμμα "επιταγή εισόδου στην αγορά εργασίας" και το πρόγραμμα του ΙΝΣΕΤΕ για την πιστοποίηση της τουριστικής εκπαίδευσης/κατάρτισης, οι προτάσεις του κ. Τσάλτα π.χ. για την αναθεώρηση του ειδικού χωροταξικού σχεδίου για τον τουρισμό και για την εφαρμογή συστήματος περιβαλλοντικής τυποποίησης, οι 13 προτεραιότητες-μέτρα που ανέδειξε η μελέτη της McKinsey για την περαιτέρω ανάπτυξη του τουρισμού και οι προτάσεις της για δραστική βελτίωση των υπηρεσιών που παρέχουν οι μαρίνες (εισήγηση κ. Γκικόπουλου), ο σχεδιασμός νέων τουριστικών προϊόντων από τους ΣΕΤΕ - Marketing Greece και η έμφαση όχι μόνο σε μεγάλες μονάδες αλλά και σε μικρές (boutique hotels, παραδοσιακά καταλύματα), την οποία ανέφεραν τόσο ο κ. Ανδρεάδης όσο και ο κ. Σαρτζετάκης, η κρίσιμη σημασία της διαχείρισης απορριμμάτων και στερεών και υγρών αποβλήτων (βλ. εισήγηση του κ. Σπιλάνη ειδικά για τα νησιά του Νότιου Αιγαίου).

Πώς θα επηρεάσει η κλιματική αλλαγή τον τουρισμό; Συνοψίζοντας και (αναγκαστικά) απλουστεύοντας όσα παρουσίασαν οι εισηγητές (κ.κ. Ζερεφός, Σαρτζετάκης, Ματζαράκης και Νάστος), βλέπουμε ότι:

1. Η άνοδος της στάθμης της θάλασσας θα έχει —στις περιοχές όπου οι ακτές δεν είναι απόκρημνες και βραχώδεις— σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις στο μοντέλο "ήλιος - παραλία" και θα οδηγήσει στη μείωση ή και εξάλειψη τουριστικών υποδομών (βλ. εισηγήσεις των κ.κ. Ζερεφού, Σαρτζετάκη και Αγγελόπουλου). Επομένως, είναι χρήσιμο ο αρχικός εντοπισμός των θιγόμενων περιοχών (που έγινε στη μελέτη της ΕΜΕΚΑ το 2011) να προχωρήσει/εξειδικευθεί περισσότερο —σε μικροκλίμακα— και τα αποτελέσματα να ληφθούν υπόψη τόσο για τον υπολογισμό του προσδοκώμενου βίου σημερινών ή αυριανών επενδύσεων σε τέτοιες περιοχές όσο και για τον έγκαιρο σχεδιασμό λύσεων (μεταφοράς δραστηριοτήτων κ.λπ.).
2. Η άνοδος της θερμοκρασίας της ατμόσφαιρας και άλλα συναφή φαινόμενα, όπως η εξέλιξη της υγρασίας και του ανέμου (βλ. εισηγήσεις του κ. Σαρτζετάκη και των κ.κ. Ματζαράκη και Νάστου), μπορούν να οδηγήσουν σε επιδείνωση του δείκτη τουριστικής ευφορίας σε ορισμένες περιοχές τους θερινούς μήνες, αλλά σε βελτίωσή του τις άλλες εποχές του έτους. (Ενδεχομένως για συγκεκριμένες περιοχές της χώρας, μπορεί να χρησιμοποιηθεί, η μεθοδολογία του "προγράμματος οδηγιών τουρισμού-κλίματος για τουριστικούς προορισμούς" το οποίο εφάρμοσε ο κ. Ματζαράκης σε περιοχές της Δυτικής Ευρώπης,

όπως ανέφερε.) Αυτός είναι ένας ακόμη βασικός λόγος που οδηγεί στην επιδίωξη να προσελκύεται ζήτηση τουριστικών υπηρεσιών σε όλες τις περιοχές της χώρας και σε όλη τη διάρκεια του χρόνου.

3. Η ενδεχόμενη περαιτέρω μείωση των υδάτινων πόρων (π.χ. πόσιμο νερό, νερό για πότισμα) σε παραδοσιακές τουριστικές περιοχές (την οποία επισήμανε ο κ. Αγγελόπουλος) πρέπει επίσης να αντιμετωπιστεί π.χ. με το συνδυασμό παραδοσιακών μεθόδων, όπως οι στέρνες για τη συλλογή του βρόχινου νερού (εισήγηση κ. Αγγελόπουλου), με άλλες μεθόδους (όπου η προβλεπόμενη βροχόπτωση δεν κρίνεται επαρκής).

Ταυτόχρονα, επειδή τα φαινόμενα αυτά είναι πολύπλοκα (όπως ανέδειξε η εισήγηση του κ. Παραβάντη), καλό είναι να υιοθετούμε μια ψύχραιμη και ρεαλιστική στάση στις αναλύσεις μας.

Υπάρχει λοιπόν ένα "όραμα" για τον ελληνικό τουρισμό, στο οποίο συγκλίνουν οι σημερινές εισηγήσεις. Μακριά από την παρεξήγηση ότι ο τουρισμός είναι η μόνη πηγή ανάπτυξης για την Ελλάδα (η ΤτΕ έχει απαριθμήσει και τις άλλες πηγές στις εκθέσεις της, το ίδιο έχουν κάνει κι άλλοι φορείς και μελετητικοί οργανισμοί), μακριά και από την καρικατούρα ότι "θα γίνουμε τα γκαρσόνια της Ευρώπης" (που ίσως ταίριαζε στη στρεβλή ανάπτυξη του παρελθόντος), μπορούμε να φανταστούμε και να εργαστούμε ώστε να γίνει πραγματικότητα ένας τουρισμός που μεταξύ άλλων θα είναι και πολιτιστικός και φυσιολατρικός και ιατρικός. (Κατηγόρησε άραγε κανείς ποτέ τους κατοίκους ευρωπαϊκών πρωτευουσών, όπως είναι το Παρίσι, το Λονδίνο ή η Πράγα, που έχουν πολιτιστικό τουρισμό όλο το χρόνο, ότι έγιναν "γκαρσόνια της Ευρώπης";). Εκτός από τον ήλιο και τη θάλασσα, η Ελλάδα διαθέτει και βουνά, καθαρό αέρα, ιαματικές πηγές, αρχαία και βυζαντινά μνημεία, παραδοσιακούς οικισμούς (όπως το Ναύπλιο, την Ερμούπολη, τα χωριά του Πηλίου, της Αρκαδίας, της Ευρυτανίας, τα Ζαγοροχώρια), τοπικές κουλτούρες (από πανηγύρια έως γαστρονομικές παραδόσεις), σύγχρονη πολιτιστική δραστηριότητα και υποδομές υψηλότατου επιπέδου (εκτός από τα αρχαία θέατρα που αξιοποιούνται ήδη από τη δεκαετία του 1950, υπάρχουν π.χ. στην Αθήνα το Μέγαρο Μουσικής, η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών και σύντομα η νέα Όπερα στο Φάληρο). Όλα αυτά, όπως τονίστηκε σήμερα, μπορούν να στηρίξουν όχι μόνο τον τουρισμό των θερινών διακοπών για "ήλιο και θάλασσα", αλλά και διακοπές ολιγοήμερες στην πόλη και στην ύπαιθρο όλο το χρόνο, καθώς και μονιμότερη εγκατάσταση συνταξιούχων από άλλες χώρες ή ελεύθερων επαγγελματιών που απασχολούνται με τηλεργασία.

Τέλος, η απαιτούμενη αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής από την Πολιτεία και τις επιχειρήσεις σε ό,τι αφορά τον τουρισμό χαρακτηρίζεται από μια ευνοϊκή ιδιομορφία. Ενώ γενικά, όπως είχε επισημάνει ο Διοικητής της ΤτΕ εδώ και τέσσερα χρόνια, αναγγέλλοντας στις 16.6.2009 την έναρξη των εργασιών της ΕΜΕΚΑ, "…η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής απαιτεί τη συνεργασία μεταξύ κυβερνήσεων που βλέπουν τα πράγματα μέσα από μια μακροπρόθεσμη οπτική και είναι διατεθειμένες να λάβουν μέτρα σήμερα για να αποτραπούν κίνδυνοι σε σαράντα, πενήντα ή και σε ενενήντα χρόνια…" και "…καθώς τα μέτρα αυτά θα έχουν ένα κόστος που είναι σημαντικό με βάση βραχυπρόθεσμα κριτήρια (αλλά σχεδόν ασήμαντο με

βάση τη μακροχρόνια απόδοσή τους), καταλαβαίνετε ότι έχουμε να κάνουμε με ένα εξαιρετικά δύσκολο πρόβλημα πολιτικής οικονομίας ή οικονομικής πολιτικής…", δεν φαίνεται να ισχύει το ίδιο για τον τουρισμό. Αντίθετα, μπορούμε να υποθέσουμε με αρκετή βεβαιότητα ότι η υιοθέτηση από σήμερα μιας πολιτικής προσαρμογής (για παροχή τουριστικών υπηρεσιών υψηλής ποιότητας σε όλες τις περιοχές όλο το χρόνο και για περιβαλλοντικά και ενεργειακά ευαίσθητες τουριστικές επενδύσεις και δραστηριότητες), δηλαδή μιας πολιτικής που, από ό,τι είδαμε, ήδη εντάσσεται στους σχεδιασμούς τόσο της Πολιτείας όσο και των επιχειρηματικών φορέων του τουρισμού, συνεπάγεται άμεσα οφέλη για τον ελληνικό τουρισμό και την ελληνική οικονομία τώρα και όχι μόνο στις τελευταίες δεκαετίες του 21ου αιώνα. Αυτή η υπόθεση έχει μεγάλη σημασία από τη σκοπιά της πολιτικής οικονομίας και χρειάζεται να εξειδικευθεί και να διερευνηθεί, ασφαλώς λαμβάνοντας υπόψη όλες τις επιφυλάξεις και τα ερωτήματα που έθεσε ο κ. Σταματόπουλος σχετικά (α) με τη σχέση κόστους-οφέλους σε κάθε περίπτωση και (β) με το ποιος πληρώνει το κόστος σε τελευταία ανάλυση.